

TOPONÍMIA, PAISATGE I CULTURA

ELS NOMS DE LLOC DES DE LA LINGÜÍSTICA,
LA GEOGRAFIA I LA HISTÒRIA

**ELVIS MALLORQUÍ (COORD.), RAMON AMIGÓ,
JOAN ANTON RABELLA, JOAN TORT,
FRANCESC ROMA**

C O L · L E C C I Ó F O N T S 4

TOPONÍMIA, PAISATGE I CULTURA

ELS NOMS DE LLOC DES DE LA LINGÜÍSTICA,
LA GEOGRAFIA I LA HISTÒRIA

Elvis Mallorquí (coord.)

Ramon Amigó

Joan Anton Rabella

Joan Tort

Francesc Roma

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la Universitat de Girona

Toponímia, paisatge i cultura: els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història / Ramon Amigó, ... [et al.]; Elvis Mallorquí (coord.). – Girona : Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona : Documenta Universitaria, 2006. – ; 13 x 20cm. 191 pàg. – (Biblioteca d'història rural) ISBN 84-935231-8-6

I. Amigó i Anglès, Ramon II. Mallorquí, Elvis, coord.
III. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines
1. Toponímia – Catalunya 2. Onomàstica – Catalunya

CIP 804.99-311 TOP

Amb la col·laboració de

Diputació de Girona Patronat Francesc Eiximenis

INSTITUT RAMON MUNTANER

Reservats tots els drets. El contingut d'aquesta obra està protegit per la Llei, que estableix penes de presó i/o multes, a més de les corresponents indemnitzacions per danys i perjudicis per a aquells que reproduïssin, plagïessin, distribuïssin o comunicuessin públicament, en la seva totalitat o en part, una obra literària, artística o científica, o la seva transformació, interpretació o execució artística fixada en qualsevol mena de suport o comunicada a través de qualsevol mitjà, sense la preceptiva autorització.

Edita: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria

Octubre de 2006

Disseny de coberta: Quim Español

Correcció lingüística: David Prats

ISBN 10: 84-935231-8-6

ISBN 13: 978-84-835231-8-3

DL:

© *del text:* els autors

© *de la Biblioteca d'Història Rural:* Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines

© Documenta Universitaria

Imprès a XXXXX

La **Biblioteca d'Història Rural** s'autofinança, en part, amb les quotes aportades pels socis de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines. Els socis reben puntualment els llibres editats, així com informació periòdica de les activitats de l'Associació (a través del seu butlletí Mestall, de periodicitat semestral). Poden obtenir la butlleta d'inscripció a www.udg.edu/ilcc/ahr.html o a l'Arxiu Històric de Girona (plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona)

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	9
ELVIS MALLORQUÍ	
1.1. La toponímia, un camp de coneixement interdisciplinari	11
1.2. L'estructura del llibre.....	17
1.3. La recerca toponímica a les terres de Girona	19
2. ELS ESTUDIS DE TOPONÍMIA A CATALUNYA:	
ESTAT DE LA QÜESTIÓ I METODOLOGIA DE TREBALL	25
RAMON ÀMIGÓ	
2.1. Els reculls d'onomàstica a Catalunya, dels orígens fins l'actualitat	25
2.2. La geografia de la recerca onomàstica catalana	28
2.3. La confecció dels reculls d'onomàstica: metodologia de treball.....	32
2.4. Inventari i estudi dels reculls de noms de lloc de Catalunya	34
A) Inventari.....	35
B) Cronologia	42
C) Geografia	44

3. ELS NOMS DE LLOC I LA LLENGUA: LA TOPONÍMIA

DES DE LA LINGÜÍSTICA	47
------------------------------------	----

JOAN ANTON RABELLA

3.1. L'estudi de l'etimologia dels noms de lloc.....	49
3.2. Els altres vessants de l'estudi lingüístic: dialectologia i gramàtica històrica	55
3.3. Mancances dels estudis de toponímia	60

4. ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI: LA TOPONÍMIA

DES DE LA GEOGRAFIA	69
----------------------------------	----

JOAN TORT

4.1. La toponímia i la singularitat dels llocs	70
4.2. El topònim, un concepte de definició difícil.....	71
4.3. La recerca d'un ordre, aportació clau de la geografia.....	75
4.4. Un mètode geogràfic per a la recerca toponímica: els principis de <i>transparència</i> , d' <i>excepcionalitat</i> i de <i>significativitat territorial</i>	77
A) Principi de transparència	77
B) Principi d'excepcionalitat	78
C) Principi de significativitat territorial	79
4.5. Un exemple: la toponímia del Baix Camp	84
A) L'àmbit geogràfic estudiat. Consideracions generals	85
B) L'oronímia, un apartat d'una especial rellevància al nord i a l'oest de la comarca.....	86
C) La tendència a l'expressió del matís com a característica bàsica de la hidronímia	88
D) Els noms dels paratges i les partides de terra, un àmbit semànticament polivalent.....	90
E) Els noms relacionats amb els aspectes humans: l'apartat quantitativament més important, però de contingut més uniforme i menys variat	91
F) Els noms dels nuclis de població. Resultats d'una anàlisi onomasiològica.....	92
G) Els topònims dels assentaments de població moderns: els noms de les <i>urbanitzacions</i> com a paradigma	94
H) Apunt sobre els noms dels elements de poblament individualitzat.....	95

- I) Els topònims relacionats amb aspectes complementaris del poblament i amb les activitats econòmiques: predomini dels noms que testimonien el passat agrari de la comarca..... 96
- J) Lodonímia, o noms de les vies de comunicació, en les seves diverses modalitats..... 98

5. ELS NOMS DE LLOC I EL TEMPS: LA TOPONÍMIA

DES DE LA HISTÒRIA 101

ELVIS MALLORQUÍ

- 5.1. Toponímia i història del poblament 102
- 5.2. Toponímia i reconstrucció del paisatge medieval..... 107
- 5.3. Els noms de lloc, entre l'oralitat i l'escriptura 114
- 5.4. Un exemple: els topònims i la història de Sant Mateu de Montnegre (Quart) 120

6. ELS NOMS DE LLOC I LA CULTURA POPULAR:

LA TOPONÍMIA EN L'IMAGINARI DE LA SOCIETAT

TRADICIONAL 127

FRANCESC ROMA

- 6.1. El llenguatge institueix la realitat 127
- 6.2. El topònim com a empremta i com a matriu 128
- 6.3. Toponímia i cultura 131
- 6.4. Els topònims es construeixen per consens, però també per conflicte 133
- 6.5. Toponímia i llegendística 136
- 6.6. Uns exemples: l'infern, la caritat i la por en la toponímia..... 138
- A) Els topònims de l'infern..... 138
- B) El cas de *caritat*, o com la societat forma part del paisatge i del topònim 139
- C) El topònim en la relació entre humanitat i natura 142

7. CONCLUSIONS 145

ELVIS MALLORQUÍ

8. BIBLIOGRAFIA 155

ÍNDIX DE FIGURES I IMATGES 185

1. INTRODUCCIÓ

ELVIS MALLORQUÍ

El llibre que teniu a les mans té l'origen en una jornada sobre *Toponímia i paisatge rural* que es va celebrar a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona el divendres 17 de setembre de l'any 2004.¹ L'organització va anar a càrrec del Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC, Secció Jaume Vicens Vives) i de l'Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona i va comptar amb el suport de l'Institut Ramon Muntaner. La finalitat de la trobada era donar a conèixer al públic assistent, interessat majoritàriament en la història del món rural, les possibilitats d'estudi que ofereixen els noms de lloc. Per això, es va organitzar la trobada com una reunió d'investigadors de formació i trajectòria ben diversa. Per començar, Ramon Amigó, vicepresident de la Societat d'Onomàstica, va oferir un tast de la seva dilatada experiència com a autor d'uns quants reculls integrals d'onomàstica de municipis catalans i va presentar un balanç molt complet de l'estat actual de la recerca toponímica en el conjunt de Catalunya. A continuació, Joan Anton Rabella, membre de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, va ressaltar l'interès lingüístic dels noms de lloc, perquè a través de la recerca de les seves etimologies ens aproximem als orígens de la llengua mateixa i també perquè els topònims contenen moltes dades d'interès per a la història de la llengua i per a la dialectologia. El següent ponent, Joan Tort, professor de Geografia de la Universitat de Barcelona, va fixar-se en els estrets vincles que existeixen entre els noms de lloc i el

1 La *Revista de Girona* va publicar una ressenya de la jornada d'estudi; cf. COLLS, 2004.

paisatge; de fet, és gràcies als noms que tenim consciència del paisatge que ens envolta. En la quarta contribució, l'historiador Elvis Mallorquí va reclamar el valor de la toponímia per als estudis històrics, sobretot els de caire local perquè l'anàlisi rigorosa d'un inventari toponímic pot proporcionar molta informació sobre l'evolució d'una localitat al llarg dels segles. Finalment, des de la sociologia i la geografia cultural, Francesc Roma va centrar la seva intervenció en el fet que els noms de lloc, a part de referir-se a un paisatge concret, també són el reflex dels valors i dels referents culturals de la societat que els genera i els utilitza.

Els continguts de la jornada, tal com es preveia, van ser molt densos i enriquidors. Per això, des del mateix moment en què s'estava organitzant la jornada, ja s'havia pensat en la possibilitat de reunir les contribucions dels cinc ponents en un llibre, seguint el model establert per a una anterior jornada sobre *Les visites pastorals* organitzada conjuntament per l'Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona i pel Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, que també va acabar convertida en un llibre, publicat l'any 2003.² De fet, l'estructura mateixa de la jornada de *Toponímia i paisatge rural* va ser força similar a la de les visites pastorals, però ni els continguts exposats ni la seva ordenació final en els llibres resultants són gaire comparables entre ells a causa de la diferent natura i característiques dels respectius objectes d'estudi.

Efectivament, els registres de visita pastoral conservats als arxius diocesans dels països catòlics constitueixen una sèrie documental de gran valor històric tant per les informacions que contenen com per la llarga durada de la font, des del segle XIII fins al XIX. Les possibilitats d'estudi que ofereixen han estat aprofitades sobretot per historiadors que volien conèixer la societat de cada etapa històrica –edat mitjana, edat moderna i època contemporània– i, en segon terme, per investigadors de la història de l'art, l'arqueologia, la història local, la sociologia, la

2 PUIGVERT-MONJAS-SOLÀ-PEREA, 2003. Aquest llibre és el tercer volum de la Col·lecció Fonts de la Biblioteca d'Història Rural, després de dos treballs sobre els llibres de família de pagès i els arxius patrimonials; cf. TORRES, 2000; GIFRE-MATAS-SOLER, 2002.

geografia humana i l'antropologia.³ L'estructura del llibre, doncs, va seguir el fil cronològic de l'evolució de la font documental: un capítol sobre les visites pastorals de l'edat mitjana, un altre sobre les visites posteriors a la reforma de l'església catòlica després del concili de Trento, un tercer sobre les visites del segle XVIII i el darrer sobre els canvis en les visites provocats pel triomf de l'estat liberal al segle XIX.

En contrast, la toponímia no és tan sols una font que interessa de manera exclussiva als historiadors. És tot un vast camp d'exploració i recerca per a investigadors procedents de disciplines molt diferents i amb interessos i finalitats allunyades i, a voltes, oposades entre ells. A més, la toponímia no existeix com a font de la mateixa manera que les visites pastorals, escrites en registres que es conserven en els arxius diocesans. La toponímia, sobretot la que rep el qualificatiu de "menor" –o microtoponímia–,⁴ abans de poder-hi treballar, s'ha d'aplegar lentament a partir de la pacient recollida de topònims d'una àrea determinada o d'unes característiques comunes, tant a través d'enquestes orals com del repàs de la documentació escrita referent a un terme municipal. Per això, abans d'entrar pròpiament en el llibre, convé aclarir bé alguns conceptes a l'entorn dels topònims i de la toponímia.

1.1. LA TOPONÍMIA, UN CAMP DE CONEIXEMENT INTERDISCIPLINARI

La toponímia, a la vegada que designa un conjunt de topònims, és la branca de l'onomàstica que estudia els topònims o noms propis geogràfics. Segons Moreu-Rey, els estudiosos de la toponímia cerquen els noms de lloc, n'estableixen llistes, els classifiquen i els estudien per tal de resseguir-ne la història, la raó de la seva creació, el significat originari, les modificacions

3 PUIGVERT-MONJAS-SOLÀ-PEREA, 2003: p. 19-44.

4 Són els noms de turons, serrals, pujols, clots, fonts, avencs, coves, platges, cales, pous, petits nuclis de població, masies, etc.; cf. MOREU-REY, 1982: p. 10; ORDINAS, 2001: p. 25.

sofertes i, en el cas que s'hagi produït, la desaparició.⁵ Però, què són exactament els topònims?

Els noms de lloc, normalment constituïts per una part genèrica i una part determinant o específica,⁶ formen part de la categoria dels noms propis i, com a tals, han estat poc estudiats per part dels lingüistes. Seguint una tradició que remunta a Saussure, s'ha considerat sovint que els noms propis no eren veritables signes lingüístics ni tenien un "sentit" comparable al dels noms comuns. Mentre aquests ajuden a agrupar i descriure objectes, els noms propis tendeixen a isolar les entitats úniques i específiques a què fan referència; per tant, tal i com consideren diversos lingüistes especialistes en onomàstica, el significat dels topònims no es correspon al seu sentit etimològic d'origen, sinó a la realitat que denominen.⁷ Dintre dels noms propis, segons Moreu-Rey, els topònims serveixen per distingir un lloc precís i únic en un context donat: indrets, partides, pujols, muntanyes, penyes, rius, barrancs, camins, carrers, monuments, pobles, ciutats, etc.; ens trobem, doncs, davant d'un estret lligam entre el nom i el lloc a què fa referència, és a dir, amb un sector, part o porció de l'espai que, per l'ús que n'han fet els homes i dones, va adquirir un caràcter individualitzat que es posa de relleu amb el topònim que la distingeix. D'aquesta manera, doncs, podríem establir tants tipus de topònims com tipus de llocs hi ha: microtopònims, macrotopònims o corònims, orònims, hidrònims, fitotopònims, zootopònims, geotopònims, odònims, talassònims, hagiotopònims, paleotopònims, neotopònims, exònims, etc.⁸

Aquesta classificació dels noms de lloc, però, no necessàriament ajuda a entendre'n les característiques; a més, la relativitat conceptual dels topònims s'accentua per la dificultat de definir els "noms propis", d'una banda, i el significat de "lloc", de l'altra.⁹ En canvi, pot ser molt més profitosa la recerca de la relació entre

5 MOREU-REY, 1982: p. 10-11.

6 ORDINAS, 2001: p. 25-26. La qüestió, però, és molt més complexa; cf. TRAPERO, 1995: p. 50-52.

7 TRAPERO, 1995: p. 27-29; MORAN, 1996: p. 5-6; TORT, 2001b; KRISTOL, 2002.

8 MOREU-REY, 1982: p. 10, i 1995: p. 45-46; ORDINAS, 2001: p. 24-25; TORT, 1999: p. 63-66, i 2001b.

9 TORT, 1999: p. 60-61, i 2001b.

el significat dels noms de lloc i la realitat física que anomenen, perquè, en general, existeix una vinculació afectiva entre les persones i els indrets on viuen que, molt sovint, es tradueix en el seu interès per conèixer l'origen dels noms que coneixen.¹⁰ I, en el fons, cada topònim és una expressió associada a un indret determinat que ha nascut d'una "motivació" feta pels parlants d'una llengua a partir dels signes lingüístics que tria de la mateixa llengua.¹¹ Així, podem distingir entre una majoria de topònims amb un significat clar i entenedor, que poden ser qualificats com a "transparents" o "plenament descriptius" dels elements o àmbits geogràfics a què es refereixen, i una minoria de noms de lloc que, en el llenguatge actual, no tenen sentit o no descriuen l'indret que anomenen. Es tracta, a vegades, de topònims descriptius en el moment en què van ser creats, però que han anat perdent el seu significat, tant per canvis en el paisatge com per la mateixa evolució de la llengua; però també s'hi troben topònims derivats de noms de persona, hagiòtopònims, noms formats a partir de sigles o abreviatures, cultismes, etc.¹²

Aquest últim grup de topònims més aviat obscurs ha estat objecte d'anàlisis gairebé iniciàtiques per part dels pocs que en sabien extreure el significat original –l'etimologia– i relacionar-lo amb la gènesi del paisatge.¹³ Cal assenyalar, però, un interessant fenomen lingüístic que se sol produir quan els topònims esdevenen incomprensibles. En efecte, quan el nom perd el seu significat primitiu, els parlants d'una llengua i habitants d'un territori determinats tenen tendència a crear i inventar un nou lligam semàntic entre el nom i el seu referent, a partir, per exemple, de paronímies i traduccions de tot o de parts del topònim de significat indesxifrable.¹⁴ I és per això

10 TRAPERO, 1995: p. 29-31; ORDINAS, 2001: p. 28; TORT, 2001b.

11 GARCÍA ARIAS, 1995: p. 17-18; TRAPERO, 1995: p. 187-194.

12 MOREU-REY, 1982: p. 12-13; GARCÍA ARIAS, 1995: p. 14-16; TORT, 2000c: p. 494-497.

13 TRAPERO, 1995: p. 15; PELEN, 2002; AGUILÓ, 2002. El camp de l'etimologia, però, també pot conduir a estranyes recerques que vinculen els noms de lloc amb els de divinitats cèltiques i ibèriques; cf. CARIDAD, 1995 i 1997.

14 Andres Max Kristol anomena "remotivation" l'acte d'establir un nou vincle entre el signe lingüístic, el nom, i el lloc designat; cf. KRISTOL, 2002.

que han nascut moltes llegendes onomàstiques o, simplement, etimologies populars; la seva única finalitat era explicar la raó de ser d'un nom de lloc concret, el perquè un lloc tenia el nom que tenia.¹⁵

Aquesta última reflexió ens permet acostar, amb una altra mirada, a les particularitats dels noms de lloc en tant que noms propis. I és que, a diferència dels noms comuns, els noms propis són signes lingüístics que han nascut a partir d'un acte de denominació per part de la comunitat lingüística que els ha d'utilitzar. No només això, després de la creació del topònim, les persones continuen demanant-se constantment pel significat del nom donat, sobretot si ha perdut el vincle inicial amb el seu referent espacial; aleshores, les llegendes i les etimologies serveixen sobretot per facilitar la memorització del topònim esdevingut obscur i opac i per acabar-lo d'identificar amb l'objecte designat.¹⁶ Així doncs, cada acte de nominació d'un lloc marca una etapa en la història del lloc i de la gent que l'ha poblat i n'ha transmès el nom a les generacions successives; el topònim "inscrit, en quelque sorte définitivement, le temps dans un espace qui le contient", és a dir, amb una sola paraula resumeix la història d'un lloc.¹⁷

El recorregut que hem emprès per determinar què són els topònims ens ha conduït per moltes disciplines científiques diferents: la lingüística, la geografia, la història i l'etnologia.¹⁸ En efecte, els topònims formen part d'una llengua determinada i, en tant que noms propis, interessen al lingüista tant per la seva presentació formal com per l'origen del seu significat, és a dir,

15 AMIGÓ, 1999: p. 11; TERRADO, 1999: p. 111-115; KRISTOL, 2002; BÉTEMPS, 2002. Francesc Roma i Fèlix Bruguera han recollit unes quantes llegendes vinculades a noms d'indrets de Catalunya; cf. ROMA, 2002: p. 83-88; BRUGUERA, 2004.

16 TURULL, 1994: p. 74-84; TRAPERÓ, 1995: p. 32; KRISTOL, 2002.

17 TORT, 2001b; PELEN, 2002.

18 DAUZAT, 1946: p. 27-28, i 1951: p. 6-8; POIRIER, 1965; CATALÀ, 1965: p. 676; DORION, 1984: p. 103; MOREU-REY, 1982: p. 11, i 1995: p. 47; AMIGÓ, 1989: p.20-22, i 1999: p. 10-11; TRAPERÓ, 1995: p. 21; GARCÍA ARIAS, 1995: p. 22; TERRADO, 1999: p. 24-25 i p. 69-127; ORDINAS, 2001: p. 28-32; TORT, 2000a: p. 87-88, i 2001b; MARCET, 2004: p. 692-693.

per la seva etimologia. A més, els topònims ajuden a entendre i organitzar l'espai pel fet que identifiquen i anomenen els llocs; així, els geògrafs poden dedicar-se a cercar l'etiologia del nom de lloc, és a dir, el conjunt de causes i circumstàncies que l'han originat. A la vegada, els topònims lliguen el present amb el passat i constitueixen un patrimoni immaterial que explica una part de la història de cada localitat, perquè evolucionen paral·lelament als canvis produïts en la societat i en el paisatge. I també els topònims, que designen tant els elements més petits com el conjunt d'un territori, permeten aproximar-se a la percepció que en tenen els seus habitants, a la seva "psicologia social" com deia Albert Dauzat.¹⁹

Però la toponímia pot arribar encara més enllà. Gràcies a la informació que contenen els noms de lloc, podem saber moltes coses del medi natural on vivim: les característiques del relleu, dels rius, dels sòls, de la vegetació, de la fauna, etc.²⁰ I també podem adquirir informacions sobre la presència i les activitats humanes en el territori: des de l'existència de jaciments arqueològics²¹ fins a les pràctiques de la ramaderia transhumant.²² Per aquestes raons, la toponímia, tot i que tradicionalment ha estat ben poc considerada en els manuals de cartografia, és un element essencial a l'hora d'elaborar mapes: efectivament, els noms de lloc confereixen a cada lloc assenyalat en un mapa un significat

19 Segons Dauzat, a través de la toponímia es pot conèixer "l'ànima popular, les seves tendències místiques o realistes a l'hora de designar els pobles, els dominis, els camps, els rius, les muntanyes"; cf. DAUZAT, 1946: p. 9.

20 TERRADO, 1999: p. 20-24; TORT, 2002b; ROSSELLÓ, 2004: p. 59-60. Vegeu també les contribucions d'Albert Manent sobre l'ornitologia a les muntanyes de Prades, sobre el llop, la guineu i l'escurçó al Camp de Tarragona i sobre el llop al conjunt de Catalunya; cf. MANENT, 1988, 1990 i 2004.

21 TERRADO, 1999: p. 25-26; ROSSELLÓ, 2004: p. 60-61. A través dels topònims, s'ha estudiat l'abast de la romanització en algunes comarques gironines, s'han identificat antics camins oblidats, com el de Girona a Vic per Vilablareix, i s'han descobert jaciments arqueològics a partir de paraules com *castellar*, *roca* i *llumeneres*; cf. MOREU-REY, 1986; CARRETÉ, 1989; BADIA-BOFARULL-CARRERAS-PIÑERO, 1988 i 1989; FORT, 2006: p. 14-15.

22 MANENT, 1980. En relació a la toponímia de les pràctiques ramaderes als Alps, cf. BESSAT-GERMI, 1993: p. 13-16.

específic i insubstituïble; el topònim converteix l'espai en llocs, amb història i contingut humà.²³

Estudiant la toponímia, doncs, ens trobem davant d'una veritable cruïlla de disciplines científiques. El seu caràcter interdisciplinari, però, en dificulta l'estudi global: qualsevol aproximació a la toponímia des d'una disciplina concreta pot ser titllada fàcilment de parcial i d'incompleta per part d'altres investigadors. I és que, de fet, no existeix cap "teoria general mínimament sòlida, sobre la qual fonamentar un cert cos de doctrina sobre els noms de lloc, sobre el seu abast i sobre el seu significat profund".²⁴ A Catalunya, igual com a tot arreu, ha predominat l'aproximació filològica a la toponímia i, sobretot, la recerca de l'etimologia dels topònims. Per aquest motiu, convé implicar els diversos camps d'estudi relacionats amb els topònims per tal d'assolir el coneixement més ampli i profund sobre la seva significació; d'aquesta manera, a la perspectiva lingüística, centrada en l'estudi material del nom, cal sumar-hi les visions temporals i espacials, és a dir, des de la història i des de la geografia.²⁵ És a dir, l'exemple ofert per Joan Coromines continua essent plenament vàlid: en les seves obres dedicades a la toponímia no s'hi troben només reflexions lingüístiques, sinó també una gran riquesa de contiguts geogràfics.²⁶ El present llibre vol ser, doncs, una aportació més en aquesta direcció.

23 MOLL-TORT, 1985; TORT, 1995: p. 77-78; TERRADO, 1999: p. 18-19; ORDINAS, 2001: p. 28-32; BOLÓS, 2001: p. 91-92. A més, la cartografia –i sobretot l'antiga, la dels segles XVII, XVIII i XIX–és una important font d'informació per a la toponímia; cf. GUILLÉN, 1972; VÁZQUEZ, 1972; GARCÍA BAQUERO, 1972; DE LA HERA, 1972; BREU, 1972; PRATS-IGLÉSÍAS, 1994; TORT, 1995: p. 78-79; BARELLA, 1997; MASCARÓ, 2000; PUJADES, 2002; ROSSELLÓ, 2004: p. 62-65 i p. 279-399; FORT, 2006: p. 44-55.

24 TORT, 1999: p. 60, 2001b, i 2003b: p. 18-19.

25 QUEROL, 1995: p. 65; ORDINAS, 2001: p. 28-32; TORT, 2000a: p. 87-88, 2001b i en premsa a.

26 TORT, 2003b: p. 17, i en premsa c.

1.2. L'ESTRUCTURA DEL LLIBRE

Fa gairebé deu anys, l'any 1998, es va dedicar un dels *Plecs d'Història Local*, el suplement que acompanyava la revista *L'Avenç*, a la toponímia.²⁷ S'hi assenyalaven dues tasques pendents: d'una banda, la realització d'inventaris integrals de la toponímia de les localitats catalanes a partir d'enquestes orals i de la recerca en els documents escrits; i, de l'altra, la feina de classificació dels noms de lloc i del seu posterior estudi des de diferents perspectives i disciplines. És a partir d'aquestes necessitats o mancances i, d'acord amb les reflexions de l'apartat anterior, que hem volgut estructurar el present llibre en dues parts diferenciades: en la primera s'analitza la confecció dels reculls integrals d'onomàstica per municipis o entitats territorials similars –com les parròquies–;²⁸ en la segona, s'exploren les possibilitats d'estudi de la toponímia des de la lingüística, la geografia, la història i la cultura popular.

En el primer capítol del llibre, doncs, Ramon Amigó presenta un exhaustiu balanç, comarca per comarca, dels reculls publicats de toponímia de municipis del Principat de Catalunya, amb referències també a les altres zones de parla catalana; i, valent-se de la seva llarga experiència,²⁹ assenjala els procediments més adequats i eficients per a la confecció dels reculls integrals. A continuació, i com a apèndix, figura la llista completa dels reculls integrals per municipis –o antics municipis i parròquies–³⁰ acompanyada de taules, gràfics i mapes que il·lustren els comentaris del text de Ramon Amigó.

Els quatre altres capítols del llibre pretenen anar més enllà de

27 AMIGÓ, 1998; ROMÀ, 1998; PEREA, 1998. Vegeu també: AMIGÓ, 1989: p. 20-22.

28 En molts d'aquests treballs també s'hi recull l'antroponímia dels municipis estudiats, aspecte que no hem tingut en compte en el present llibre.

29 Vegeu l'homenatge que la Societat d'Onomàstica li va dedicar, l'any 2001, en un dels seus *Butlletins interiors* i, en especial, el recull de la seva bibliografia, cf. PEREA, 2001; JOVÉ, 2001.

30 En les citacions bibliogràfiques d'obres d'aquesta llista de reculls integrals, esmentem, al costat del cognom de l'autor i de l'any de publicació, el número d'ordre que figura a la llista entre claudàtors i en cursiva, [/].

l'elaboració dels reculls integrals i assenyalar les possibilitats i els problemes de l'estudi de la toponímia. Primerament, Joan Anton Rabella repassa les possibilitats d'anàlisi que ofereixen els noms de lloc per als lingüistes, des de les tradicionals recerques etimològiques fins a d'altres perspectives menys tractades, com la dialectologia i la gramàtica històrica; a continuació, detecta les principals mancances de la toponímia, des de l'oblit gairebé total de la disciplina en el món universitari actual fins al conflictiu ús de la toponímia en la retolació, en les publicacions i en els diversos àmbits de l'administració pública. En el següent capítol, Joan Tort recorda els íntims lligams entre el topònim i el lloc singular a què fa referència i exposa les contribucions que pot aportar la perspectiva geogràfica a l'estudi de la toponímia: a través dels principis de transparència, d'excepcionalitat i de significativitat territorial es pot arribar a entendre les característiques d'un territori determinat; finalment, resumeix les principals conclusions a què ha arribat, sempre des de la perspectiva geogràfica, amb l'estudi de la toponímia del Baix Camp. La tercera aportació, a càrrec d'Elvis Mallorquí, ressegueix els usos que els historiadors han fet de la toponímia, tant per marcar les principals etapes de l'evolució del poblament com per intentar reconstruir el paisatge d'èpoques pretèrites; també ressegueix la influència de l'escriptura dels noms sobre la seva transmissió fonamentalment oral i, en el cas de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, exposa les conseqüències de les transformacions socials i econòmiques d'una comunitat rural sobre la pervivència dels conjunts de topònims existents. La darrera contribució, escrita per Francesc Roma, analitza l'estreta vinculació dels noms de lloc a la cultura de les persones que els van crear i els van utilitzar al llarg del temps, perquè, a part del fet que descriuen particularitats dels diversos indrets d'un terme, els topònims també transmeten els principals valors de la societat tradicional.

El llibre acaba amb les conclusions a què hem arribat els autors dels diversos capítols del llibre i, després, amb una primera llista bibliogràfica de treballs referents específicament a qüestions de toponímia catalana i amb una altra, de caire més complementari, que conté les obres citades al llarg del llibre que no són pròpiament de toponímia.

1.3. LA RECERCA TOPONÍMICA A LES TERRES DE GIRONA

Més enllà de l'interès intrínsec de la toponímia i dels seus vincles amb d'altres disciplines, el present llibre vol contribuir a difondre la toponímia a les terres de Girona. El motiu és que, en comparació amb d'altres sectors del Principat, la recerca toponímica gironina encara està a un estadi massa incipient.³¹ Després del llunyà punt de partida que va suposar la publicació, l'any 1883, del *Nomenclátor geográfico histórico* per Pere Alsius i Celestí Pujol,³² no es tenen notícies de més treballs específics sobre toponímia gironina fins a mitjan segle XX.³³ En aquest moment, es van començar a redactar uns quants reculls integrals de toponímia local que, malauradament, han quedat en un oblit gairebé complet. Es tracta d'unes tesis de llicenciatura inèdites, elaborades entre el 1954 i el 1966 a la Universitat de Barcelona, sota la direcció d'Antoni M. Badia i Margarit i de Francesc Marsà, entre altres, que van recollir els noms de lloc de l'Escala –Alt Empordà–, Montellà i Martinet –la Cerdanya–, Sant Hilari i Osor –la Selva–, Palausacosta, Fornells de la Selva i Llambilles –el Gironès– i la Vall d'en Bas, la Pinya, Ridaura i Santa Pau –la Garrotxa.³⁴

La toponímia gironina no va tornar a atreure l'interès dels estudiosos fins que, l'any 1970, Joan Coromines va encarregar a Ramon Amigó la confecció de l'inventari toponímic de Vilallonga de Ter, al Ripollès, amb uns criteris d'ordenació basats

31 Així mateix ho constata un altre treball de difusió de la toponímia dirigit als investigadors gironins; cf. FORT, 2006: p. 4-5.

32 Aquest treball recull els topònims majors citats en diverses obres del segle XIX que recollien notícies medievals; cf. ALSIUS-PUJOL, 1883. També es troben moltes notícies referents a la toponímia en obres d'altres erudits vuitcentistes gironins, com Francesc Monsalvatje i Joaquim Botet i Sisó; cf. MARQUÈS, 1982: p. XVIII-XIX; FORT, 2006: p. 10.

33 Vegeu un llistat força complet de diverses publicacions locals que tracten la toponímia d'alguns indrets de les comarques de Girona; cf. MARQUÈS, 1982: p. XIX-XXI; FORT, 2006: p. 10-11.

34 CALVET, 1954; COSCULLUELA, 1955; NAVARRO, 1963; PAGÈS, 1966; COLOMER, 1966; COROMINOLA, 1966. També es van realitzar treballs similars per a d'altres localitats de fora les comarques gironines; cf. QUEROL, 1995: p. 61-74.

en la topografia del terme que han resultat ser poc pràctics.³⁵ Aquest treball posava tant d'èmfasi en la recerca de noms en la documentació escrita com en les enquestes orals, així com també destacava la necessitat de cartografiar la situació de tots els gairebé 2.000 noms de lloc recollits. Una altra iniciativa coetània, començada el 1973, es proposava recollir 50.000 topònims de les comarques gironines per utilitzar-los "en els treballs de cartografia, amb l'esperança de col·laborar en la feina de conservació i normalització de la toponímia a casa nostra"; el treball consistí, doncs, en la recollida dels topònims, en la seva transcripció fonètica i en la seva localització sobre el mapa. D'aquest enorme treball, però, només s'ha publicat un llibre referent a la comarca del Gironès.³⁶

És probable que aquests treballs primerencs motivessin la realització de dos altres inventaris integrals de toponímia local que es van publicar en els anys següents: el de la Selva de Mar –Alt Empordà– el 1983 i el de Vilablareix –el Gironès– l'any 1986;³⁷ tanmateix, hi ha unes grans diferències entre ambdós treballs: per un costat, el nombre de topònims recollits, 260 el primer i 667 el segon; per l'altre, el sistema d'ordenació dels noms de lloc, temàtic per l'element genèric del nom en el cas de la Selva de Mar i alfabètic a Vilablareix. L'últim inventari integral, el de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre –Quart, el Gironès–, realitzat el 2003, presenta els topònims de manera temàtica per al seu posterior estudi des de la vessant històrica.³⁸

La poca quantitat de reculls integrals de toponímia a les terres de Girona, tot i diversos intents de promoure'ls,³⁹ no significa que

35 AMIGÓ, 1979 [9].

36 MARQUÈS, 1982.

37 QUINTANA, 1983 [95]; GISPERT-SAÜCH, 1986 [44].

38 MALLORQUÍ, 2003 [58]. El present any 2006 s'ha llegit la tesi doctoral de Fèlix Bruguera sobre l'onomàstica pretèrita i actual del municipi d'Osor; cf. BRUGUERA, 2006.

39 De moment, a les comarques de Girona, s'han celebrat dos col·loquis anuals de la Societat d'Onomàstica: el XIII a Puigcerdà, l'any 1988, i el XVIII a Girona, el 1993; cf. *Butlletí...*, 1988: vol. 33, i 1994-1995: vols. 59 i 60. A més, el mateix Ramon Amigó, l'octubre del 1993, va oferir una sessió de treball sobre la confecció dels reculls de noms de lloc a Santa Coloma de Farners, organitzada pel Consell Comarcal de la Selva i per l'Arxiu Històric Comarcal de la població.

els investigadors de la zona n'ignorin l'interès. Alguns autors han iniciat la complexa i feixuga tasca de confecció d'un inventari integral d'un terme municipal, però s'han quedat en unes primeres aproximacions a la qüestió; és el cas d'Albanyà, Blanes i Santa Coloma de Farners.⁴⁰ D'altres investigadors, en canvi, s'han concentrat en els noms de lloc conservats en llevadors i capbreus d'època moderna,⁴¹ en els topònims més sorprenents i rellevants d'una població⁴² o només en els d'un sector del terme –el nucli urbà a Pals, la serra de Cadiretes entre Tossa i Sant Feliu de Guíxols, el litoral entre Sant Feliu de Guíxols i Calonge, les foneres o senyes marítimes de Blanes i el litoral del Cap de Creus.⁴³ De manera semblant, els topònims han estat una eina essencial per a la reconstrucció del territori rural, sobretot el d'època medieval, d'alguns sectors gironins, com la Vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols, els antics comtats de Girona, Besalú i Empúries-Peralada i els termes dels castells de Montpalau, Palafolls i Tordera, a l'Alt Maresme.⁴⁴ A més, alguns medievalistes han realitzat algunes contribucions d'interès per a qüestions puntuals relacionades amb la toponímia: Dolors Bramon i Rosa Lluch han provat de localitzar sobre el terreny alguns topònims de les comarques de Girona citats en les obres d'historiadors i geògrafs musulmans; M. Josepa Arnall ha resseguit les formes gràfiques i

40 El primer treball, sobre Albanyà, només presenta els noms de lloc agrupats per tipus d'indrets a què fan referència; cf. ILLA, 1987. L'article sobre Blanes conté una llista de 472 topònims, presentats per ordre alfabètic, són la base d'uns breus estudis geogràfics i lingüístics; cf. BALTRONS, 1991. I el tercer, sobre Santa Coloma de Farners, presenta 526 noms de lloc ordenats alfabèticament per l'element genèric, que procedeixen d'un capbreu del segle XVII i de la cartografia i bibliografia publicada; cf. LLUESMA, 1998.

41 Un llevador del segle XVIII d'Osor ha permès estudiar els noms dels masos i dels diversos indrets del terme i també els noms referents a la fauna; cf. BRUGUERA-ESCORIHUELA, 1993, 1995, 1996 i 1999; BRUGUERA, 2002.

42 És el cas de Cadaqués, d'on s'han estudiat els noms de lloc del terme, els urbans i els del litoral, i també de Palamós i Vila-romà; cf. SALA, 1994; TRIJUEQUE, 2000.

43 CORREDOR, 1994; FLORENSA, 1990; PALLÍ, 1981, 1982, 1985 i 1988; BOTA, 1987; PLUJÀ, 1996.

44 ESTEVA-PALLÍ, 1995; BOLÓS-HURTADO, 1998, 1999 i 2000; PONS GURI-RODRÍGUEZ BLANCO, 2000.

les possibles etimologies dels topònims majors de l'Alt Empordà –referents a poblacions, veïnats i agregats– en la documentació medieval; Lluís To Figueras ha descobert els processos que van conduir a la fixació del nom dels masos medievals del món rural gironí.⁴⁵ De manera excepcional, la toponímia també figura en treballs d'història moderna, com la reconstrucció del territori de Castelló d'Empúries entre els segles XVII i XIX.⁴⁶ Per acabar, cal citar algunes contribucions de caire més metodològic, a càrrec d'Anna-Maria Corredor, Josep Fernández Trabal, Xavier Soldevila i Elvis Mallorquí, que han assenyalat la utilitat dels pergamins i capbreus senyorial, dels registres parroquials, dels fons patrimonials i dels inventaris de béns de difunts, però sense oblidar-ne les principals mancances.⁴⁷

Paral·lelament els historiadors locals han assenyalat, en les seves obres de caire més o menys divulgatiu, la importància de la toponímia per conèixer detalls i característiques del paisatge medieval o modern de cada lloc; tanmateix, cap d'ells encara no ha convertit aquesta curiositat superficial en un veritable motor per a la realització d'un exhaustiu inventari toponímic de les seves poblacions. Això no deixa que consignem aquí algunes temàtiques d'interès que s'hi relacionen: d'una banda, els inventaris dels masos d'unes quantes parròquies i, de l'altra, l'anàlisi dels termenals de diverses poblacions. En relació als masos, s'han publicat llistes i estudis a Maçanet de la Selva, Salt, Sils, Vilobí d'Onyar, Fornells de la Selva, Vila-romà, Cruïlles, l'Armentera, Lloret de Mar, Celrà, Santa Creu d'Horta i Brunyola;⁴⁸ pel que fa a les descripcions de termenals, les més completes són les de Sant Feliu de Guíxols, Llagostera i Palamós i Vila-romà.⁴⁹ En realitat, tots aquests treballs constitueixen uns primers passos

45 BRAMON-LLUCH, 2002; ARNALL, 1981-1982; TO FIGUERAS, 1999.

46 RIBAS, 2001.

47 CORREDOR, 1990 i 1995; FERNÁNDEZ TRABAL, 1987; SOLDEVILA, 1995.

48 *El nostre poble...*, 1988; ALBERCH-BURCH, 1991; ANORO-COSTA-FIGUERAS-LLINÀS, 1993; *Dossier...*, 1998-2000; MARQUÈS, 1999; TRIJUEQUE, 1999a; MALLORQUÍ, 1999, 2001 i 2005; INGLADA, 2000; CAMPS, 2004; TEIXIDOR, 2006.

49 ESTEVA-PALLÍ, 1990; TRIJUEQUE, 1999b; ALBÀ-TORRES, 2001.

dirigits cap al món de la toponímia de cada localitat. Però la diversitat de criteris, metodologia i informacions recollides en dificulten l'estudi global: molts analitzen els noms dels masos i les seves etimologies, els situen sobre el mapa i els documenten fotogràficament, o bé descriuen totes les fites –de pedra, moltes d'elles– que componen el terrenal d'un lloc; en canvi, no tots recullen les possessions del mas en diferents èpoques ni esmenten els propietaris i els habitants de la casa de què es té notícia, ni tampoc tenen en compte les característiques arquitectòniques dels edificis conservats ni, encara menys sovint, s'entretenen amb l'evolució dels noms de les cases al llarg de la història.

El panorama toponímic de les terres gironines és, en comparació amb d'altres sectors de Catalunya, bastant pobre. De treballs, com hem vist, n'hi ha una bona colla, però en la seva majoria només són unes primeres passes que volen endinsar-se en el relliscós i complex món de la toponímia, però que queden aturades pel temor de perdre-s'hi. Per això, amb aquest llibre volem contribuir a redreçar aquesta situació i, sobretot, a guiar els historiadors locals de les comarques gironines cap a la confecció d'inventaris toponímics complets dels seus termes municipals.⁵⁰ Perquè només amb aquestes eines, que exigeixen molt de temps i molt d'esforç, es podrà avançar realment en l'estudi de la toponímia gironina.

50 Ramon Amigó, fa uns anys, ja destacava el paper crucial dels historiadors locals en la tasca de recopilació dels noms propis de lloc; cf. AMIGÓ, 1999: p. 7-10. Amb anterioritat, Pere Català animava els excursionistes a fer recerca dels topònims dels llocs que visitaven; cf. CATALÀ, 1965.

2. ELS ESTUDIS DE TOPONÍMIA A CATALUNYA: ESTAT DE LA QÜESTIÓ I METODOLOGIA DE TREBALL

RAMON AMIGÓ

2.1. ELS RECALLS D'ONOMÀSTICA A CATALUNYA, DELS ORÍGENS FINS L'ACTUALITAT

L'interès pels estudis d'onomàstica va arribar a Catalunya l'últim terç del segle XIX. En aquell moment, l'atenció es va posar a extreure noms de documents antics i a investigar-ne les etimologies. El doctor Josep Balari i Jovany va obtenir el primer resultat amb *Orígenes històrics de Catalunya*, una primera pedra important, bàsica, en aquesta mena d'estudis, en els quals es va endinsar buscant clarícies històriques de la reconquesta cristiana i del repoblament a Catalunya.¹

Més tard, a partir d'aquest període inicial, Joan Coromines va veure la necessitat de no limitar l'acció als documents, sinó d'ampliar-la amb la recollida dels noms vius, obtinguts directament de la gent de la terra, sobretot pagesos i pastors, i de la costa, com els pescadors. S'hi va posar ell mateix i, des de 1931, quan va concebre el projecte de l'*Onomasticon Cataloniae*, va començar a engrescar probables col·laboradors perquè s'animesin a inventariar toponímia a la menuda.² El

1 BALARI, 1899. Per a una exposició més complerta dels primers temps de l'onomàstica, cf. CATALÀ, 1965: p. 675; AMIGÓ, 1989: p. 16-18, i 1999: p. 13-14.

2 El mateix Joan Coromines, juntament amb Enric Ribas, van publicar l'any 1936 unes primeres consignes i normes per a l'elaboració dels reculls de toponímia; cf. COROMINES-RIBAS, 1936.

primer resultat va ser el recull de Sant Pere de Riudebitlles, de Cristòfor Cardús, de 1936.³ Aquell any mateix, Josep Iglésies havia completat el recull de la Riba, que no va conèixer la lletra impresa fins el 1953, amb un retard de disset anys a causa de la guerra i el franquisme castrador.⁴

Els primers reculls publicats van tenir l'estructura que es recomanava aleshores. Els noms del sector rural separats dels de l'agrupament urbà i, en tots dos casos, presentats per grups temàtics: muntanyes, torrents, partides de terra, etc.; barris, carrers, places, etc. Amb les explicacions que hi hagués en nota a peu de pàgina.

Aquest procediment va resultar poc pràctic. El mateix Dr. Coromines se'n va adonar; el 1970, quan, a través de la Fundació Salvador Vives i Casajuana, per mitjà de Josep Iglésies, va encarregar el recull de Vilallonga de Ter i va demanar que les llistes fossin presentades en un ordre que correspongués a la situació topogràfica de l'indret designat pel nom.⁵ Va ser una experiència desafortunada, perquè no va tenir en compte que és molt difícil la localització concreta de l'espai designat per un nom de partida de terra i que els noms caiguts en desús moltes vegades no se sap quina parcel·la de territori ocupaven. Tanmateix, el recull d'aquell terme pirinenc va resultar profitós, particularment per al mateix Dr. Coromines.

Al començament, l'interès era pels topònims. Més tard, s'hi van incorporar els antropònims. Per això ara és millor parlar d'onomàstica que de toponímia, perquè són reculls que integren tots dos camps, que no resulta rar, ans es dona sovint el cas que s'interrelacionin. Hi ha altres reculls que resulten fragmentaris perquè focalitzen l'interès en un sol aspecte de l'onomàstica: hidronímia, o vies urbanes, o malnoms, o algun altre. O se serveixen d'un sol document: un capbreu o un cadastre d'un espai de temps determinat.⁶ Són uns treballs que poden resultar útils

3 CARDÚS, 1936 [24].

4 IGLÉSIES, 1953 [46].

5 AMIGÓ, 1979 [9].

6 Entre molts altres, tenim reculls d'una part d'un municipi, com el del Montnegre a Sant Celoni, o d'un període històric concret, com els noms medievals de Santes Creus; cf. LLOVERA, 1992; FORT, 2005.

per a alguna cosa però que són incomplets, i això no beneficia prou el coneixement ampli –encara que mai no es pugui pretendre que sigui complet– de la riquesa onomàstica.

Una presentació innovadora dels materials la va fer el Dr. Enric Moreu-Rey amb *La rodalia de Caldes de Montbui*, de 1962.⁷ És un recull modèlic, amb les entrades ofertes per ordre alfabètic de les paraules específiques. És, doncs, d'un maneig comodíssim. Els que llavors fèiem l'aprenentatge en aquesta disciplina ens vam decantar pel model del Dr. Moreu, que és el recomanable. A part d'aquest inventari de Caldes, i després de dos més –Passanant i l'Albiol–, altres sis llibres del Dr. Moreu són aconsellables per a conèixer diversos aspectes de l'onomàstica, des d'*Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*, de 1965, fins a *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*, de 1991.⁸

El seu exemple, quant a la nova organització dels materials, es va seguir amb el treball de Prades.⁹ Després, hi ha hagut una certa alternança entre ordenació temàtica i ordenació alfabètica. La manera d'ordenar-los repercuteix en la facilitat de consulta dels alfabètics i la dificultat que oposen els temàtics. A més, la distribució temàtica planteja molts dubtes perquè hi ha noms que es podrien col·locar en més d'un apartat i n'hi ha que no tenen un bon encaix en cap dels encasellaments que s'hagin previst. És tanta la complexitat de l'ordenament temàtic que l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, dirigida pel Dr. Josep Moran, recomana que els reculls s'ordenin alfabèticament.

Tanmateix, en el cas dels noms de les partides de terra, formats per diverses paraules la primera de les quals pot semblar un nom comú genèric, l'alfabetització es farà per aquest nom comú, prescindint de l'article, si en porta, per la senzilla raó que aquell nom ha deixat de tenir un valor denotatiu. Per exemple: el *camí de l'Era*, si es refereix al camí que condueix a l'era, l'entrada corresponent serà «Era, el camí de l'»; però si amb aquesta expressió es designa una partida de terra, l'entrada es farà per «Camí de l'Era, el» perquè la paraula “camí” ha perdut el significat

7 MOREU-REY, 1962 [80].

8 MOREU-REY, 1965, 1982 i 1991.

9 AMIGÓ, 1985 [6].

puix que l'expressió no es refereix a un camí sinó a una extensió de territori.

2.2. LA GEOGRAFIA DE LA RECERCA ONOMÀSTICA CATALANA

Després de Sant Pere de Riudebitlles, al Penedès ha estat publicat un altre inventari. Tot plegat, partint de l'extensió territorial del conjunt del Penedès, això representa la investigació del 3,19% de la superfície. I partint dels trenta-set municipis d'aquell territori, aquests dos representen el 5,41% de les entitats municipals. Ara, sabem que es treballa al de Santa Oliva.

Amb la Riba, es va iniciar la feina al Camp de Tarragona. Fins ara, ha estat la comarca més treballada. Prenent-la tal com està seccionada administrativament, veiem que del Baix Camp, amb vint-i-vuit termes municipals, només queda un 15% del territori sense cap activitat en la recol·lecció de noms. Correspon al terme de Vandellòs, el més extens.¹⁰ Altres vint-i-un termes, que representen el 68% de la superfície, i el 75% de les entitats municipals, han estat publicats. Són vint-i-un termes actuals que han donat lloc a vint-i-dos reculls perquè el municipal de Vilaplana es va subdividir en dos: els antics de Vilaplana i de la Mussara. I cinc termes més, que ocupen el 12% del territori, estan en procés d'investigació.

Al Tarragonès, de vint-i-un termes, n'hi ha cinc de publicats, o sis, si hi posem l'antic de la Canonja, que és un fragment del de Tarragona. Tot plegat, representa el 29% de l'extensió. I s'està treballant en altres quatre, que ocupen el 23% del territori. Queden, doncs, altres dotze termes, amb el 48% de l'extensió, i el 57% de les unitats municipals, pels quals fins ara ningú no s'ha interessat. Del terme municipal de Tarragona –sense les annexions dels últims anys– s'havia publicat l'onomàstica de la zona urbana;¹¹ ara s'està treballant en l'onomàstica del sector rural.

10 Entre tant, al començament del 2005, se n'ha iniciat el recull sistemàtic.

11 PALMA DE MALLORCA, 1956-1958.

L'Alt Camp és el sector més deficitari. Se n'han publicat cinc termes, que fan quasi el 12% de la superfície de la comarca, i el gairebé 24% de les unitats municipals. Es treballa en altres sis, que reportaran un altre 34%. Dels vint-i-quatre municipis compresos a la comarca, en queden, doncs, tretze més, amb el 54% de l'extensió, que esperen algú que s'hi posi.

Del conjunt del Camp, amb setanta-tres termes –o setanta-cinc antics termes, després d'individualitzar la Canonja i la Mussara– n'hi ha trenta-un de publicats, o trenta-tres, tenint en compte els que s'han desglossat, setze en els quals es treballa, i vint-i-sis sense candidats a investigar-los.

Un altre sector ben servit és el Vallès Oriental, amb quinze reculls confeccionats. L'autor més prolífic concentra l'interès als sobrenoms i als noms de les cases i, curiosament, alguna vegada, als noms dels altars i oratoris de l'església, que no es pot dir que siguin topònims. Obra d'un altre autor, no tan enderiat en la malnominació i conscient de la bondat de l'ordre alfabètic, ha estat el recull de Campins. Malgrat tanta activitat, dels trenta-nou termes que consten al Vallès Oriental se n'han explorat quinze, que fan el 38,5% de les unitats municipals i quasi el 29% de l'extensió superficial. Hi queda, doncs, molta feina a fer.

L'altra comarca afavorida ha estat el Priorat. Té vint-i-tres termes municipals. Fins ara, se n'han explorat nou, que han donat onze reculls perquè el terme de Cornudella de Montsant el constitueixen els antics de Cornudella, Albarca i Siurana, tractats per separat. A part d'aquests tres, n'hi ha vuit més de publicats. Tot plegat representa el 48% del conjunt territorial de la comarca. Són uns termes que ocupen la major part del sector septentrional d'aquell territori. En aquella banda, en queden tres per explorar. Si fos cert que algú ha començat a encarar-se amb dos més, que fan un altre 4%, en quedarien altres nou per veure. Aquests nou termes, junt amb els tres que he al·ludit abans, reuneixen un altre 48%. De manera que la feina feta s'acosta al 50% i la que queda per fer passa una mica de l'altre 50% de l'extensió. Si ho calculem per unitats municipals, de les vint-i-tres que hi ha se n'han explorat nou –el 39%–, sembla

que es treballa en dues més, i que altres dotze esperen qui s'hi vulgui posar.

Tots els reculls són estimables, i n'hi ha de molt ben elaborats; però al Camp i al Priorat la feina s'ha fet d'una manera especialment meticulosa, amb la màxima atenció posada al territori, escorcollant arxius d'on s'ha tret informació del segle XIII al XIX, i sempre amb el pensament posat en la importància de la llengua, de la geografia i de la història.

Hi ha una comarca en la qual s'han publicat els resultats de set investigacions, com és el cas de la Ribagorça, i una altra que ha produït sis publicacions, com el Tarragonès, del qual he parlat abans. Amb cinc termes donats a conèixer hi ha tres sectors més: l'Alt Camp, que ja ha sortit, i la Conca de Barberà, on Belltall ha estat publicat dues vegades, primer junt amb Passanant –el cap del municipi– i després com a monografia particularitzada. I terres modernament aragoneses, de l'antic comtat de Ribagorça. Són territoris de transició idiomàtica, afectats per la pressió del castellà oficial. Els cinc reculls d'aquell antic comtat i els set de la Ribagorça mereixen una menció especial perquè les exploracions s'hi han fet per un grup d'investigació de la toponímia ribagorçana creat arran d'un projecte impulsat pel Dr. Xavier Terrado, amb finançament divers.

Tres comarques més tenen tres termes municipals que han rebut el benefici de l'escorcoll onomàstic. Són el Garraf, la Terra Alta i el Matarranya. I aquí, al Matarranya, s'està treballant al terme de Mont-roig de Tastavins.

Amb només dos termes examinats, hi ha l'Anoia, el Baix Llobregat –que en tindria quatre si hi comptàvem els treballs fragmentaris d'Esparreguera i Martorell–, les Garrigues, el Gironès, el Penedès –sumant l'Alt i el Baix– i la Ribera d'Ebre.

Queden vuit comarques més amb un sol títol publicat: l'Alt Empordà, el Bages, l'Osona, el Pallars Jussà, el Ripollès, la Segarra i el Vallès Occidental, que en tindria dos si hi incloïem Sabadell, que és fragmentari.

S'hi podria afegir, encara, un diccionari onomàstic d'Andorra i els talassònims de la mar sitgetana a la rapitenca, que no corresponen a cap terme concret perquè el diccionari d'Andorra

comprèn tot aquell país i, a la mar, no hi ha límits jurisdiccionals com a la terra.

He parlat de 109 treballs publicats, que baixarien a 101 si em limités al Principat de Catalunya, a 99 si exclouïa els dos que no corresponen a cap terme i a 96 si prescindia dels tres que són incomplets. Com que al Principat hi ha 946 termes municipals, s'ha publicat, doncs, fins ara, el 10,15% dels municipis. Fixeu-vos si queda feina a fer, sense moure'ns de la Catalunya estricta. I com s'augmenta aquesta feinada si hi afegim les terres catalanes adscrites a l'Aragó.

El Dr. Moreu, en el seu assaig de bibliografia, de 1974, anota treballs premiats que han quedat inèdits, com els de Barruera, Cullera, Santa Maria de Merlès i la Vall d'en Bas.¹² No els prenc en consideració. Aquest assaig de bibliografia, tot i que, al cap de quaranta anys, resulta antiquat, és útil per a tenir notícia d'obres antigues riques en contingut onomàstic.

No podem ignorar la feina feta a les Illes, on Joan Mascaró Passarius va publicar un *Nomenclàtor de Menorca* i el *Corpus de toponímia de Mallorca*; Mascaró mateix és coautor, amb Joan Coromines, de *Toponímia antiga de les Illes Balears*, que forma el primer volum de l'*Onomasticon Cataloniae*.¹³ No és només un compendi de saviesa lingüística sinó que, al pròleg, Mascaró fa de Coromines un retrat –realista i poètic alhora– realment emotiu. En recomano la lectura. També hi ha l'aplec de noms de Felanitx i s'han publicat diversos mapes toponímics a part de les toponímies de tres sectors de la costa. Unes aportacions valuoses.

A Menorca i a Eivissa, l'interès notable que hi ha hagut per l'onomàstica no ha conduït a la publicació de cap recull com els que ara comento, tret de *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja*, a la Pitiüsa.¹⁴

Al País Valencià l'activitat és considerable. Hi ha el recull de Dénia, i potser algun altre. Algunes reculls d'aquella zona ha aparegut al *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, una publicació

12 MOREU-REY, 1974a.

13 MASCARÓ, 1963-1967; COROMINES-MASCARÓ, 1989. Vegeu també: ORDINAS, 2001: p. 24-26; AGUILÓ, 2002.

14 RIBES, 1993.

que ve de 1980, que convé que fullegi tothom que s'interessi per aquesta matèria. La Societat d'Onomàstica és privada. Fundada pel Dr. Enric Moreu-Rey, promou col·loquis d'una freqüència més o menys anual que han tingut lloc en localitats de totes les terres de llengua catalana, tret d'Andorra i de l'Alguer, fins ara.¹⁵

A la Catalunya del Nord també s'observa neguit amb estudis sobre etimologies i altres temes concrets.¹⁶ Hi ha en premsa el recull del terme de Reiners que serà el primer –si la informació de què dispo no és incompleta– que apareixerà amb tots els noms d'aquell sector del Vallespir.¹⁷ Entretant, he tingut coneixement que ha estat publicat el recull del terme de Jújols.¹⁸

2.3. LA CONFECCIÓ DELS RECVLLS D'ONOMÀSTICA: METODOLOGIA DE TREBALL

Parlaré una mica del procediment recomanable per a confeccionar el recull d'onomàstica d'un cert espai de territori. Cal definir quin ha de ser aquest espai: un terme municipal, un terme antic, un terme parroquial, o un sector que no coincideixi amb cap d'aquests, com va passar a *La Rodalia de Caldes* –que per això es diu “rodalia”– i també al treball de Sitges, que per això és titulat *de Sitges i de les terres veïnes*.¹⁹ En aquest cas cal explicar quin és el perímetre escollit i les conveniències que hi han conduït.

La intenció d'un recull ha de ser totalitzadora, amb els noms del sector rural i de l'urbà, tant els que es fan servir ara com els que s'havien fet servir abans i que han desaparegut però s'han pogut trobar anotats en els documents que es puguin examinar. Ja he deixat entendre que no tenen l'interès desitjat els reculls fragmentaris.

A l'hora d'iniciar un d'aquests treballs, s'ha de començar per

15 MOREU-REY, 1992; ROMÀ, 1998; AMIGÓ, 1999: p. 14-15; FORT, 2006: p. 12-13.

16 Entre altres, cf. PORTET, 1983; BASSEDA, 1990.

17 CAILÀ-ESCUADERO, 2005.

18 PAYRÉ, 1997.

19 MOREU-REY, 1962 [80]; MUNTANER, 1986 [81].

l'enquesta oral. Cal arribar a la gent gran ben informada, com pagesos i pastors, o pescadors en termes del litoral marítim; són els que millor saben els noms de les terres on han treballat i per on han transitat. Ningú no coneix detalladament els noms de tot un terme. És útil de passejar-s'hi i d'observar-ne les minúcies. I no estalviar preguntes, encara que semblin incoherents o repetitives.

Cal fer atenció a la manera com pronuncien els noms. Si es mengen lletres, o si n'hi afegeixen. Distingir si fan obertes o tancades les vocals *-e-* i *-o-*. O si neutralitzen les àtones. Un bon exemple és *pAdrina*, amb *-a-*, parentiu, al costat de *pEdrina*, amb *-e-*, derivat de "pedra". Si pronuncien o emmudeixen certes consonants: *SanT Andreu* o *San Andreu*. Si fan metàtesi: *bURguera* per *bRUguera*. Si distingeixen les fricatives sonores de les sordes. I anotar qualsevol altra particularitat que s'observi d'una manera persistent.

Hi ha d'haver una preferència per als noms de les partides de terra. Acostumen a ser antics i interessants per als lingüistes. No cal dedicar temps a delimitar l'abast del nom d'una partida. S'observen contradiccions parlant de l'extensió d'una partida. Els límits de les partides són imprecisos. Allò que cal és recollir el nom i, si es pot, saber amb quines altres partides confronta.

S'ha de tenir present que els torrents llargs poden canviar de nom durant el seu recorregut. Una riera del Camp de Tarragona és coneguda per set noms, tots actuals, als sectors respectius. Als termes muntanyosos, cal observar amb quin genèric designen les muntanyes: si tossal, o puig, o mola, o coll, o algun altre.

A segons quines zones del país, els noms dels masos semblen eterns. A segons quines altres, canvien de tant en tant; fins i tot masies importants per l'arquitectura de l'edifici i per l'extensió de la hisenda han experimentat canvis de noms, al llarg dels anys.

Al nucli urbà –quan no són pobles de cases escampades– els noms de carrers i places són a l'abast de tothom, fins i tot els que no són oficials, que són sovint els més interessants. Una certa complicació pot venir dels noms de les cases, per duplicitats, o trasllats. Però es pot prescindir de les reiteracions i de les domiciliacions perquè, en un recull d'onomàstica, no tenen valor. L'única cosa que interessa és el nom de la casa per ell mateix, i una sola vegada.

Falta parlar de la documentació. Cal veure'n tanta d'antiga com sigui possible: protocols notariais, capbreus i llibres del cadastre o altra mena de documentació –sobretot fiscal– que hi pugui haver. Se n'extreuen noms en abundància, uns noms que pot passar que no es trobin enlloc més i que moltes vegades han desaparegut del record de la gent. No sempre se sap de seguida on reposen els documents. A les cases de la vila hi pot haver llibres d'actes i altres papers, però no sempre. N'hi pot haver a l'arxiu parroquial, sobretot els llibres sacramentals. N'hi pot haver a l'arxiu dels bisbats i als privats –potser monacals– de qui hagués exercit la senyoria d'aquell terme. Molts arxius van ser segrestats i són lluny, com els d'Escaladei, de Santes Creus, de Poblet, dels Medinaceli, etc. La documentació impresa no és tan de fiar, tret de cartorals i col·leccions diplomàtiques editats per investigadors de prestigi. Tampoc no és imprescindible recórrer a la cartografia, la toponímia de la qual no sempre resulta fiable, tot i que la més moderna ha millorat molt.

En una ciutat que hagi rebut una immigració intensa de gent del seu mateix rodal, l'antroponímia sense repercussió en la toponímia és abundant. Cal meditar quina pot ser la millor solució perquè el recull no tingui un gruix desproporcionat. Potser prescindir dels llinatges apareguts a partir de l'inici del segle XX. O potser l'adopció d'alguna altra tècnica que no amplii gaire l'extensió del recull ni en perjudiqui l'eficàcia.

Queden coses a dir, però no queda temps per a dir-les. Així i tot, espero que la visió que he donat del tema resulti eficaç i engresqui algú a posar-se a fer feina, sense presses, perquè no s'hi pot córrer, però amb la persistència necessària.

2.4. INVENTARI I ESTUDI DELS RECVLLS DE NOMS DE LLOC DE CATALUNYA²⁰

Els treballs que figuren en l'inventari, quan són citats en el present llibre, apareixen amb un número entre claudàtors, i en cursiva que correspon a la numeració de l'inventari

²⁰ Existeixen altres reculls d'inventaris de toponímia de municipis catalans; cf. MOREU-REY, 1974a; AMIGÓ-MANENT, 1995; MANENT, 2003.

A) Inventari

- 1 ADELLACH BARFO, Bonaventura – GANYET SOLE, Ramon: *Geografia i diccionari geogràfic de les Valls d'Andorra*, Andorra la Vella: Consell General de les Valls d'Andorra, 1977, 286 p.
- 2 ALANYÀ i ROIG, Josep: *Batea i el seu terme municipal*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació de Tarragona, 1994, 2 vols., 511 p.
- 3 ALSINA i GIRALT, Joan: *Índex de topònims de Sabadell i el seu terme fins a la darrerria del segle XVIII*, Sabadell: Ajuntament, 1987, 120 p. [Només fins la fi del segle XVIII].
- 4 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Els topònims de la ciutat i del terme de Reus*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1957, 136 p. (També publicat a Barcelona: Societat Catalana de Geografia, 1958, 140 p.; nova edició publicada a Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988, 631 p.).
- 5 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Els topònims del terme municipal i del poble de La Mussara*, Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1963, 122 p.
- 6 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Noms de lloc i de persona del terme de Prades*, Prades: Associació d'Estudis Reusencs – Ajuntament de Prades, 1985, 306 p.
- 7 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Siurana de Prades: enllà de la història i de la llegenda*, Santes Creus: Fundació Roger de Belfort, 1995, 352 p. (També publicat a Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1995, 352 p.).
- 8 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Toponímia de Vila-seca de Solcina i del seu terme municipal*, Vila-seca i Salou: Agrupació Cultural de Vila-seca i Salou, 1978, 188 p.
- 9 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Toponímia del terme municipal de Vilallonga de Ter*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana – Rafael Dalmau editor, 1979, 402 p.
- 10 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Toponímia dels termes municipals i nuclis de població de Castellvell del Camp i d'Almóster*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1968, p. 63-126.
- 11 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Topònims del terme municipal i del poble de Constantí*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació Provincial de Tarragona, 1969, 137 p.
- 12 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon – ESPASA BALLESTER, Joan B.: *Noms actuals i pretèrits del terme antic de Cornudella de Montsant*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1990, 468 p.
- 13 AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon – PERE ANGLÈS, Ramon: *L'Albi i els seus noms*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001, 476 p.
- 14 ARBÓS i GABARRÓ, Santi: *Onomàstica de Fullella (Garrigues)*, Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 2003, 198 p.
- 15* BERENGUÉ, Iolanda – SELFA, Moisès: *Topònims i renoms de Bell-lloc d'Urgell*, Bell-lloc d'Urgell: Ajuntament, 2003, 150 p.

- 16 BIETE i FARRÉ, Vicenç: «Toponímia de Cabacers i el seu terme», *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 5-8, 1979, sense paginar (665 entrades).
- 17 BLADÉ DESUMVILA, Artur: *Toponimis de la vila de Benissanet i del seu terme (amb una notícia de la pròpia comarca)*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació Provincial de Tarragona, 1980, p. 85-160.
- 18 BOFARULL i TERRADES, Manuel: *Noms de lloc del terme d'Albinyana*, [S.l.]: Institut d'Estudis Penedesencs, 1992, 169 p.
- 19 BORBONET i MACIÀ, Anna – SANGLAS i PUIGFERRER, Jordi: *Tavertet: el seu terme i els seus noms de lloc*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, 188 p.
- 20 BORDAS PALLÀS, Ana: *Municipio de Montanuy*, Lleida: Editorial Milenio, 2002, 122 p.
- 21 CABRÉ MONTSERRAT, Dolors – VECIANA AGUADÉ, Josep: *Onomàstica del terme municipal dels Garidells*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, 102 p.
- 22* CARBONELL i VIRELLA, Vicenç: *Noms de lloc d'Olivella*, Vilanova i la Geltrú: Institut d'Estudis Penedesencs, 2001, 208 p.
- 23 CARBONELL i VIRELLA, Vicenç: *Noms de lloc de Vilanova i la Geltrú*, Vilanova i la Geltrú: Institut d'Estudis Penedesencs, 2001, 270 p.
- 24 CARDÚS, Cristòfor: «Els noms de lloc de les terres catalanes: Sant Pere de Riudebitlles», *Mai enrera. Butlletí del Centre Excursionista de Gràcia* [Barcelona], febrer-març 1936. (reedició: *Els noms de lloc de les terres catalanes: Sant Pere de Riudebitlles*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Societat Catalana de Geografia, 1956, 23 p.; reimpressió dins: *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 28-29, p. 137-146.
- 25 CLOPAS i BATLLE, Isidre: *Toponímia històrica de Martorell*, Martorell: Ajuntament, 1991, 150 p. [Només toponímia històrica]
- 26 FARELL i DOMINGO, Joan: *Castellfollit de Riubregós: resum històric, folklore, llegendes, tradicions*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana – Rafael Dalmau editor, 1994, 178 p.
- 27 FRANCINO PINASA, Glòria: *Municipio de Sopeira*, Lleida: Editorial Milenio, 2002, 84 p.
- 28 GARCIA-PEY, Enric: *Aiguafreda. Els noms tradicionals (recull onomàstic)*, Aiguafreda: Ajuntament, 1997, 243 p.
- 29 GARCIA-PEY, Enric: *Gualba. Recull onomàstic i tradicional*, Gualba: Ajuntament, 1996, 284 p.
- 30 GARCIA-PEY, Enric: *Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès*, Mollet del Vallès: Ajuntament, 2001, 413 p.
- 31* GARCIA-PEY, Enric: *Els noms de lloc i de persona de Santa Eulàlia de Ronçana*, Santa Eulàlia de Ronçana: Ajuntament, 2003, 411 p.
- 32 GARCIA-PEY, Enric: *Granera: recull toponomàstic*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 2004, 97 p.

- 33 GARCIA-PEY, Enric: *La Llagosta: recull onomàstic*, la Llagosta: Ajuntament, 1996, 65 p.
- 34 GARCIA-PEY, Enric: *Lliçà d'Avall/de Vall: recull onomàstic*, Lliçà de Vall: Ajuntament, 1999, 271 p.
- 35 GARCIA-PEY, Enric: *Recull onomàstic de Granollers: motius, topònims, nomenclatura*, Granollers: Ajuntament, 1990, 261 p.
- 36 GARCIA-PEY, Enric: *Recull toponomàstic de Martorelles (Vallès Oriental)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, 120 p.
- 37 GARCIA-PEY, Enric: *Sant Fost: els noms tradicionals: recull onomàstic*, Sant Fost de Campsentelles: Centre d'Estudis Santfostencs "Amics de Cabanyes", 1997, 185 p.
- 38 GARCIA-PEY, Enric: *Tagamanent: recull de noms de casa i de lloc*, Tagamanent: Ajuntament, 1998, 327 p.
- 39 GARCIA-PEY, Enric: *Vallgorguina: recull de noms antics i moderns*, Vallgorguina: Associació Cultural Vallgorguina, 1999, 437 p.
- 40 GARCIA-PEY, Enric: *Vallromanes: noms de lloc i casa*, Vallromanes: Ajuntament, 2003, 299 p.
- 41 GARCIA-PEY, Enric: *Vilalba Sasserra: recull onomàstic*, Granollers: Agrupació Excursionista de Granollers, 2003, 174 p.
- 42* GARCIA-PEY, Enric: *Castellcir: recull onomàstic*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 2005, 152 p.
- 43 GARCIA-PEY, Enric – SALVADOR CORROS, Montserrat: *Recull onomàstic de Parets del Vallès*, Parets del Vallès: Ajuntament, 2001, 247 p.
- 44 GISPERT-SAÜCH, Pilar: *Toponímia del terme municipal de Vilablareix*, Barcelona: Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya, 1986, 140 p.
- 45 GRAU i VERDÚ, Antoni: *Noms de lloc i de persona i renoms del poble i terme de Vallmoll*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 2000, 175 p.
- 46 IGLÉSIES, Josep: *Els noms de lloc de les terres catalanes. I, La Riba: termes municipal i parroquial*, Barcelona: Societat Catalana de Geografia, 1953, 88 p.
- 47 JASSANS, Miquel S.: *Noms de lloc i de persona d'Alforja i Cortiella*, Reus: Centre d'Estudis Comarcals Josep Iglésies, 1991, 342 p.
- 48 JASSANS, Miquel S.: *Onomàstica de Colldejou*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, 158 p.
- 49 JASSANS, Miquel S.: *Onomàstica de Poboleda*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998, 255 p.
- 50 JASSANS, Miquel S.: *Toponímia de Rasquera*, Rasquera: Grup Cultural Rasquerà, 1988, 234 p.
- 51 JOVÉ i HORTONEDA, Ferran: *Estudi onomàstic de la vila i terme de Mont-roig del Camp*, Mont-roig del Camp: Ajuntament, 1999, 525 p.

- 52 JOVÉ i HORTONEDA, Ferran: *Història i onomàstica de Riudecols i dels seus agregats, Les Irlles i Les Voltes*, Reus: Centre d'Estudis Comarcals Josep Iglésies, 1990-1991, 2 vols., 361 p.
- 53 JOVÉ i HORTONEDA, Ferran: *Toponímia de Les Borges del Camp i del seu terme municipal*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1981, 171 p.
- 54 LLOBERA i RAMON, Josep: *Toponímia de Cornellà de Llobregat*, Cornellà de Llobregat: Ajuntament, 1998, 190 p.
- 55 LLOPIS LLORT, Isabel: *Inventari i estudi dels noms de lloc i de persona de l'antic terme d'Albarca (El Priorat)*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994, 206 p.
- 56 LOMBARTE i ARRUFAT, Desideri: *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja (Matarranya)*, [Barcelona]: Xarxa Cultural – Associació Cultural Franja de Ponent, 1990, 157 p.
- 57 LÓPEZ i CORTIJO, Joan: *Campins: indrets, masos i records*, Campins: Servei de Guies del Montseny, 2000, 238 p.
- 58 MALLORQUÍ, Elvis: *Paisatge i història de Sant Mateu de Montnegre. Els noms de lloc d'una parròquia de les Gavarres*, Girona: CCG Edicions – Ajuntament de Quart, 2003, 286 p.
- 59 MANENT, Albert: *Els noms de lloc del terme i del poble de Capafonts*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació Provincial de Tarragona, 1981, 67 p.
- 60 MANENT, Albert: *Els noms de lloc del terme i del poble de la Masó*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació Provincial de Tarragona, 1985, 25 p. (També a: *Sis focs* [la Masó], n. 20, 1986, 15 p.)
- 61 MANENT, Albert: «Toponímia de Maspujols i el seu terme», *Boletín Arqueológico* [Tarragona], vol. 56, 1966, p. 229-246.
- 62 MANENT, Albert: «Toponímia de Vilaplana i del seu terme», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], n. 33, 1969-1970, p. 77-106.
- 63 MANENT, Albert: «Toponímia del terme municipal de La Febró», *Boletín Arqueológico* [Tarragona], n. 121-124, 1973-1974, p. 163-192.
- 64 MANENT, Albert: *Toponímia de l'Aleixar i del seu terme*, Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1962, 93 p.
- 65 MARISTANY i TIÓ, Carles: *Toponímia de Vilanova d'Escornalbou i el seu terme municipal*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1983, 93 p.
- 66 MARTÍN DE LAS PUEBLAS RODRÍGUEZ, Jesús – HIDALGO ARELLANO, M. Asunción: *Municipio de Castejón de Sos*, Lleida: Editorial Milenio, 2002, 64 p.
- 67* MARTÍN DE LAS PUEBLAS RODRÍGUEZ, Jesús – HIDALGO ARELLANO, M. Asunción: *Municipio de Chía*, Lleida: Editorial Milenio, 2003, 40 p.

- 68* MARTÍN DE LAS PUEBLAS RODRÍGUEZ, Jesús – HIDALGO ARELLANO, M. Asunción: *Municipio de Villanova*, Lleida: Editorial Milenio, 2003, 32 p.
- 69* MARTÍN DE LAS PUEBLAS RODRÍGUEZ, Jesús – HIDALGO ARELLANO, M. Asunción: *Municipio de Sesué*, Lleida: Editorial Milenio, 2004, 44 p.
- 70 MASSEGUR i GIRALT, Albert: *Pallejà: toponímia i quelcom més*, [S.l.]: Caixa Penedès, 1991, 122 p.
- 71 MIR, Jordi: *Els noms de lloc del terme de Tremp i del seu agregat Claret*, Tremp: Societat Amics de la Muntanya, 1983, 127 p.
- 72 MIRET i MESTRE, Xavier: *Els noms de lloc del terme de Cubelles*, Cubelles: Ajuntament, 1990, 43 p.
- 73 MIRÓ TORRES, Josep – SANS MANASANCH, Josep: *Belltall*, Passanant-Belltall: Ajuntament, 1991, p. 85-180.
- 74 MONNER i ESTOPIÑÀ, Anton: *Toponímia de Gandesa i el seu terme municipal*, Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació Provincial de Tarragona, 1976, 199 p.
- 75 MONNER i ESTOPIÑÀ, Anton: *Toponímia de Vilalba dels Arcs*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació Provincial de Tarragona, 1985, 182 p.
- 76 MONTAÑA i MARTÍ, M. Teresa: *Toponímia de l'antic terme de la Canonja*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV - Diputació Provincial de Tarragona, 1980, p. 9-84.
- 77 MONTAÑA MARTÍ, M. Teresa: *Els noms de lloc sotaiguats de la mar sitgetana a la rapitencia. I. Estudis. II. Inventari. III. Mapes*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1991, 414 i 189 p. [Amb 21 mapes majoritàriament escala 1:10.000]
- 78 MOREU-REY, Enric: «Toponímia del poble i del terme de Passanant», *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 4, 1978, p. 549-576. (També: «Toponímia de l'antic terme de Belltall», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 12, 1987, p. 69-75).
- 79 MOREU-REY, Enric: «Toponímia del terme, actual i pretèrit, de l'Albiol», *Anuario de Filología* [Barcelona], n. 2, 1976, p. 447-530.
- 80 MOREU-REY, Enric: *La rodalia de Caldes de Montbui: repertori històric de noms de lloc i noms de persona*, Barcelona: Editorial Teide, 1962, 243 p. [Amb 55 apèndixs sense numerar].
- 81 MUNTANER i PASCUAL, Ignasi M.: *Els noms de lloc del terme de Sitges i de les terres veïnes*, Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1986, 350 p.
- 82 PAULO i SÀBAT, Josep: *Guia topogràfica i toponímica del terme d'Esparraguera*, Esparraguera: Ajuntament, 1989, 96 p. [tipus guia topogràfica, mapes a 1:5.000]
- 83 PERE ANGLÈS, Ramon: *Recull de noms de lloc i de persona de Vilanova de Prades*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004, 228 p.
- 84 PERE ANGLÈS, Ramon – AMIGÓ i ANGLÈS, Ramon: *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997, 395 p.

- 85 PEREA i SIMÓN, Eugeni: «Toponímia del terme i de la vila de Riudoms», *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 2, 1978, 112 p.
- 86 PEREA i SIMÓN, Eugeni: *La Morera de Montsant i el seu terme municipal: toponímia*, Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1984, 183 p.
- 87 PEREA i SIMÓN, Eugeni: *La geografia i la història de Mont-ral a través de la seva onomàstica*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya – Societat d'Onomàstica, 1994, 343 p.
- 88 PIQUER i JOVER, José J.: «Recopilación onomàstica relativa al municipio de Vallbona de les Monges», *Ilerda* [Lleida], n. 29, 1969, p. 195-235.
- 89 PLAZA i ARQUÉ, Carme: *Història de Barberà a través dels noms*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació de Tarragona, 1990, 280 p.
- 90 PORRAS PANADERO, Encarna – TERRADO PABLO, Xavier: *Municipio de Santaliestra y San Quílez*, Saragossa – Lleida: Diputación General de Aragón – Edicions de la Universitat de Lleida, 2001, 36 p.
- 91 PORRAS PANADERO, Encarna – TERRADO PABLO, Xavier – VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús: *Municipio de Perarrúa*, Lleida: Editorial Milenio, 2003, 60 p.
- 92 PRATS i AUQUÉ, Enric: *Noms de lloc, llinatges i renoms de l'Argentera*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 2003, 76 p.
- 93 PRATS SOBREPÈRE, Joan: «Toponímia del terme i del poble d'Arbolí», *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 3, 1978, p. 447-528.
- 94 PUCH FONCUBERTA, Enric – SANCHO MEIX, Carles: *Toponímia i antroponímia de Vall-de-Roures*, Vall-de-roures: Associació Cultural del Matarranya, 2000, 122 p.
- 95 QUINTANA i LLAUNETA, Jaume: (1983): «La toponímia de la Selva de Mar», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], n. 16, 1983, p. 289-358.
- 96 RECASENS LLORT, Josep: *Blancafort, a partir dels noms passats i presents*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Oficina d'Onomàstica, 2000, 157 p.
- 97 RIBA i GABARRÓ, Josep: *Toponímia de la Poble de Claramunt i del seu terme*, Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1960, 66 p.
- 98* RIERA, Pilar: *Noms de lloc, cognoms i renoms de Vilallonga del Camp*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 2005, 182 p.
- 99 RIZOS JIMÉNEZ, Carlos: *Municipio de Graus. Jusseu, Aguilaniu y Torres del Obispo*, Lleida: Editorial Milenio, 2004, 68 p.
- 100 RIZOS JIMÉNEZ, Carlos: *Municipio de la Puebla de Castro*, Saragossa-Lleida: Diputación General de Aragón – Edicions de la Universitat de Lleida, 2001, 34 p.
- 101 RIZOS JIMÉNEZ, Carlos: *Municipio de Secastilla*, Lleida: Editorial Milenio, 2002, 56 p.

- 102 RODRÍGUEZ i LARA, J. L.: *Gent i llocs de l'Estany*, Manresa: Associació Cultural i Recreativa de l'Estany, 1988, 208 p.
- 103 ROIGÉ FIGUERAS, Dolors: *Els noms de lloc i de persona de Riudecanyes*, Reus: Centre d'Estudis de la Comarca de Reus, 1989, 378 p.
- 104 SABATÉ i ALENTORN, Jaume: *Antroponímia i toponímia del poble i terme municipal del Lloar*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV - Diputació de Tarragona, 1988, 209 p.
- 105 SABATÉ i ALENTORN, Jaume: *Noms actuals i pretèrits del poble i terme de Torroja del Priorat*, Barcelona: Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya, 1995, 208 p.
- 106 SABATÉ i ALENTORN, Jaume: *Noms de lloc i de persona actuals i pretèrits del poble i terme municipal de Gratallops (Priorat)*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV - Diputació de Tarragona, 1994, 272 p.
- 107 SABATÉ i ALENTORN, Jaume: *Onomàstica del poble i terme de la Vilella Alta*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Oficina d'Onomàstica, 2000, 255 p.
- 108 SANCHO MEIX, Carles: «Toponímia de la Vall del Tormo», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 57, 1994, p. 1-134.
- 109 SELFA SASTRE, Moisés, *Municipio del Valle de Barxadín*, Lleida: Editorial Milenio, 2002, 56 p.
- 110 SELFA SASTRE, Moisés: *Municipio de Campo*, Saragossa - Lleida: Diputación General de Aragón - Edicions de la Universitat de Lleida, 2001, 34 p.
- 111 SELFA SASTRE, Moisés: *Municipio de Valle de Lierp*, Lleida: Editorial Milenio, 2003, 56 p.
- 112* SELFA SASTRE, Moisés: *Municipio de Seira*, Lleida: Editorial Milenio, 2004, 44 p.
- 113* SELFA SASTRE, Moisés: *Toponímia de valle medio del Ésera (Huesca)*, Lleida: Pagès editors, 2003, 233 p.
- 114* SELFA SASTRE, Moisés: *Municipio de Foradada de Toscar*, Lleida: Editorial Milenio, 2005, 90 p.
- 115 TERRADO PABLO, Javier: *Municipio de Arén*, Saragossa - Lleida: Diputación General de Aragón - Edicions de la Universitat de Lleida, 2001, 138 p.
- 116 TERRADO PABLO, Javier: *Toponímia de Betesa*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, 159 p.
- 117 TERRADO PABLO, Xavier: *Els noms de lloc de la Vall de Boí*, Lleida: Pagès editors, 2002, 159 p.
- 118* TURULL, Albert (dir.): *De Marimanya al Cargol. Inventari toponímic de les Valls d'Àneu*, Esterrí d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu, 2004.
- 119 VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús: *Municipio de Capella*, Lleida: Editorial Milenio, 2003, 64 p.

- 120* VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús: *Municipio de Estadilla*, Lleida: Editorial Milenio, 2003, 42 p.
- 121 VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús – ENSEÑAT BRUN, Amàlia – TARRAGÓ GARRÓS, Judit: *Municipio de Lascuarre*, Lleida: Editorial Milenio, 2002, 48 p.
- 122 VECIANA i AGUADÉ, Josep: «Toponímia de la Pobla de Mafumet», dins: Francesc CORTIELLA i ÒDENÀ, *Història de la Pobla de Mafumet*, la Pobla de Mafumet, Ajuntament, 1986, p. 235-274.
- 123 VECIANA i AGUADÉ, Josep: *Topònims i antropònims de Perafort i Puigdelví*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV - Diputació Provincial de Tarragona, 1994, 110 p.
- 124 VECIANA i AGUADÉ, Josep: *Guia de Renau*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV – Diputació de Tarragona, 1990, p. 59-143.
- 125 VIDIELLA RECASENS, Montserrat: *Onomàstica de Cambrils i del seu terme municipal*, Cambrils: Ajuntament, 2000, 774 p. (Beca de Recerca de 1996)

* Els treballs assenyalats amb asterisc s'han localitzat, amb posterioritat a la redacció del text del present capítol, a través d'una recerca exhaustiva realitzada a través del Catàleg Col·lectiu de les Universitats Catalanes durant l'edició del present llibre.

B) Cronologia

ANY	LOCALITATS	TOTAL
1936-1956	Sant Pere de Riudebitlles	1
1953	Riba, la	1
1957-1958	Reus	1
1960	Pobla de Claramunt, la	1
1962	Aleixar, l' – Caldes de Montbui	2
1963	Mussara, la	1
1966	Castellvell del Camp (amb Almofter) – Maspujols	2
1968	Almofter (amb Castellvell) – Constantí	2
1969	Vallbona de les Monges	1
1969-1970	Vilaplana	1
1973-1974	Febró, la	1
1976	Albiol, l' – Gandesa	2
1977	Andorra	1
1978	Arbolí – Passanant amb Belltall – Riudoms – Vila-seca i Salou	4
1979	Cabacés – Vilallonga de Ter	2
1980	Benissanet – Canonja, la	2

ANY	LOCALITATS	TOTAL
1981	Borges del Camp, les – Capafonts	2
1983	Selva de Mar, la – Tremp (amb Claret) – Vilanova d'Escornalbou	3
1984	Morera de Montsant, la	1
1985	Masó, la – Prades – Vilalba dels Arcs	3
1986	Pobla de Mafumet, la – Sitges – Vilablareix	3
1987	Sabadell	1
1988	Estany, l' – Lloar, el – Rasquera	3
1989	Esparreguera – Riudecanyes	2
1990	Barberà de la Conca – Cornudella de Montsant – Cubelles – Granollers – Pena-roja – Renau (amb Peralta)	6
1990-1991	Riudecols (amb les Irlles i les Voltes)	1
1991	Alforja (amb Cortiella) – Belltall – Martorell – Pallejà – Talassònims	5
1992	Albinyana – Betesa	2
1994	Albarca – Batea – Castellfollit de Riubregós – Gratallops – Mont-ral (amb l'Aixàviga, el Bosquet, Cabrera, la Cadeneta i Farena) – Perafort i Puigdelví – Vall de Tormo, la	7
1995	Siurana de Prades – Torroja	2
1996	Gualba – Llagosta, la	2
1997	Aiguafreda – Martorelles – Sant Fost de Campsentelles – Ulldemolins	4
1998	Cornellà de Llobregat – Poboleda – Tagamanent	3
1999	Lliçà d'Avall – Mont-roig del Camp – Tavertet – Vallgorguina	4
2000	Blancafort – Cambrils – Campins – Vall- de-roures – Vallmoll – Vilella Alta, la	6
2001	Albi, l' – Arén (amb Cornudella i Betesa) – Campo – Mollet – Parets del Vallès – Puebla de Castro, la – Puebla de Santaliestra y San Quilez, la – Vilanova i la Geltrú	8
2002	Castejón de Sos – Lasquarri – Montanuy (amb Bono i Castanesa) – Secastilla – Sopeira – Vall de Boi – Valle de Bardaxín – Valle de Lierp	10
2003	Argentera, l' – Bell-lloc d'Urgell – Capella – Chía – Colldejou – Estadella – Fullella – Garidells, els – Perarrúa – Sant Mateu de Montnegre (Quart) – Sahún – Santa Eulàlia de Ronçana – Valle del Ésera – Vallromanès – Vilalba Sasserra – Villanova	16
2004	Granera – Graus (amb Jusseu, Aguilaniu i Torres del Bisbe) – Olivella – Seira – Sesué – Valls d'Àneu – Vilanova de Prades	7
2005	Castellcir – Vilallonga del Camp – Foradada de Toscar	3

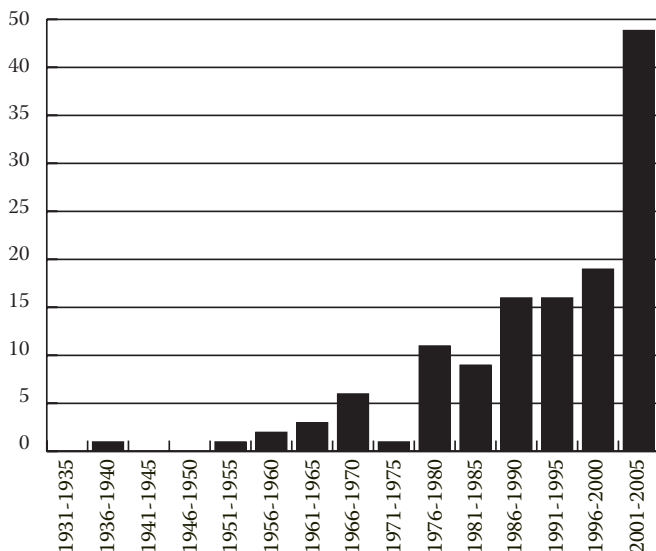
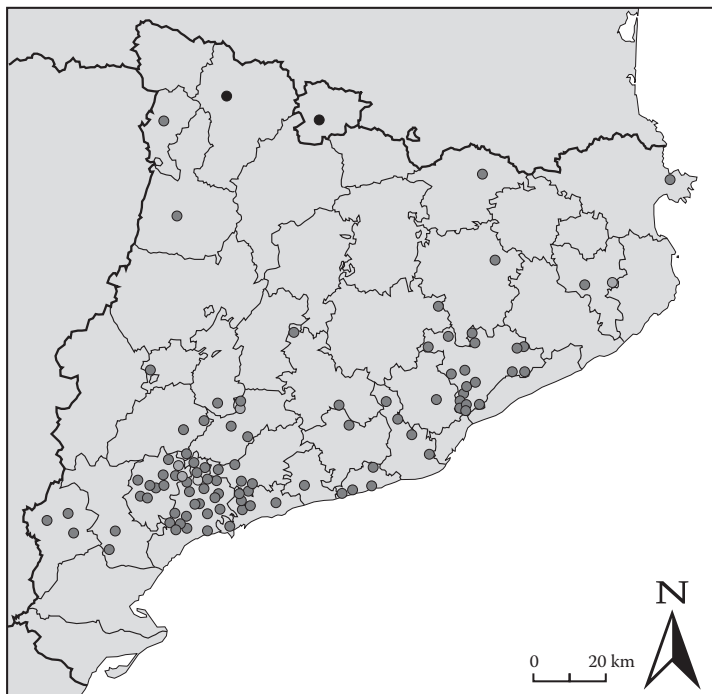

Figura 1. Cronologia dels reculls de noms de lloc de Catalunya (1936-2005)

C) Geografia

TERRITORI	LOCALITATS	TOTAL
Alt Camp	Garidells, els – Masó, la – Mont-ral (amb l'Aixàviga, el Bosquet, Cabrera, la Cadeneta i Farena) – Riba, la – Vallmoll	5
Alt Empordà	Selva de Mar, la	1
Alt Penedès	Sant Pere de Riudebitlles	1
Alta Ribagorça	Vall de Boí, la	1
Anoia	Castellfollit de Riubregós – Pobra de Claramunt, la	2
Bages	Estany, l'	1
Baix Camp	Albiol, l' – Aleixar, l' – Alforja (amb Cortiella) – Almofter (amb Castellvell) – Arbolí – Argentera, l' – Borges del Camp, les – Cambrils – Capafonts – Castellvell del Camp (amb Almofter) – Colldejou – Febró, la – Maspujols – Mont-roig del Camp – Mussara, la – Prades – Reus – Riudecanyes – Riudecols (amb les Irlles i les Voltes) – Riudoms – Vilanova d'Escornalbou – Vilaplana	22

TERRITORI	LOCALITATS	TOTAL
Baix Llobregat	Cornellà de Llobregat – Esparreguera – Martorell – Paldejà	4
Baix Penedès	Albinyana	1
Conca de Barberà	Barberà de la Conca – Belltall – Blancafort – Passanant (amb Belltall) – Vilanova de Prades	5
Garraf	Cubelles – Sitges – Olivella – Vilanova i la Geltrú	4
Garrigues, les	Albi, l' – Fullela	2
Gironès	Sant Mateu de Montnegre (Quart) – Vilablareix	2
Osona	Tavertet	1
Pallars Jussà	Tremp (amb Claret)	1
Pallars Sobirà	Valls d'Àneu, les	1
Pla d'Urgell	Bell-lloc d'Urgell	1
Priorat	Albarca – Cabacés – Cornudella de Montsant – Gratallops – Lloar, el – Morera de Montsant, la – Poboleda – Siurana de Prades – Torroja – Ulldemolins – Vilella Alta, la	11
Ribera d'Ebre	Benissanet – Rasquera	2
Ripollès	Vilallonga de Ter	1
Tarragonès	Canonja, la – Constantí – Perafort i Puigdelví – Pobla de Mafumet, la – Renau (amb Peralta) – Vila-seca i Salou – Vilallonga del Camp	6
Terra Alta	Batea – Gandesa – Vilalba dels Arcs	3
Urgell	Vallbona de les Monges	1
Vallès Occidental	Sabadell	1
Vallès Oriental	Aiguafreda – Caldes de Montbui – Campins – Castellcir – Granera – Granollers – Gualba – Llagosta, la – Lliçà de Vall – Martorelles – Mollet del Vallès – Paret del Vallès – Sant Fost de Campsentelles – Santa Eulàlia de Ronçana – Tagamanent – Vallgorguina – Vallromanes – Vilalba Sasserra	18
Matarranya	Pena-roja – Vall de Tormo, la – Vall-de-roures	3
Ribagorça (Aragó)	Arén (amb Cornudella i Betesa) – Betesa – Capella – Castejón de Sos – Campo – Chía – Estadella – Graus (amb Jusseu, Aguilaniu i Torres del Bisbe) – Foradada de Toscar – Lasquarri – Montanuy (amb Bono i Castanesa) – Perarrúa – Puebla de Castro, la – Puebla de Santaliestra y San Quílez, la – Sahún – Secastilla – Seira – Sesué – Sopeira – Valle de Bardaxín – Valle de Lierp – Valle del Ésera – Villanova	22
Sense terme	Talassònims	1

(c) Elvis Mallorquí, 2006

Figura 2. Situació dels reculls de noms de lloc de Catalunya (1936-2005)

3. ELS NOMS DE LLOC I LA LLENGUA: LA TOPONÍMIA DES DE LA LINGÜÍSTICA

JOAN ANTON RABELLA

La realització d'una jornada interdisciplinària sobre toponímia, amb conferències realitzades des de la perspectiva de la història, la geografia i la lingüística, va permetre fer evident, gairebé podríem dir que tangible, l'existència de diverses possibilitats d'enfocar l'estudi dels noms propis de lloc i, sobretot, de visions diferents sobre una única realitat, els topònims, en alguns aspectes pràcticament confrontades. Vam poder comprovar, doncs, que no solament s'analitza la toponímia de manera diferent des de cada disciplina, sinó que, a més a més, hi ha un desconeixement significatiu dels altres plantejaments.

I encara resulta més sorprenent que aquesta mateixa situació de desconexió es repeteix fins a cert punt dins algunes d'aquestes disciplines, com en el cas de la lingüística. D'aquesta manera, es dona la situació paradoxal que, malgrat la relació intrínseca de la toponímia amb la llengua –es tracta de l'estudi dels *noms (propis)* i que, per tant, com a elements lèxics, han de ser un objectiu indefugible de l'anàlisi lingüística–,¹ molt sovint ha estat una matèria oblidada per la lingüística, o almenys pels lingüistes: fins i tot des de fora pot haver semblat –o així ho han interpretat algunes persones– que, des de l'àmbit de la filologia, s'ha provat d'apropiar-se de la toponímia, mentre que contràriament s'ha donat la situació oposada, el desinterès i fins i tot el menyspreu.

1 Fins i tot en el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans podem comprovar com es vincula la toponímia directament amb aquesta ciència, ja que defineix l'onomàstica com la "branca de la lingüística que estudia els noms propis"; cf. *Diccionari...*, 1995.

Segurament hi ha dos motius bàsics perquè des de la lingüística no s'hagi parat atenció a la toponímia, cosa que, com apuntàvem, sembla un contrasentit perquè, si aquesta disciplina s'encarrega de l'estudi de la llengua, i dins aquesta, dels noms, no s'hauria de fer distinció –pel que fa a la seva importància– entre els noms comuns i els noms propis. D'una banda, els corrents i les escoles lingüístiques més modernes tenen una clara orientació teòrica i han considerat els noms propis com uns elements massa connectats amb la realitat. En aquest sentit, aquests corrents, com la gramàtica generativa o la cognitiva, no s'han ocupat significativament del nom propi, sense tenir en compte que d'altres llengües, com el francès, sí que hi han dedicat estudis des del punt de vista més estrictament gramatical i teòric.² De l'altra, a més a més, l'onomàstica, i per tant la toponímia, ha quedat al marge del món acadèmic ja que és una matèria que no s'imparteix a la majoria de les facultats de filologia de les universitats catalanes, amb les excepcions de Xavier Terrado a la Universitat de Lleida i de Josep Moran a la de Barcelona.

Les conseqüències d'aquests dos factors han estat evidents i, en bona mesura, han determinat la visió que s'ha acabat tenint de la toponímia des del món de la lingüística com un aspecte no científic ni acadèmic sinó relacionat amb el món de l'erudició local i l'autodidactisme. Certament, si quedava al marge de les diverses teories i escoles lingüístiques i tampoc es vinculava amb el món universitari, resulta fins a cert punt comprensible que hagi acabat tenint una aurèola de matèria amateur i acientífica. Així mateix, aquesta situació ha fet que els llicenciats en filologia catalana generalment hagin tingut una nul·la formació en el camp de la toponímia i que, a l'hora de desenvolupar les seves tasques professionals en el món de la correcció, la redacció i l'assessorament lingüístic –editorials, mitjans de comunicació, serveis de català municipals o comarcals, gabinets tècnics relacionats amb la retolació o amb la geografia, etc.–, no hagin

2 Per exemple, GARY-PRIEUR, 1994.

sabut com resoldre una part de la feina.³ Aquesta situació, però, no només ha estat detectada per les persones que tracten la toponímia des d'un punt de vista professional, sinó que s'ha pogut comprovar que els estudiants universitaris mateixos cada vegada més reclamen una formació pràctica real, connectada amb l'ús de la llengua i no tan basada en models excessivament teòrics que després no tenen cap aplicació professional.

3.1. L'ESTUDI DE L'ETIMOLOGIA DELS NOMS DE LLOC

Més enllà d'aquestes consideracions prèvies sobre la falta de valoració de la toponímia des de l'àmbit de la lingüística i la filologia, ens cal veure quins aspectes sí que s'han tractat i com s'ha fet. En aquest punt, podem constatar que l'estudi lingüístic de la toponímia s'ha centrat bàsicament –i, en alguns moments, gairebé exclusivament– en la recerca etimològica. Si bé podem arribar a entendre el gran interès que ha desvetllat –i que desvetlla– l'estudi de l'origen dels noms propis de lloc, podem constatar que aquesta mateixa atracció ha obstaculitzat que s'hagin desenvolupat de la mateixa manera els treballs sobre toponímia des d'altres perspectives lingüístiques. Com assenyalàvem, fins a cert punt és comprensible la força que han pres els estudis de caràcter etimològic perquè resulta molt atractiu el repte de provar de desvetllar la incògnita d'uns orígens remots històricament i obscurs lingüísticament; una situació que permet la formulació d'hipòtesis amb més o menys llibertat, en les quals els autors poden combinar a plaer elements de diferent procedència, que es poden relacionar amb estrats de llengua diversos. Tanmateix, i malgrat que la formulació d'hipòtesis i conjectures sobre l'origen etimològic dels topònims pot esdevenir apassionant, cal esforçar-se a limitar-se a la documentació i als fets comprovables des del punt de vista històric.

3 Massa sovint hem trobat textos molt ben revisats des del punt de vista normatiu pel que fa als mots comuns, però que no presenten cap criteri continuat i coherent pel que fa a la toponímia.

Figura 3. La Trona (Siurana, Priorat). El topònim és un exemple clar de denominació de caràcter descriptiu, però a partir d'una interpretació subjectiva (no és una trona, però ho pot semblar). Joan Anton Rabella

En aquest sentit, la recerca etimològica s'ha de basar, en primer lloc, en la documentació més antiga del topònim, que és la que ens ha de permetre remuntar-nos fins tan a prop com sigui possible del seu origen històric i lingüístic. Només amb aquesta premissa bàsica podrem evitar algunes errades generades per etimologia popular, és a dir, pel mecanisme segons el qual una forma lingüísticament opaca –que no ens remet a cap mot conegut– té tendència a convergir amb un terme amb el qual tingui una similitud formal: la documentació ens demostra que al *puig Sabataire* [Sitges, Garraf] no hi hem de buscar cap “sabata”, sinó que correspon a un antic *puig sa Batalla*,⁴ o que a *Santa Linya* [les Avellanes i Santa Linya, Noguera] no hi ha cap santa amb un nom que no trobarem a cap santoral, sinó que hi ha un antic bosc d'alzines o un bosc determinat per un antropònim: *Salta Lizenia* al segle XI, que prové de *SALTUS LICINIAE*, bosc de la família Licínia, o *SALTUS ILICINIAE*, bosc d'alzines.

⁴ Nom amb article salat, avui en desús en aquella àrea geogràfica, i amb pronúncia ioditzada de la lateral palatal; cf. MUNTANER, 1986 [81]: p. 149.

I en segon lloc, i encara que pugui semblar un argument tautològic, a l'hora de provar d'explicar l'origen etimològic d'un topònim només podem comptar amb els elements lingüístics coneguts. Per sort, en català molts topònims presenten una forma transparent lingüísticament –*ribera Salada, font Freda, Vila-rodona, Poblenou, tossal Negre, Mont-roig*, etc.– perquè remeten a una formació romànica; així mateix, molts dels nostres noms de lloc tenen el seu origen en llengües de les quals tenim –o podem tenir– un coneixement significatiu, com el llatí, l'àrab, les llengües germàniques i, fins i tot, el celta, prou ben conegut, si tenim en compte no només el nostre territori, sinó també la seva petja a la Gàl·lia.

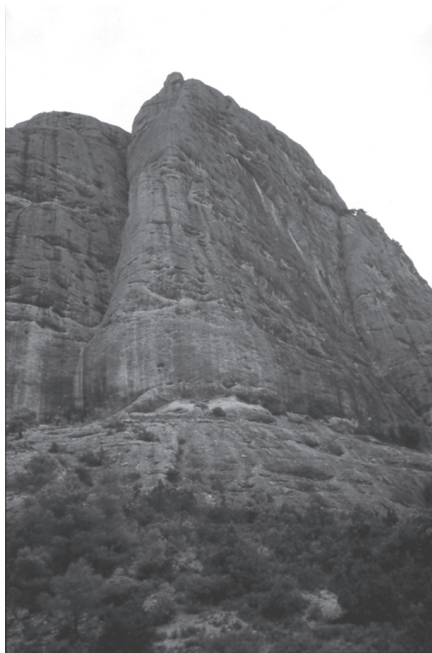

Figura 4. La roca Dreta de les Valls (Arnes, Terra Alta). Aquest topònim s'ha format a partir d'una denominació estrictament descriptiva: és una roca "dreta", és a dir, "vertical", que es troba al costat mateix del riu de les Valls. *Joan Anton Rabella*

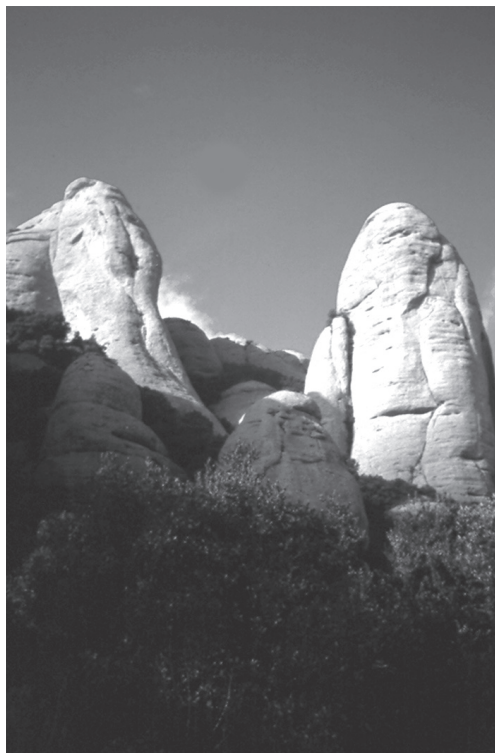

Figura 5. L'Elefant i la Mòmia (Montserrat). Montserrat és l'exemple paradigmàtic de la creativitat toponímica, on cada roca pren un nom, sovint a partir d'una interpretació subjectiva, com en aquest cas *l'Elefant* (amb la seva trompa) a l'esquerra i *la Mòmia*, a la dreta. En el primer cas, a més, trobem una mostra de doble denominació: l'Elefant, de caràcter popular, i la més culta, roca de Sant Salvador. *Joan Anton Rabella*

Contràriament, hi ha uns topònims del nostre país que remetent a uns estrats lingüístics desconeguts, les llengües preromanes. En aquest àmbit concret, els especialistes han recorregut un camí important els darrers anys i, com podem comprovar a través de les seves conferències, publicacions i col·loquis,⁵ ara sabem que de les llengües preromanes –i valgui el joc de

5 Per exemple, cf. *Els substrats...* (2002).

paraules— no en sabem pràcticament res. I encara que sembli un contrasentit, és un coneixement remarcable: sovint trobem publicacions acientífiques, unes, o que no tenen en compte els darrers estudis sobre la llengua ibèrica i les llengües pirinenques antigues—el que sovint s’ha anomenat protobasc i que no podem qualificar, si no volem fer una errada cronològica transcendent, com a basc—, les altres, que interpreten el significat originari dels topònims preromans amb uns suposats equivalents semàntics actuals, i així segmenten noms —o les seves formes antigues— com *Guissona*, *Olèrdola*, *Tivissa*, *Durro*, *Lladorre*, *Noarre*, etc. en unitats a les quals donen un significat.⁶ Si els especialistes⁷ han indicat que no ha estat interpretat cap terme de la llengua ibèrica i que l’antiga llengua pirinenca relacionada amb el basc —el protobasc o el que, en alguns àmbits, s’ha denominat aquità antic— només va arribar fins a la Vall d’Aran, com es pot encara parlar —i publicar— sobre l’iberobasc i donar valor semàntic als segments dels diferents topònims catalans preromans? No existeix un diccionari de la llengua ibèrica o de les llengües pirinenques i, per tant, no podem recórrer a aquestes llengües per interpretar semànticament el valor originari dels topònims preromans.

En aquests topònims, i encara que resulti poc espectacular, des d’un punt de vista científic honest, creiem que solament es pot indicar que el significat originari és incert o desconegut; i, com a molt, en alguns casos molt específics es pot relacionar el nom propi amb la llengua ibèrica, a partir de la seva aparició en l’epigrafia i per les semblances amb els mots conservats —però no interpretats— d’aquesta llengua, o amb l’àrea pirinenca.

6 En aquests exemples, en els tres primers casos, a partir de la llengua ibèrica i, en els restants, del protobasc. Vegeu un resum de les etimologies dels topònims majors de Catalunya a: MORAN-BATLLE-RABELLA, 2002.

7 Pensem també en el *IX Col·loqui Internacional sobre Llengües i Cultures Paleohispàniques* celebrat a la Universitat de Barcelona del 20 al 24 d’octubre de 2004, encara inèdit.

Figura 6. Agulles de Travessani (la Vall de Boí, Alta Ribagorça). *Travessani* és un topònim que no té un origen lingüístic clar i sobre el qual hi ha diverses hipòtesis, la més plausible de les quals el relaciona amb el llatí *TRANSVERSANEUS*, per la seva forma. La seva morfologia, amb un final en *-i* no habitual, ha provocat que, a vegades, s'hagi escrit "Travessany", que representa una solució fonètica més habitual en català. *Joan Anton Rabella*

Tal com indicàvem, en començar aquest punt, l'etimologia és un aspecte molt interessant i valuós de l'estudi de la toponímia des del punt de vista lingüístic; tanmateix, cal tenir present que ni és l'única possibilitat ni té un valor intrínsec superior als altres aspectes.

3.2. ELS ALTRES VESSANTS DE L'ESTUDI LINGÜÍSTIC: DIALECTOLOGIA I GRAMÀTICA HISTÒRICA

Més enllà de l'etimologia, la toponímia és un conjunt de noms propis de lloc que bàsicament ens ofereix una informació històrica i geogràfica. En aquest sentit, sovint se'ls ha qualificat de *fòssils lingüístics*: així, mentre que els primers textos que contenen mots comuns i fragments en català daten del segle XI –encara que durant el segle X podríem trobar alguna paraula aïllada o amb característiques que demostren una evolució específica de la llengua catalana–, ja tenim topònims documentats en català des del darrer terç del segle IX. D'aquesta manera, els primers testimonis de la llengua catalana són els topònims, que presenten en les primeres documentacions textuais una evolució que posteriorment retrobem en els mots comuns i que, per tant, ens avancen informació sobre la nostra llengua.⁸ Així, quan encara no podem trobar mots comuns que continguin l'evolució característica del català del grup llatí *-ARIUS / -ARIA > -er / -era*, ja documentem topònims com *Ferrera* –del llatí *FERRARIA* ‘mina de ferro’– o *Palomera* –del llatí *PALUMBARIA* ‘colomer’–, en aquest cas també amb la reducció del grup *-MB- > -m-*. En aquest sentit, hem de pensar que fins l'arribada de termes que no tenien un corresponent en llatí –sobretot de caràcter feudal–, els quals van començar a filtrar-se en els textos escrits, els escriptors feien servir la llengua llatina, és a dir, l'únic codi escrit d'aquell moment a la nostra àrea, i no hi recollien formes que s'allunyarien de les solucions ortogràfiques que havien après; d'aquesta manera, solament els topònims, perquè no els relacionaven amb el seu origen com a mots comuns, es podien consignar amb la seva forma romànica evolucionada en els documents.⁹

Precisament per aquesta característica relacionada amb la seva antiguitat documental i perquè presenten trets evolutius

8 En les actes de consagració i dotació d'esglésies, des del segle IX, es troben molts topònims; cf. BARAUT, 1981.

9 La manca de formació o competència d'alguns escriptors també va facilitar que, a través d'errades, hi veiem reflectides algunes formes incorrectes des del punt de vista del llatí i que incorporen ja evolucions de la llengua romànica.

que generalment no trobem gràficament en mots comuns fins força temps després, la toponímia resulta una eina fonamental per als estudis de gramàtica històrica, història de la llengua i dialectologia, ja que ens permeten veure i documentar l'evolució del sistema lingüístic, de manera que en alguns casos ens forneixen la informació necessària per confirmar les hipòtesis formulades des d'un punt de vista més teòric.¹⁰

Des del punt de vista històric, els topònims, i no solament les seves formes antigues documentades sinó també les solucions que han arribat fins avui, ens donen informació de tots els camps lingüístics, i no només pel que fa al lèxic com en algun moment s'ha pogut pensar: en la fonètica, en què reflecteixen, per exemple, evolucionats que es van donar i que la llengua des d'un punt de vista general no ha conservat, com la reducció del grup TR > r a PETRA > *pera*, avui "pedra" –*barranc de Peranera* [Alta Ribagorça], *estanys de la Pera* [Lles de Cerdanya, Cerdanya], *Matadepera* [Vallès Occidental], *la Pera* [Baix Empordà], *Peramea* [Gerri de la Sal, Pallars Sobirà], etc.–; en la morfologia, on permeten documentar canvis respecte de la llengua antiga, com que l'adjectiu *fort* fos inicialment de gènere invariable –*castell de Penyafort* [Santa Margarida i els Monjos, Alt Penedès], *Perafort* [Tarragonès], *Rocafort de Queralt* [Conca de Barberà], etc.–; en la sintaxi, en què testimonien l'ús de formes avui perdudes, almenys en una àrea geogràfica determinada, com l'extensió de l'article que generalment anomenem salat, el que prové del demostratiu llatí IPSE, no solament amb els topònims actuals, com *Sant Esteve Sesrovires* [Baix Llobregat], *Sant Just Desvern* [Baix Llobregat], *Sant Martí Sarroca* [Alt Penedès], *Sant Pere Despuig* [Garrotxa] o *Sarroca de Bellera* [Pallars Jussà], sinó també en formes documentades com *ça Garriga* [la Garriga, Vallès Oriental], *Sant Pere dez-Vim* [Sant Pere del Vim, Veciana, Anoia], *Sant Bartomeu dez-Grau* [Sant Bartomeu del Grau, Osona], *ça Cendrosa* [la Cendrosa, Ivars d'Urgell, Pla d'Urgell], *ça Règola* [la Règola, Àger, Noguera], etc.; i en el lèxic, en què trobem formes que s'han perdut o que han quedat reduïdes a àrees molt concretes, com l'adjectiu *llong* 'llarg', avui

10 BADIA, 1981 i 1999; VENY, 1987; MOLL, 1991; ALEGRE, 1991.

pràcticament només viu a l'alguerès i antigament d'ús general –*Campllong* [Gironès], *estany Llong* [Alt Àneu, Pallars Sobirà], *Fontllonga* [Camarasa, Noguera], *tossal de Vall-llonga* [Guixers, Solsonès], *Vilallonga del Camp* [Tarragonès], etc.¹¹

L'altre vessant important tradicionalment ha estat la informació dialectal que ofereix i que tant de servei ha fet als dialectòlegs.¹² En bona mesura podríem reproduir el que hem dit sobre la informació històrica, però en aquest cas, des del punt de vista geogràfic. Sense entrar-hi més, ja a simple vista la toponímia dibuixa la distribució geogràfica de la llengua, com podem comprovar amb mots com *redó* –*Campredó* [Tortosa, Baix Ebre], *coll Redó* [el Pinell de Brai, Terra Alta], *tossal Redó* [Cubells, Noguera], etc.– vs. *rodó* –*Camprodon* [Ripollès], *puig Rodó* [Corçà, Baix Empordà; Moià, Bages, etc.], *serrat Rodó* [Castellcir, Vallès Oriental], etc.–, o com *guilla* –*collet de la Guilla* [Guardiola de Berguedà, Berguedà], *serrat de la Guilla* [Pardines, Ripollès], *tossal de la Guilla* [Lles de Cerdanya, Cerdanya], etc.– vs. *guineu* –*coll de la Guineu* [Castellar de la Ribera, Solsonès], *salt de la Guineu* [Conesa, Conca de Barberà], *serra de la Guineu* [Os de Balaguer, Noguera], etc.– i vs. *rabosa* –*mas de Rabosa* [Benifalset, Baix Ebre], *Tora de la Rabosa* [Sant Carles de la Ràpita, Montsià], etc.

Com veiem, doncs, els topònims a través de la seva relació amb el passat i amb el territori ens donen una informació fonamental sobre la història de la llengua i la dialectologia, però no solament sobre aspectes lingüístics concrets, sinó també sobre la cronologia –a través de la documentació testimoniem el moment en què ja era, o encara era, viva aquella solució– i sobre aspectes sociolingüístics. Així, si reprenem l'exemple que citàvem anteriorment sobre l'article salat, podem comprovar que aquest gairebé no apareix en els documents medievals a partir del segle XIII; si contràriament a través de documents com la col·lecta del bovatge de 1327 podem comprovar que en la toponímia tenia un ús molt general encara al començament del segle XIV,¹³ podrem

11 Un treball reuneix la pronúncia dels topònims de comarques i municipis de Catalunya, cf. MORAN-BATLLE-RABELLA, 2002.

12 Per exemple, cf. VENY, 1996.

13 ARAGÓ, 1970: p. 36-51.

confirmar que, a partir d'un moment històric determinat, aquest article va adquirir una valoració social negativa que va fer que es bandegés progressivament dels registres formals –i l'escriptura ho és per excel·lència–, en què de manera hegemònica es va adoptar l'article literari –el que prové del demostratiu llatí *ILLE*–, i que quedés reduït a un ús oral en els registres més populars o col·loquials; a partir d'aquesta situació podem entendre com gradualment es va anar reduint el seu ús també en la llengua parlada fins a pràcticament desaparèixer al Principat –amb algunes àrees francament residuals avui a la Costa Brava.¹⁴

I aquest darrer aspecte ens avança altres valors i possibilitats d'estudi de la toponímia des del punt de vista lingüístic. Per exemple, i com resulta evident, podem pensar en la relació entre la toponímia i el valor simbòlic de la llengua. D'una banda, la llengua –com podem comprovar encara avui en els debats polítics que continuen a l'Estat espanyol– té un valor simbòlic determinant des del punt de vista cultural i polític, ja que identifica, cohesiona i representa una comunitat nacional i, de l'altra, la toponímia n'esdevé l'element material –bé sigui per escrit, bé sigui parlat– identificador d'un territori i d'una comunitat lingüística. Diversos estudis –i també el record personal dels nostres conciutadans que han hagut de viure sota la dictadura– demostren que una de les primeres actuacions dels règims totalitaris ha estat la substitució de la toponímia com a primer pas per aniquilar la llengua catalana.¹⁵ Així s'ha donat ràpidament la substitució de la retolació del nom dels carrers i també de les poblacions i la prohibició de l'ús de la toponímia genuïna. Una obsessió que, encara que a algú li pugui semblar llunyana, avui encara aflora amb facilitat, com podem comprovar en l'apèndix 3 de l'*Ortografia de la lengua española* publicada per la Real Academia Española l'any 1999, que contenia, com a formes

14 ALCOVER, 1904-1905 i 1916-1917; GRIERA, 1917; AEBISCHER, 1963; RABELLA, en premsa.

15 Per exemple, cf. ROIG, 1992: p. 235-246, concretament l'epígraf "Pobles i carrers de Catalunya"; i BADIA, 1972: p. 59, que recull casos gairebé inversemblants, però reals, d'"adaptacions" de topònims al castellà, com *los Faisanes* en lloc dels *Feixans* [Alt Urgell] o *Sultán* en lloc de *Saltant* [Berguedà].

castellanes –teòricament tradicionals– de topònims catalans, solucions artificioses mancades de tota justificació lingüística i històrica.¹⁶ Un apèndix que, després de moltes queixes i gestions, sembla que es retirarà de la propera edició de *l'Ortografia*.

Figura 7. Un rètol de camins del Berguedà. Cada vegada és més habitual la retolació de camins, senders, etc. que mostren la importància de l'ús pràctic de la toponímia. Joan Anton Rabella

I encara podríem parlar d'altres possibilitats d'estudi de la toponímia des de la lingüística, com els reculls o monografies locals i els temes relacionats amb l'aplicació pràctica dels noms propis de lloc. Tanmateix, potser cal fer-ho en l'apartat següent, que tracta precisament sobre les mancances.

¹⁶ *Ortografia...*, 1999.

3.3. MANCANCES DELS ESTUDIS DE TOPONÍMIA

Els punts anteriors reflecteixen bona part de les possibilitats d'estudi de la toponímia des del seu vessant lingüístic, però també n'avancen en força casos les mancances, que en alguns aspectes són significatives.

En primer lloc, hi ha un aspecte bàsic, que és aconseguir una valoració adequada de la toponímia –i l'onomàstica en general– dins el món acadèmic i científic de la lingüística. Com apuntàvem al començament, malgrat que és un tema que interessa molta gent, hi ha molt poques persones amb una bona formació en aquesta disciplina i, com a conseqüència d'aquest fet, molts dels treballs actuals són poc rigorosos i no fan aportacions significatives, a banda que molts repeteixen errades que s'han anat mantenint i difonent. Aquesta situació, però, contrasta amb l'estatus de la toponímia en d'altres llengües romàniques, com el francès o l'italià, que compten amb lingüistes de prestigi que es dediquen fonamentalment a l'estudi de l'onomàstica, mentre que en el cas de la llengua catalana, les relativament poques persones que s'ocupen dels noms propis ho fan generalment com a dedicació secundària: no es tracta d'onomasiòlegs sinó de dialectòlegs, sociolingüistes, gramàtics, etc. que també tenen interès en l'onomàstica. I així mateix, aquestes llengües compten amb equips de recerca importants, que porten a terme treballs de gran abast, realitzen col·loquis i publiquen revistes vinculades amb el món acadèmic i professional més que amb l'àmbit amateur.¹⁷

En el nostre cas, la implantació de l'onomàstica en el món universitari català, dins de la filologia catalana, hauria de permetre, d'una banda, la formació d'estudiosos amb una preparació idònia perquè puguin portar a terme treballs que aprofundeixin en la recerca i l'estudi de la toponímia des del punt de vista lingüístic i, de l'altra, la formació de llicenciats –no ja estudiosos sobre aquest àmbit concret, sinó persones amb una

17 En són exemples la *Nouvelle Revue d'Onomastique* i la *Rivista Italiana di Onomastica*, que publiquen treballs des del 1983 i des del 1995, respectivament; cf. *Nouvelle Revue...*, 1983-; *Rivista...*, 1995-. També existeixen altres revistes de toponímia amb una trajectòria més llarga; cf. *Beiträge...*, 1949-; *Revue...*, 1949-1977; *Onoma...*, 1950-.

formació general, però adequada— que, posteriorment, puguin desenvolupar amb eficiència les tasques tècniques de correcció i assessorament lingüístic perquè posseeixin una competència i una consciència apropiada per al tractament de la toponímia en l'àmbit professional, de manera que contribueixin a l'ús i la divulgació correctes de la toponímia.

En segon lloc, caldria potenciar els estudis sobre toponímia que no se centrin en l'etimologia. En aquest sentit, no es tractaria de treure importància a la recerca etimològica, sinó de contribuir a la difusió del valor de l'anàlisi d'altres aspectes lingüístics de la toponímia. La figura de Coromines, que no solament va estudiar la toponímia des del seu vessant etimològic, com podem comprovar, per exemple, en els seus magnífics *Estudis de toponímia catalana*,¹⁸ ha estat fonamental per difondre el coneixement i l'interès per la toponímia a casa nostra, però, d'altra banda, sovint se n'ha tingut una visió reduccionista, centrada exclusivament en la formulació d'hipòtesis etimològiques, algunes molt brillants, altres molt complexes. Malgrat la importància, com dèiem, de l'etimologia, cal ajudar a trencar l'equació *toponímia = etimologia* i afavorir —en aquest sentit, la implantació en el món universitari pot resultar bàsica— els treballs des de la perspectiva de la història de la llengua, la dialectologia, la sociolingüística, etc.

Dins la recerca etimològica també caldrà contrarestar alguns dels condicionaments que sovint avui encara trobem, sobretot relacionats amb plantejaments apriorístics: hi ha veritables especialistes a cercar —i demostrar, tant sí com no— un origen determinat: ibèric, protobasc, aràbic, etc. Hem de contribuir a abandonar la valoració segons la qual un topònim és més important i té més prestigi com més antic i menys general és —d'aquesta manera trobem propostes rebuscades i exòtiques per explicar topònims transparents i ben documentats. Aquests prejudicis condicionen la recerca i porten massa vegades a interpretacions interessades de l'origen dels topònims, com en el cas d'*Horta de Sant Joan*, que algunes persones volen escriure sense *h-* adduint un suposat origen més prestigiós —ibèric, en aquest cas— que el mot *horta*, que deuen considerar pagesívol,

18 COROMINES, 1965-1970.

sense adonar-se, a més, que estem davant d'un plural llatí conservat, és a dir, davant d'un topònim molt antic;¹⁹ o en el de *Lledó d'Empordà*, que volen escriure amb *-a-* i el relacionen amb un suposat origen cèltic, enfront de tots els nombrosos *Lledó* de la toponímia catalana, que tenen tots un únic origen, el nom de l'arbre de culte precristià que prové del llatí *LOTUS* a través d'un llatí vulgar *LOTO*, *LOTONIS* 'lledó'.²⁰ Ja ho va escriure Joan Bastardas: "més gran encara és el risc que corren aquells que, basant-se en suposades homonimitzacions, postulen, gratuïtament o amb afirmacions incontrolables, un origen prellatí per als noms de lloc més transparents".²¹

I encara en referència amb aquest mateix àmbit, i com ja indicàvem anteriorment, un objectiu fonamental és aconseguir la divulgació de l'estat actual de la recerca etimològica, sobretot pel que fa a les llengües pirinenques, l'ibèric i el mossàrab, estrats sobre els quals tenim una informació molt migrada i que massa sovint s'han emprat sense cap rigor científic. En aquest sentit, potser fa uns anys, en què no existien estudis tan especialitzats sobre aquests temes, era comprensible que es mantinguessin alguns tòpics sobre aquestes llengües i, fins i tot, podríem entendre que aquests es transmetessin d'un manual a un altre. Avui, però, hem de tenir en compte les aportacions d'estudiosos preparats, com Joaquín Gorrochategui per al protobasc, Javier Velaza per a l'ibèric o Germà Colón per al mossàrab, per actualitzar la informació de les obres de consulta actuals. No podem, com apuntàvem, continuar difonent un estat de la investigació ja superat.²²

En tercer lloc, a més dels aspectes més acadèmics i científics, també hem de començar a incidir en la necessitat de l'estudi i l'ensenyament dels aspectes més pràctics. Des del punt de vista lingüístic, la toponímia no és només etimologia, història de la llengua, gramàtica històrica, dialectologia i sociolingüística, és a dir, aspectes relacionats amb l'estudi més acadèmic des

19 TARRAGÓ, 1991; MORAN-RABELLA, 2000.

20 BASTARDAS, 1995: p. 257 i p. 276-278; COROMINES, 1989-1997: vol. 5, p. 55-56.

21 BASTARDAS, 1995: p. 258.

22 GORROCHATAGUI, 1984; COLÓN, 1993; VELAZA, 1996.

del punt de vista tradicional, sinó que també hi ha tot un altre camp relacionat amb l'aplicació dels noms propis: la retolació, la cartografia, les publicacions –generals, turístiques, etc.–, els mitjans de comunicació, els usos administratius, etc. I en aquest camp hi ha una gran mancança –per això en parlem en aquest punt i no en l'anterior, encara que realment participa de tots dos.

D'acord amb el caràcter social de la llengua, els noms propis de lloc també requereixen uns criteris que en permetin un ús cohesionat i uniforme, de manera que reflecteixin la pertinença a un sistema lingüístic regular, apte per a tots els registres formals, i que, en aquest sentit, contribueixi a la seguretat dels parlants en la pròpia llengua i a la percepció que es tracta d'un sistema lingüístic complet, vàlid per a tots els usos i amb prestigi.²³

En aquest àmbit, detectem, sobretot, d'una banda, una falta de formació i, de l'altra, una manca de criteris. Pel que fa al primer aspecte, tal com assenyalàvem anteriorment, partim de la falta de preparació acadèmica dels llicenciats i tècnics, raó per la qual sovint les persones que es dediquen a tasques d'assessorament i de correcció no saben com resoldre els dubtes toponímics i, en lloc de tenir respostes més o menys sistematitzades com en altres camps de la lingüística d'acord amb els ensenyaments rebuts –en morfologia, sintaxi o lèxic, per exemple–, trobem una situació de vacil·lació –que es fa més greu quan les obres de consulta, com enciclopèdies i mapes, no coincideixen en les formes adoptades. D'aquest aspecte, però, ja n'hem tractat quan hem parlat de la necessitat que la toponímia accedeixi a l'àmbit universitari, tant per aconseguir una formació apropiada de les persones que després hi hauran de treballar, com per dignificar i aconseguir un prestigi que permeti l'estudi i l'ús adequat de la toponímia.

El segon aspecte, la manca de criteris, precisament agreuja la falta de formació a què ens acabem de referir. Si bé la toponímia –i l'onomàstica en general– forma part del mateix sistema lingüístic –la llengua catalana– i, per tant, no existeix una normativa específica per als noms propis –no tenen cap norma ortogràfica especial, llevat que s'escriuen amb la inicial

23 RABELLA, 2000a.

amb majúscula–, sí que és cert que, ateses les característiques concretes dels topònims, hi ha alguns aspectes que necessiten una sistematització per aconseguir-ne un ús uniforme: delimitació de la part genèrica enfront del que és estrictament el nom propi, convencions específiques de la retolació o la cartografia, tractament dels genèrics toponimitzats, diferenciació entre formes d'abast dialectal i localismes, etc.

Fins ara, i malgrat que Ramon Amigó ha treballat molt per a l'establiment d'uns criteris a l'hora de realitzar monografies onomàstiques,²⁴ fora d'aquest àmbit concret, els treballs són molt escassos i amb poques obres remarcables.²⁵ En aquest cas, però, podem avançar que la Comissió de Toponímia de Catalunya està treballant en la preparació d'uns criteris d'abast municipal, i de caràcter molt pràctic, per saber quines són les competències i les possibilitats que tenen els ajuntaments a l'hora de tractar, difondre i preservar el patrimoni toponímic.²⁶ Però més enllà d'aquesta iniciativa, els professionals de la llengua segueixen necessitant l'establiment –i la divulgació– de criteris pel que fa, sobretot, al tractament de la microtoponímia i de l'exonímia.

En el primer cas, la publicació el 2003 del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* per part de la Generalitat de Catalunya ha dotat la llengua d'una obra de referència i d'un marc ben delimitat en l'ús públic i administratiu.²⁷ Encara que l'oficialització no és la finalitat última de la toponímia ni se'n pot considerar l'aspecte més important, sí que resulta molt valuosa perquè permet un ús uniforme socialment i és una tasca general en les llengües de cultura, com ho confirma l'existència de comissions de toponímia i la realització d'obres similars a diversos països, com al Quebec.²⁸ Així mateix, al darrere de les formes adoptades hi ha uns criteris que sí que caldria propagar entre els professionals de la llengua, és a dir, publicar de manera detallada

24 AMIGÓ, 1989 i 1999.

25 Per exemple, la publicació de l'Institut Cartogràfic de Catalunya sobre *Toponímia i cartografia* i algun text escadusser publicat als *Documents de la Secció Filològica III* sobre la toponímia menor i les formes dialectals; cf. MOLL-TORT, 1985, i «Sobre toponímia», 1996: p. 165-166.

26 MARTÍ, 2001.

27 *Nomenclàtor...*, 2003; MORAN-RABELLA, 2004.

28 *Noms...*, 1994; PEREÑA, 2000.

els paràmetres emprats per a la normalització de la toponímia catalana a fi que es pugui continuar la tasca en aquells noms de lloc que queden fora de l'abast d'aquest nomenclàtor, que conté gairebé 40.000 topònims i que cobreix pràcticament la base de dades de l'Institut Cartogràfic de Catalunya en l'escala 1:50.000.

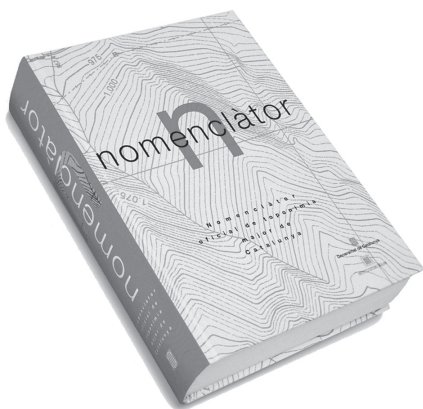

Figura 8. El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya. Aquest volum enregistra els principals noms de lloc de tot el territori català, agrupats per municipis i amb la seva localització exacta sobre el terreny. *Joan Anton Rabella*

La tasca de normalització que ha de permetre un ús metòdic de la toponímia, tanmateix, és força complexa perquè també tenim força casos específics en què fluctua l'ús de formes diferents en la mateixa població o en poblacions veïnes, en què hi ha dificultats per delimitar les diferències de registre, etc.

El segon aspecte, el tractament de l'exonímia, encara resulta més complicat. Malgrat que les indicacions del Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics (GENUNG), que porten treballant aquesta qüestió des de l'any 1967, són senzilles des del punt de vista epistemològic, la seva aplicació pràctica no ho resulta tant.²⁹ De manera resumida, podríem dir que el principi

²⁹ *Conférence...*, 1968. Vegeu també: GRAELLS-ROMAGOSA-VILARÓ-XIRINACHS, 1999.

bàsic assenyalaria que només s'hauria de fer servir la forma en la llengua de rebuda –en aquest cas, el català– si existeix una solució en aquesta llengua que tingui una tradició d'ús històrica i consolidada –com *Londres*, *Tolosa*, *Nàpols*, *Atenes*, *Saragossa*, etc.–, mentre que, en els altres casos, faríem servir la forma en la llengua originària –*Manchester*, *Salzburg*, *Göteborg*, *Stuttgart*, *San Francisco*, *Ciudad Real*, etc. De manera pràctica, podríem dir que, si en les obres de consulta en català –enciclopèdies, atles– no hi ha coincidència o no trobem el topònim amb facilitat, faríem servir la forma en la llengua originària. També, com apuntàvem, per poder fer servir la solució catalana, faria falta que fos una forma històrica i amb tradició d'ús, i encara hauríem d'afegir-hi, amb tradició d'ús consolidada i viva fins avui, ja que formes antigues com *Lisbona* per *Lisboa*, *Florença* per *Florència*, *Damàs* per *Damasc* o *Saragossa de Sicília* per *Siracusa*, no han tingut continuïtat i han estat substituïdes, bé per la forma autòctona, com *Lisboa* o *Siracusa*, bé per cultismes, com *Florència*.

Tanmateix, i com apuntàvem, el criteri general presenta força situacions problemàtiques a la pràctica: d'una banda, l'ús de la toponímia de llengües que no són oficials, com l'occità, pot provocar desorientació geogràfica,³⁰ que només podríem provar de resoldre recorrent a especificacions entre parèntesis, a més del fet que força vegades podem tenir dificultats a l'hora de trobar la forma occitana –i, si n'hi ha més d'una, de saber quina és la preferible–; i, de l'altra, la toponímia de les llengües que empren un sistema alfabètic diferent del nostre. En aquest darrer cas, la situació es complica, ja que no hi ha un únic sistema d'adaptació dels noms propis de lloc, i així haurem de recórrer a la transliteració –de què sovint no n'hi ha un únic sistema– o a la transcripció. I això ens obligarà a consultar especialistes en aquestes llengües. Com veiem, doncs, una situació que resulta molt complexa i que només es pot provar de resoldre amb equips molt complets d'especialistes. Moltes vegades, però, es genera una situació de dubte que no es pot preveure: qualsevol atlas té una limitació material i no es pot predir a quin lloc es produirà una

30 Potser no en casos propers gràficament com *Gavarnia* vs. la solució francesa *Gavarnie*, però sí en d'altres amb formes més allunyades com *Aurenja* en lloc de la francesa *Orange*.

notícia, que, a més, no té perquè afectar un topònim d'un abast geogràfic significatiu –i en què també s'han donat els problemes d'adaptació, com *Kosovo*, amb dubtes amb formes com *Kóssovo*, *Kosova*, etc., o com *Grozni*, etc.–, sinó també petits pobles que en un moment determinat esdevenen el centre de la notícia, com llogarets de l'Iraq, d'Ucraïna, d'Indonèsia, etc.

I en quart lloc, hi ha un aspecte lingüístic connectat al punt anterior que cada vegada és més important: la informació fonètica. En alguns moments sembla que les possibilitats d'estudi o les necessitats d'ús corresponguin exclusivament a les formes escrites, però avui podem comprovar com cada vegada més afecten també l'àmbit oral, sobretot com a conseqüència de l'hegemonia dels mitjans de comunicació audiovisuals i orals. I en aquest sentit no solament hem de pensar en els exònims, sinó que massa sovint sentim topònims catalans emprats de manera incorrecta, com els casos de *Flix* –pronunciat [flics] en lloc de [fliʃ]–, *Colera* –pronunciat [kølera] en lloc de [kulera]– o *Tragó* –pronunciat [trayø] en lloc de [trayø]– que hem sentit a la Televisió de Catalunya. En alguns casos, les presses inherents a la realització dels programes informatius poden arribar, si no a justificar, sí que a fer entendre aquestes errades greus; tanmateix, resulten menys comprensibles –i del tot injustificables– les incorreccions en reportatges realitzats amb temps, com el cas de la sèrie documental *Catalunya des de l'aire*, que de ben segur va comptar amb un generós pressupost per a l'enregistrament d'imatges, però en què no van esmerçar la mateixa cura a l'hora de tractar la informació toponímica. Cal, per tant, contribuir a la conscienciació sobre la importància del nostre patrimoni toponímic, i anar més enllà i fer entendre que el topònim és la forma oral, mentre que la solució escrita només n'és una plasmació gràfica –sobre la qual també cal tenir cura lògicament– per a la seva reproducció posterior.

Com veiem, no solament la toponímia està formada per unitats lingüístiques, que, lògicament, són i han de ser objecte d'estudi des de l'àmbit de la lingüística, sinó que, sobretot, s'ha d'aconseguir que assoleixi una valoració apropiada des d'aquesta disciplina a fi que s'incrementin els treballs d'anàlisi dels noms propis de lloc i perquè els professionals de la llengua tinguin una millor formació

i puguin disposar d'unes eines més adients per a la realització de la seva feina. Encara que, tal com ja hem anat indicant, comptem amb la valuosa tasca realitzada per alguns filòlegs, les mancances que hem constatat són molt significatives i han de suposar un estímul per dedicar-se a l'estudi de la toponímia, un camp en què queda molta feina per fer, però que, enfront d'altres àrees més imprecises, permet realitzar una tasca íntimament connectada amb la realitat, amb la llengua i amb la terra.

4. ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI: LA TOPONÍMIA DES DE LA GEOGRAFIA

JOAN TORT

En aquest capítol ens plantegem fer unes reflexions bàsiques sobre la relació entre la toponímia i la geografia. A aquest efecte, partirem d'una doble premissa: a) que els noms de lloc, per definició, tenen una projecció i un abast geogràfics –en el sentit que, necessàriament, han fet o fan referència a una porció de l'espai que ens envolta–, i b) que si els noms de lloc són objecte d'estudi de l'onomàstica, i l'espai que ens envolta és la raó de ser essencial de la geografia, és evident que entre una disciplina i l'altra la relació ha de ser especialment intensa i, en qualsevol cas, indefugible.

Vertebrarem les reflexions entorn de quatre punts d'abast més aviat teòric i un cinquè punt de caràcter pràctic. En primer lloc abordarem l'aspecte geogràfic clau dels noms de lloc: la relació entre topònim i lloc. A continuació, i sobre la base de les consideracions fetes, plantejarem un altre problema teòric: la dificultat de definir el nom de lloc. D'aquí passarem a referir-nos a les possibilitats que ofereix la geografia com a ciència especialment centrada en l'observació del territori, en l'estudi dels topònims. I, dins aquesta línia, en el punt següent ens ocuparem dels tres principis metodològics que permeten aprofundir en la relació entre noms i territori: el de "transparència", el d'"excepcionalitat" i el de "significativitat territorial". Finalment, projectarem aquestes qüestions a un nivell pràctic, prenent com a àmbit geogràfic de referència la comarca del Baix Camp i considerant la significació territorial del conjunt de noms de lloc que constitueix la seva toponímia de detall.

4.1. LA TOPONÍMIA I LA SINGULARITAT DELS LLOCS

Parlar de la dimensió “geogràfica” dels noms de lloc és gairebé una redundància. Fixem-nos que el que caracteritza aquests noms és que facin referència a un lloc; és a dir, un sector, part o porció individualitzada de l’espai –més concretament, de la superfície terrestre. Podem afirmar, per tant, que sense “llocs” no hauria “noms de lloc”. D’una forma equiparable, podríem dir que tampoc no hi hauria geografia; sobretot, si tenim present que estem parlant d’una disciplina entesa tradicionalment –i encara avui dia, si més no en part– com una “descripció i estudi dels llocs de la Terra”.

Sovint s’ha subratllat que els noms de lloc –o noms propis geogràfics o topònims, segons les equivalències habitualment admeses– desvetllen una curiositat i un interès que ultrapassa de molt els àmbits estrictament acadèmics. Quina és la raó d’aquest particular comportament? No és fàcil explicar-ho; sobretot, si tenim en compte que ens trobem davant una modalitat dels noms propis, i que els noms propis, com a tals, encara no han pogut ésser objecte d’una teoria general universalment acceptada. Per això, des d’una perspectiva bàsica i aproximativa, és interessant tenir en compte com han estat caracteritzats els noms de lloc per alguns dels grans estudiosos de l’onomàstica. Joan Coromines, per exemple, als *Estudis de toponímia catalana* fa una reflexió sobre la qüestió prou significativa:

*L'estudi dels noms de lloc és una de les coses que més han desvetllat la curiositat dels erudits i àdhuc la del poble en general. És natural que sigui així. Aquests noms s'apliquen a l'heretat de què som propietaris, o a la muntanya que enclou el nostre horitzó, o al riu d'on traiem l'aigua per regar, o al poble o la ciutat que ens ha vist néixer i que estimem per damunt de totes les altres, o a la comarca, el país o l'estat on està emmarcada la nostra vida col·lectiva. ¿Com fóra possible que l'home, que, des que té ús de raó, es pregunta el perquè de totes les coses que veu i que sent, no cerqués el d'aquests noms que tots tenim contínuament en els llavis?*¹

¹ COROMINES, 1965-1970: vol. 1, p. 7.

Val la pena analitzar el que escriu aquí Coromines. L'autor associa l'interès pels noms de lloc –sigui un interès d'origen culte o popular– a una idea genèrica de “curiositat” inherent als humans. Curiositat, però, que adopta en el cas d'aquests noms uns trets singulars, per la senzilla raó que no estem parlant d'un objecte d'estudi més o menys allunyat de l'òrbita d'aquests “humans”, sinó ben al contrari: pot tractar-se del nom aplicat a “l'heretat de què som propietaris”, a la muntanya del “nostre horitzó”, al riu “d'on traiem l'aigua per regar” o al poble o ciutat “que ens ha vist néixer”. Planteja, doncs, Coromines que en el cas dels topònims s'estableix una relació particularment intensa i directa entre els noms i els seus usuaris. I en unes condicions de “proximitat” com aquestes és perfectament natural i lògic que la persona es pregunti el perquè de tals noms. Es tracta, al cap i a la fi, d'una pregunta ontològica, ja que interroga sobre una qüestió tan essencial com és la raó de ser. Fixem-nos, però, en una cosa: l'ontologia, per regla general, és un camp que queda fora de l'interès del comú de la gent. Per què, doncs, aquesta paradoxa? Ens atrevim a apuntar, de la nostra part, que la resposta està en l'especial singularitat dels noms propis. Aquests noms tenen una implicació tan directa i tan íntima amb el jo, amb la persona –sigui entesa de forma individual o col·lectiva–, que susciten un interès més visible i probablement més profund que molts altres temes i qüestions. La pregunta “per què?”, que de fet és la interrogació fonamental tant de la filosofia com de la ciència, es presenta en el cas dels noms propis amb una persistència i una intensitat que no sol passar desapercebuda a l'estudiós d'aquest camp.

4.2. EL TOPÒNIM, UN CONCEPTE DE DEFINICIÓ DIFÍCIL

La reflexió de Coromines ens ha permès referir-nos al “rerefons filosòfic” que hi ha sempre present, en una mesura o una altra, en tot el que fa referència als noms i a la comunicació en general. Més enllà d'aquest nivell, però, ens interessa situar-nos en un pla més concret i tangible; és a dir, el del “món real” a què apunta, de

Figura 9. Sarroqueta (antic terme de Llesp, Alta Ribagorça). La presència d'una roca a l'estructura física del poble, i la proximitat d'un Sarroca més important –Sarroca de Bellera, uns quinze quilòmetres al SE– són els referents geogràfics que singularitzen aquest lloc dins el conjunt de les terres altes de la Noguera Ribagorçana. *Joan Tort*

forma individualitzada, cada nom de lloc per si mateix. Aquí és on pensem que pren tot el seu sentit l'intent de caracterització dels noms de lloc que va fer Enric Moreu-Rey en una de les seves obres més conegudes, i que transcrivim a continuació:

Hom entén noms de lloc –o noms geogràfics– en el sentit més ampli de la paraula: és a dir, tots els noms (simples o expressions) compostes que designen els indrets habitats, tant actualment com antigament (noms de països, de comarques, de territoris de tota mena, d'aglomeracions urbanes o rurals –ciutats, viles, pobles i llogarets–, o subdivisions d'aquestes aglomeracions –barris, ravals, carrers, places–, o d'edificis aïllats de totes les categories...); com també els llocs no habitats (partides, peces de terra, llocdits, objectes característics, roques, arbres eminents); els noms del relleu –interior o coster– (anomenats també “orònims”); de muntanyes, valls, altiplans, illes, caps, cales, badies; els noms de lloc ... de l'aigua (dits també

*“hidrònims”), corrent o estancada, terrestre o marítima: mars, llacs, rius i rieres, torrents i barrancs, fonts, estanys, aiguamolls; els noms de les vies de comunicació. I, naturalment encara, tant si es tracta de noms utilitzats avui dia com si es tracta de noms en desús o “pretèrits”.*²

L'esquema directriu de Moreu-Rey és interessant, pensem, en la mesura que fa una primera delimitació conceptual i ens fa patent l'amplíssim abast que pot arribar a tenir la noció de nom de lloc si la considerem *in extenso*. En un cert sentit, i en la línia que hem començat a apuntar en els paràgrafs inicials, podríem concloure que el topònim apunta a una universalitat de significats perquè, de fet, el seu referent potencial és tot l'univers –o bé el “medi geogràfic” entès en la seva globalitat, si ho volem dir d'una altra manera. Així les coses, el problema sorgeix quan el científic es planteja passar al pla de l'anàlisi i es troba davant la ineludible necessitat d'acotar el camp d'estudi. En aquest punt és quan pensem que val la pena recórrer de nou a Moreu-Rey, quan constata que en el conjunt de noms de lloc d'un àmbit geogràfic concret hi ha dos grans grups:

- a) els noms de lloc el sentit dels quals és clar i entenedor –i que solen constituir el grup més nombrós–, i
- b) els noms de lloc que aparentment no tenen cap sentit, “perquè no corresponen a cap mot o expressió de la llengua parlada dins el quadre geogràfic i lingüístic estudiat”. Afegeix Moreu-Rey que “aquests topònims, en realitat, havien tingut un sentit en llenguatges desapareguts, o en conceptes abandonats. Se'ls anomena ‘fòssils’ perquè són antics noms comuns cristal·litzats o petrificats; i conservats, alguns d'ells, durant mil·lenaris”³

A la pràctica, una cosa és ben clara: per a l'estudiós de la toponímia des del punt de vista de la filologia –i, més estrictament, de l'etimologia–, els noms que interessin d'una manera preferent i prioritària són els del segon grup. Són aquests els que plantegen els grans problemes inherents a la seva evolució i/o transformació

² MOREU-REY, 1982: p.10.

³ MOREU-REY, 1982: p. 13.

a través del temps, i els que donen peu, al cap i a la fi, a la formulació de les hipòtesis que els especialistes tracten de confirmar o de rebatre. No vol dir això, necessàriament, que els noms del primer grup no interessin, però sí que vol dir que interessin d'una forma molt diferent –que, en tot cas, no té gaire a veure amb la recerca etimològica en sentit estricte, que més aviat es fonamenta en l'estudi de les formes històriques documentades.

En canvi, els noms del primer grup, els de sentit clar i entenedor –i que podem anomenar, també, “transparents”–, són, en certa manera, els que interessin més l'estudiós quan el seu focus d'atenció se situa en la geografia: és a dir, en l'aspecte i en les característiques constitutives d'un lloc determinat de la terra, tan si és petit com si és de gran extensió. La geografia, en la mesura que és un coneixement que té un component descriptiu molt important, troba un fonament de primer ordre en aquests noms “transparents”, en la mesura que proporcionen a l'estudiós un valuosíssim quadre descriptiu del territori al qual s'apliquen.⁴ Això no vol pas dir, d'altra part, que al geògraf no li hagin d'interessar els noms “no intel·ligibles”. En tot cas, li interessin d'una altra manera: d'una banda, perquè és conscient que aquests noms conformen un subconjunt força petit dins el conjunt global dels noms de lloc;⁵ de l'altra, perquè per regla general el geògraf no està en condicions d'endinsar-se en el terreny de la disquisició etimològica, i només podrà aprofitar del tot el potencial d'aquests noms quan la seva etimologia estigui ben establerta i no sigui susceptible d'interpretacions contraposades.

⁴ Ens hem referit a aquesta qüestió amb una certa amplitud a TORT, 2000c: p. 491-498.

⁵ En alguna ocasió hem citat un exemple d'elaboració pròpia que creiem molt il·lustratiu de la gran desproporció que es registra, en el domini del català, entre els topònims “transparents” i els “no transparents”: d'una banda, si considerem el nombre d'entrades de l'*Onomasticon Cataloniae* –majoritàriament referides a això que anomenem “topònims no transparents”–, el nombre resultant és d'unes 8.000 per al conjunt del domini lingüístic. En canvi, si prenem com a referència les densitats toponímiques mitjanes dels inventaris integrals d'onomàstica de la comarca del Baix Camp i extrapolem aquesta xifra al territori de Catalunya, obtenim una xifra global d'1.066.000 topònims. Per a més detalls, cf. TORT, 2002a: p. 100-102.

4.3. LA RECERCA D'UN ORDRE, APORTACIÓ CLAU DE LA GEOGRAFIA

Dèiem al segon epígraf que la geografia és una disciplina particularment implicada amb la descripció i l'estudi dels llocs de la terra. I precisament, per aquesta raó de ser essencial, el coneixement geogràfic ha pogut ser interpretat històricament com un intent bàsic d'"ordenar" les coses, és a dir, de vertebrar o d'organitzar d'alguna manera els elements que integren el món, per poder-lo explicar d'una forma coherent i científicament satisfactòria. Aquest és, en síntesi, el sentit que ha estat donat a la geografia tant pels autors clàssics, com Estrabó,⁶ com pels autors que al segle XIX donen origen a la geografia moderna, com ara Humboldt⁷ i Ritter.⁸

Podem dir, doncs, que si hi ha un aspecte en què el mètode de treball dels geògrafs pot ser útil a la resta de disciplines és justament aquest: la "recerca d'un ordre". Un ordre que la geografia, com a ciència de la terra, no fonamenta en l'abstracció sinó en l'*observació* de les coses i dels fenòmens. El "mètode observacional" esdevé, així veritablement clau. El lingüista Joan Coromines, per exemple, reconeix haver-lo après directament de Pau Vila, fundador de la geografia catalana moderna.⁹ I, d'una forma semblant, el trobem a la base d'alguns treballs capdavanters

⁶ Arturo A. Roig, a la seva magnífica introducció a un dels llibres principals del geògraf grec, deixa ben clara la qüestió en relació amb aquest autor; cf. ROIG, 1980: p. IX-LIX.

⁷ La idea d'harmonia, com a forma més acabada d'ordre, ha estat considerada el fonament principal de l'extensa obra d'Alexander von Humboldt, punt de referència obligat de la geografia científica moderna; cf. CAPEL, 1981: p. 8 i ss.

⁸ Una cosa semblant a l'anterior es pot dir de l'obra de Carl Ritter, contemporani d'A. von Humboldt; cf. CAPEL, 1981: p. 41 i ss.

⁹ VILA, 1979. Escrivia Coromines, l'any 1971, tot referint-se a Pau Vila: "*Va ser al costat d'ell com, jove lingüista, orgullós d'una tècnica diferent d'aquella en què excel·lia el meu indulgent i sapientíssim company de caminades, vaig adonar-me plenament, per primera vegada, com el saber lingüístic i el geogràfic es prestaven mútuament un concurs preciós en la indagació del passat lingüístic emmagatzemat en aquest immens repertori de la nostra toponímia, el més antic dels nostres arxius*"; cf. COROMINES, 1975: p. 243.

a la Catalunya de la segona meitat del XIX en diferents plans de les ciències socials: la *Teoría general de la urbanización*, de l'enginyer i urbanista Ildefons Cerdà, en la qual l'autor dedica tot un capítol, de més de cent pàgines, a la nomenclatura geogràfica urbana i als sistemes urbans de nominació, i els *Orígenes históricos de Cataluña*, de Josep Balari, considerats com la primera recerca sistemàtica sobre etimologia feta a Catalunya i que l'autor vertebrava entorn d'una secció fonamental, titulada "Geografía" i organitzada en 28 capítols, a través dels quals tracta de construir un esquema de classificació conceptual de la toponímia dotat de lògica i de coherència.¹⁰

L'exemple d'un nom, i concretament d'un topònim, creiem que pot ser útil com a forma d'il·lustrar l'aportació de la geografia a l'onomàstica, dins les pautes relacionades amb l'observació i l'aportació d'un ordre al territori a les quals ens hem referit. És el cas de la muntanya asturiana denominada *Naranco de Bulnes*. Un nom –és a dir, *Naranco*– d'etimologia no aclarida amb seguretat, però que ha estat interpretat en el sentit de "gegant" –sobre la base *NER-*, de l'indoeuropeu hispànic.¹¹ En si mateixa, la qüestió podria ser considerada com un problema purament filològic. Però, en aquest cas particular l'observació detallada del territori permet disposar d'uns criteris complementaris. Com ara el fet que, en el context de les muntanyes cantàbriques en què es troba situada, la morfologia altiva, abrupta i ben individualitzada del *Naranco* permet qualificar-la de veritable "gegant", en el sentit físic del terme. I aquesta, en tot cas, no és una observació banal, perquè la individualització esmentada té molt a veure amb la litologia calcària de la muntanya –força diferent de la litologia d'altres muntanyes de la mateixa serralada. Amb el ben entès, d'altra banda, que aquesta individualitat física de la muntanya no és evident sempre; l'estretor i la profunditat de les valls que l'envolten exigeix que l'observador tingui un coneixement ampli del territori per ser capaç de treure'n unes conclusions ben fonamentades.

¹⁰ CERDÀ, 1867; BALARI, 1899.

¹¹ Interpretació proposada per Coromines, segons reporta DUARTE, 1981: p. 82.

4.4. UN MÈTODE GEOGRÀFIC PER A LA RECERCA TOPONÍMICA: ELS PRINCIPIS DE TRANSPARÈNCIA, D'EXCEPCIONALITAT I DE SIGNIFICATIVITAT TERRITORIAL

Els arguments desenvolupats fins aquí han tingut un component en gran part teòric i reflexiu. En general, el nostre objectiu ha estat fer patent que el paràmetre “territori” és essencial en una comprensió àmplia de la noció de nom de lloc, i que les aptituds i els punts de vista del geògraf –com a “expert en territori”, com *a priori* se'l podria definir– poder ser particularment útils en qualsevol recerca toponímica. Ara passarem a un terreny més pràctic. Tractarem, concretament, d'explicar allò que a criteri nostre són tres principis toponímics bàsics: el de “transparència”, el d’“excepcionalitat” i el de “significativitat territorial”. Tres principis que, en la seva essència, tenen força a veure amb algunes consideracions que hem anat plantejant al llarg del capítol. I que, d'altra banda, i d'acord amb el que suggerim en l'enunciat d'aquest epígraf, pensem que poden constituir la base d'un “mètode geogràfic” per a la recerca toponímica. Un mètode que aquí no desenvolupem en detall, per raons òbvies d'espai. Però que en el pla de les idees bàsiques, i del que podríem anomenar la lògica elemental de la qüestió, creiem que pot quedar als següents paràgrafs prou delineat.

A) Principi de transparència

En la seva formulació més simple, aquest principi apunta a la idea que, amb caràcter general, la toponímia viva d'un territori determinat tendeix a ser en gran part “transparent”. És a dir, que un nombre important –tot i que en proporció variable, d'uns llocs a uns altres– dels topònims utilitzats en un àmbit geogràfic donat pot ser interpretat en el seu sentit recte –o sigui, sense necessitat de recórrer a referències etimològiques– per part del comú dels parlants. A títol d'exemple, alguns noms del domini geogràfic del Principat que exemplificarien el principi –sempre i quan no s'hagués produït un canvi semàntic– són: *Font Freda, Obaga de la Font, Carrer Nou, les Quatre Cantonades, Puig Major, Cap de la Costa, Carrer Ample, Plaça Vella, Estany Rodó, Estant Gelat, Puig Fred, Mas Cremat, les Eres, Pas del Camí Nou, la Vila Nova,*

Raval de l'Estació, Plaça del Mercat, Feixa Llarga, Torrent Sec, Serrat del Cementiri, etc.

A la pràctica, a la base del principi de transparència, en els termes amb què l'hem explicat, hi ha un fet reiteradament assenyalat pels lingüistes: que el component fonamental de la toponímia de qualsevol territori del món és el lèxic comú de la llengua d'aquest territori. La situació descrita comporta, com ja assenyalàvem a l'epígraf tercer, que la recerca etimològica sobre la toponímia d'un àmbit geogràfic determinat acostumi a centrar-se en una "part selectiva" d'aquesta toponímia; és a dir, en els noms que tenen més interès des del punt de vista històricolingüístic, que normalment són els de sentit més opac i més impenetrable per al comú dels parlants.

Tot i que no tenim constància que aquest principi hagi estat formulat d'una forma expressa,¹² sí que és possible trobar-ne el ressò en referències diverses de múltiples autors coneguts. Moreu-Rey, per exemple, a l'inici d'*Els nostres noms de lloc* afirma: "existeix un gran nombre de noms de lloc el sentit dels quals és clar i entenedor".¹³ Terrado, al seu torn, ens recorda que "la major part dels nostres topònims té un ètim dintre mateix del català, del que ara es parla o del que s'ha parlat anys o segles enrera".¹⁴ Coromines, de la seva banda, en un article sobre qüestions de mètode, i en ocasió de referir-se a la riquesa lèxica de la llengua catalana i al reflex d'aquest lèxic en la toponímia, diu que "sovint l'aspecte del lloc ens guiarà vers el significat".¹⁵ Una manera, doncs, indirecta però expressiva de referir-se als nombrosos topònims de caire "transparent", tot associant la qualitat de "transparència" a la particular fesomia geogràfica del lloc en qüestió.

B) Principi d'excepcionalitat

Conegut més aviat com a "principi de negativitat relativa", va ser formulat per primera vegada pel toponimista rus F. P. Savarensky.¹⁶

¹² Llevat d'altres articles nostres, com, per exemple, TORT, 2003a: p. 675-688.

¹³ MOREU-REY, 1982: p. 12.

¹⁴ TERRADO, 1994: p. 54.

¹⁵ COROMINES, 1965: p. 17.

¹⁶ DORION, 1998.

Podem resumir-lo com un tipus particular de comportament toponímic en què els noms de lloc, en contextos determinats, tendeixen a reflectir primer les característiques excepcionals de l'entorn on s'insereixen que no les característiques "típiques". Dorion i Poirier, de l'escola de Quebec, assenyalen, tot referint-se a aquest principi, que determinats noms "testimonien, pel fet mateix de la seva ocurrencia, la mancança relativa o la raresa del fenomen al qual fan referència"; és el cas, segons assenyalen, de l'elevada freqüència els noms al·lusius a l'aigua a les regions més eixutes de l'Àfrica del nord o de l'Àsia central.¹⁷ Dorion, de la seva banda, amplia aquesta consideració en un altre text:

Allò excepcional excita més la memòria que allò típic, i per això qualsevol persona tindrà tendència, d'una manera més natural, a inscriure en el seu record –o en un nom que conservarà aquest record– una sorpresa abans que una banalitat... Enlloc com al Sàhara hom troba tants noms formats a partir de radicals que fan referència a l'aigua. Allò que és estrany i vital mereix ésser consignat, localitzat, posat en relleu, senyalitzat –com ara marcat amb balises.¹⁸

De la nostra part, hem tingut ocasió de verificar el compliment del principi d'excepcionalitat a la toponímia del Baix Camp, en relació amb un concepte orogràfic, els *plans*, i un d'hydrogràfic, les *fonts*.¹⁹ A l'epígraf 5.5 tindrem ocasió d'explicar-ho amb més detall.

C) Principi de significativitat territorial

El principi que hem anomenat de "significativitat territorial", al qual hem dedicat un article específic,²⁰ se situa a mig camí dels dos principis que acabem de descriure. De fet, la seva lògica se situa just en el punt intermedi dels altres dos: apunta, concretament, als fets que considerem com a significatius en el pla territorial; una categoria que podem situar a mig camí entre l'"habitualitat", els fets normals i reiterats a què respon el principi de transparència, i la "singularitat", o comportament únic i inhabitual, propi dels fets

¹⁷ DORION-POIRIER, 1975: p. 93.

¹⁸ DORION, 1989: p. 4.

¹⁹ TORT, 2002a: p. 154 i ss.

²⁰ TORT, 2003a.

que justifiquen el principi d'excepcionalitat. En aquest context, "allò territorialment significatiu", a criteri nostre, seria un aspecte de la geografia d'una determinada contrada que es mostri d'alguna manera destacat o rellevant respecte de la resta d'aspectes d'aquesta contrada –tot i que, sovint, aquesta "rellevància" no és explícita, sinó que exigeix un coneixement i una interpretació per part de l'observador del medi geogràfic a què es fa referència.

Un exemple toponímic esmentat pel geògraf francès Paul Vidal de la Blache ens serà útil per il·lustrar la idea de la "significativitat" del territori. Explica aquest autor, en un text considerat clàssic,²¹ que a l'extrem occidental del Massís Central francès hi ha un territori conegut amb el nom de *Terres Froides*, mentre que una mica més a l'oest el país és conegut com *Terres Chaudes*. Són dos territoris adjacents i més aviat planers, ben poc diferenciats des del punt de vista físic. Enfront d'una interpretació literal dels topònims, que porta a pensar en una diferència de temperatura important entre un àmbit geogràfic i l'altre, la realitat dels fets, segons Vidal, és que la diferència no és de clima, sinó de naturalesa del terreny. El nom de *Terres Froides* s'explica perquè allà el substrat és impermeable; l'aigua s'hi estanca tot donant origen a humitat i boira. En canvi, a les properes *Terres Chaudes* el terreny és calcari, de manera que les aigües s'hi infiltren i la seva fesomia externa es manté eixuta. No és estrany, doncs, que l'ambient del lloc porti a parlar de "terres fredes" en el primer cas, i de "terres càlides" en el segon. Ara, la percepció d'aquesta diferència, territorialment tan significativa, només és possible mitjançant un coneixement, ni que sigui mínim, de la geografia del lloc; un coneixement que té molt a veure amb un mètode fonamental per a l'estudi del territori com és l'observació –al qual ens referíem en ocasió de l'epígraf 4.3.

A l'escala del nostre país no és difícil trobar exemples en un sentit equiparable, els quals posen de manifest, al cap i a la fi, que a través d'aquest principi podem disposar d'elements de judici complementaris a l'hora d'interpretar determinats topònims. Tres casos que ens semblen il·lustratius són: el de *Montsec*, nom aplicat a una de les serres més importants dels Prepirineus occidentals, en el qual l'al·lusió a l'"eixutesa" no fa estrany si es té present la

²¹ VIDAL DE LA BLACHE, 1888-1889: p. 4.

litologia calcària de la muntanya i la consegüent absència en ella de corrents d'aigua superficials; el de *Montseny*, documentat com a “*Montis signi*” l'any 848 i interpretat etimològicament com “la muntanya senyal”,²² nom que apunta a una qualitat particularment significativa del massís quan es considera la seva posició relativa dins la serralada prelitoral catalana: la “visualitat”, i, finalment, el de *Flix*, nom d'un nucli de població de la Ribera d'Ebre, documentat “*Flexio*” el 1153 i etimològicament vinculat al llatí *FLEXUS*, “curvatura” o “sinuositat”.²³ La circumstància que el poble estigui geogràficament emplaçat sobre un estret meandre del riu Ebre –un accident orogràfic bastant excepcional en el tram català d'aquest riu– és un argument d'una gran “significativitat”, en opinió nostra, en el moment originari de l'atribució del nom al lloc.

Figura 10. El Montsec (I). Una vista del sector central de la muntanya, des de Sant Esteve de la Sarga. L'envergadura d'aquest sistema orogràfic i les seves característiques físiques –sec es podria interpretar tant en el sentit d'“eixut” com el de “tallat”, perquè tots dos qualificatius són aquí adients– han motivat que el topònim Montsec sigui un dels més rellevants de la Catalunya nord-occidental. En altres paraules: és un topònim que ordena un sector fonamental de la geografia ponentina del Principat. *Joan Tort*

²² COROMINES, 1989-1997: vol. 5, p. 381.

²³ COROMINES, 1989-1997: vol. 4, p. 229.

Figura 11. El Montsec (II). L'anomenat *estany de Dalt*, prop del veïnat d'Estanya [antic terme de Purroi]. Les severes condicions de sequedat pròpies de la regió del Montsec permeten interpretar el nom del veïnat referit com una clara aplicació del *principi d'excepcionalitat*. *Joan Tort*

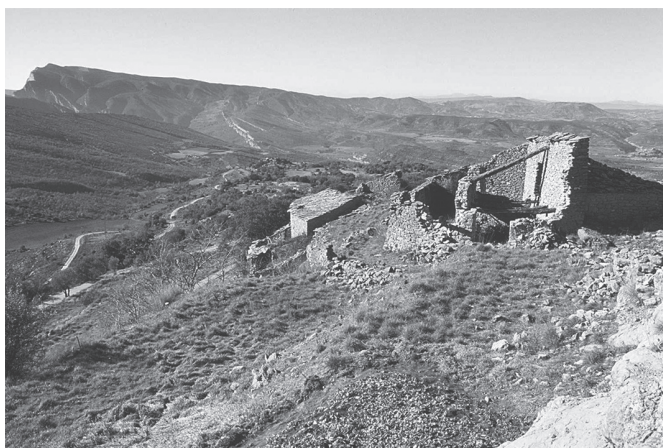

Figura 12. El Montsec (III). El sector occidental de la muntanya vist des del Meüll [Castell de Mur, Pallars Jussà]. El topònim *Montsec* té, a causa de la seva *transparència*, un interès limitat des del punt de vista etimològic. En canvi, i com queda evidenciat en aquestes tres imatges, la seva transcendència en el pla geogràfic és molt gran i ofereix múltiples particularitats. *Joan Tort*

Figura 13. El massís del Montseny. És el més alt del Principat a banda de la serralada pirinenca i destaca sobre la boira que cobreix la plana de Vic. El massís ha exercit històricament una funció de fita o senyal de referència per una bona part de les terres centrals de Catalunya, i també des de mar estant. El seu nom ho assenjala clarament: *Montseny* deriva del llatí MONTIS SIGNI, la “muntanya senyal”. *Joan Tort*

Figura 14. Flix (Ribera d'Ebre). El poble, el nom del qual deriva del llatí FLEXUS, “curvatura”, està emplaçat sobre un dels principals meandres de la vall de l'Ebre. Establir en quin moment un nom comú aplicat al territori passa a esdevenir nom propi (o topònim) és una tasca difícil i incerta. *Joan Tort*

Figura 15. L'altiplà de les Garrigues. El topònim, a més d'identificar un àmbit geogràfic molt ben individualitzat i situat al SE de Lleida, que només coincideix en part amb la comarca del mateix nom, identifica també un tipus concret de comunitat vegetal que té en el garric –*Quercus coccifera*– l'arbus dominant. *Joan Tort*

4.5. UN EXEMPLE: LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP

Clourem les consideracions sobre la relació entre toponímia i territori desenvolupades al llarg del capítol amb un epígraf de naturalesa més aviat pràctica. Un epígraf que, en essència, vol sintetitzar els aspectes territorialment més rellevants de la toponímia del Baix Camp. De fet, els noms d'aquest àmbit geogràfic van ser l'objecte principal d'estudi de la nostra tesi de doctorat.²⁴ Ara, i en el context del llibre que ens ocupa, tractarem de presentar alguns dels resultats de la recerca; sobretot, perquè pensem que il·lustren d'una forma explícita sobre el tema de fons que hem estat tractant fins aquí: la “potencialitat geogràfica” de la toponímia.

²⁴ Una part de la tesi correspon al llibre que hem esmentat a la nota 5. També ha estat la base dels articles següents: TORT, 2000b i 2001a.

A) L'àmbit geogràfic estudiat. Consideracions generals

La comarca del Baix Camp, una de les demarcacions en què es divideix la regió coneguda com el Camp –o Camp de Tarragona–, té una superfície de 695,27 km² i una població que ronda els cent cinquanta mil habitants –146.522, segons el cens del 2001. S'estructura en vint-i-vuit termes municipals, dels quals un total de dinou, a la data de realització del nostre estudi, l'any 1999, disposaven d'un inventari onomàstic de caràcter integral.²⁵

Als efectes del nostre estudi vam elaborar un corpus de toponímia bàsica de la comarca, en essència, la toponímia que es podia considerar com a integrant de la “memòria viva” del territori en el moment de la realització dels inventaris. Aquest corpus, prèvia anàlisi de cadascun dels noms en qüestió, va acabar essent constituït per un total de 16.483 topònims. Una xifra que, si es considera la superfície de la comarca, representa una “densitat toponímica” de 23,70 topònims per quilòmetre quadrat.²⁶

Els referits 16.483 topònims han estat, a la pràctica, la base material sobre la qual vam dur a terme l'estudi detallat de la relació entre noms de lloc i territori. Una condició prèvia, tanmateix, va ser l'ordenació de tots aquests noms d'acord amb uns criteris geogràfics lògics i coherents. La distinció fonamental feia referència als topònims “relatius al medi físic” –5.249, que equivalien al 31,3% del total– i als “topònims relatius als aspectes humans” –11.514, equivalents al 68,7%. Dins els primers vam considerar tres grups: l’“oronímia”, la “hidronímia” i els “noms de paratges i indrets” –entre els quals, les partides de terra. En relació amb els segons vam distingir entre “noms relatius al poblament”, “noms relacionats amb l'activitat econòmica” i “odonímia” –o noms relatius a les vies de comunicació. Aquests sis grans grups de noms van constituir l'esquema estructurador

²⁵ En sentit estricte cal parlar de 19 termes però de 20 inventaris, ja que el terme de la Mussara –cronològicament, el segon que va ser estudiat– va ser agregat l'any 1961 al de Vilaplana.

²⁶ En qualsevol cas, convé tenir present que el fet que nou municipis de la comarca no disposessin de recull onomàstic integral ens va obligar a recórrer a altres tipus de fonts –com ara la cartografia topogràfica a escala 1:5.000–, amb la qual cosa la “densitat toponímica” global va quedar rebaixada. Considerant només els municipis amb inventari, la densitat mitjana era de 33,4 topònims/km²; al seu torn, als municipis sense inventari aquesta mitjana baixava als 5,8 topònims/km².

bàsic de la toponímia comarcal; per sota d'aquest nivell vam dur a terme una estructuració més minuciosa, que no creiem que aquí sigui necessari explicitar.

Establert l'esquema d'estructuració que acabem d'anotar, l'anàlisi detallada del conjunt de noms amb què treballàvem ens va permetre assenyalar unes "constants" o "pautes de comportament" específiques de la toponímia comarcal. A continuació tractarem de resumir-les, tot subratllant aquells aspectes d'una major transcendència des del punt de vista geogràfic.

B) L'oronímia, un apartat d'una especial rellevància al nord i a l'oest de la comarca

L'anàlisi, tant en un sentit quantitatiu com qualitatiu, dels topònims relatius als accidents del relleu, o sigui, de l'oronímia, ens ha portat a constatar dues coses primordials. La primera, que la "diversitat semàntica" d'aquesta toponímia és correlativa al grau de complexitat topogràfica del territori en qüestió; en general, el principi vigent és: a més complexitat, més diversitat; tanmateix, aquest principi admet, en alguns casos, excepcions prou significatives. La segona, que aquesta "diversitat semàntica" es resol en un contrast molt marcat quan es comparen els municipis del sector més trencat i més alterós del Baix Camp amb els municipis de relleu més planer –que, en general, són els adjacents al litoral.

Els trets geogràfics essencials de l'oronímia comarcal, d'acord amb la nostra anàlisi –realitzat municipi a municipi i en una perspectiva comparada– són els que segueixen:

- a) El terme *cingle*, amb les seves variants –*cingla* i *cinglada*, particularment–, apareix circumscrit a l'àrea muntanyenca del nord i del nord-oest. És molt freqüent a la Mussara, l'Albiol i Prades, i és secundari a Arbolí, la Febró i Capafonts; de l'àmbit d'aquests tres municipis cap al sud desapareix de forma radical, i d'una forma menys ostensible en direcció sud-oest, àmbit en el qual, tot i la presència de muntanyes, la densitat d'ús és clarament inferior a la que es registra als tres municipis primerament citats.
- b) El mot *serra* presenta una freqüència força desigual. Tot i que el seu ús tendeix a ser bastant significatiu a tota l'àrea

muntanyenca, mai no té el caràcter de genèric principal o més destacat. Des de la perspectiva semàntica, el sentit habitual del mot al Baix Camp apunta a una idea bàsica de “relleu simple”, o fins i tot de “paratge físicament indefinit”, en la línia de la interpretació que Moreu-Rey feia d’aquest genèric en un article de 1988.²⁷

- c) Un derivat de *serra*, “serret” apareix específicament arrelat als municipis muntanyencs del nord de la comarca; és inexistent, però, als municipis de la meitat meridional.
- d) *Costa* i *coster* són els termes més generalitzats per a expressar la idea de “vessant”. La seva difusió és, en general, força regular als municipis muntanyencs de la comarca; cal notar, però, la importància de la seva presència a les Muntanyes de Prades i a indrets puntuals com ara Vilanova d’Escornalbou.
- e) *Obac* i *solà* són dos genèrics que apareixen amb una correlació molt marcada, i els hem detectat en major proporció en els termes de caràcter abrupte o físicament accidentat.
- f) Hem localitzat reiteradament el genèric *coll* en la doble accepció de “pas elevat entre muntanyes més altes” i de “pujol o turó baix”.²⁸ Hem de fer notar, tanmateix, que en el conjunt del Baix Camp la presència de la doble accepció és desigual, i que tendeix a ser clarament persistent a mesura que ens desplacem a la part meridional de la demarcació.
- g) Alguns genèrics oronímics tenen un abast clarament local –en el sentit que no es pot dir que la seva difusió presenti un caràcter regular i generalitzat–; ara bé, en alguns casos puntuals –i lligats, normalment, a àmbits geogràfics molt concrets–, la seva presència pot ser força significativa respecte al conjunt dels orònims. Dins aquest grup podem situar especialment els termes *pedra*, *roca*, *punta*, *mola* i *puig*.
- h) Uns determinats genèrics al·ludeixen de forma concomitant a la idea de “fondalada” o d’“espai enfonsat”: els més destacats, quantitativament, són *coma* –que té una difusió força irregular, amb presència més destacada a la Mussara i

²⁷ MOREU-REY, 1988: p. 26-28.

²⁸ Accepcions que es corresponen, respectivament, amb el sentit dels termes llatins COLLUM, per un cantó, i COLLIS, per l’altre; cf. COROMINES, 1979-1991: vol. 2, p. 821.

als termes veïns–, *clot* –localitzat en un àmbit molt similar a l'anterior–, *racó* –força difós a tot el sector muntanyenc–, *vall* –de presència força limitada a la comarca, en comparació amb els termes anteriors–, i *fondo* –localitzat d'una forma clarament selectiva als termes de les Muntanyes de Prades.

- i) Els termes *cova* i *avenc* són els emprats, de forma habitual, per fer referència a les “cavitats naturals” del terreny –i d'una forma molt més ostensible el primer que el segon. Hi ha una presència molt remarcable d'aquests genèrics en l'oronímia del sector central de les Muntanyes de Prades –termes de la Mussara, Prades i la Febró–; una circumstància que es correspon de ple amb les particularitats litològiques de la zona i amb la importància que hi tenen els processos de carstificació –o sigui, de dissolució de la roca i de fó de cavitats.
- j) El terme *pla*, amb les seves variants –*plana*, *plans*–, és al Baix Camp el mot més generalitzat per al·ludir a la idea d'“horitzontalitat” del terreny. Ara, la seva presència és territorialment molt desigual, i ofereix la particularitat de ser molt més ostensible als termes muntanyencs que no pas als termes de perfil planer. És molt rellevant, quantitativament, en termes com ara Prades, Arbolí, l'Albiol i la Mussara, mentre que té una presència molt baixa a indrets específicament de plana, com ara Reus, Botarell, Cambrils, Maspujols, Riudoms, la Selva del Camp o Vinyols i els Arcs. Hem pogut comprovar, doncs, que la distribució dels *plans* a la comarca respon de ple al principi toponímic d'“excepcionalitat” –o de “negativitat relativa”–, que explicàvem a l'epígraf 5.4.
- k) Pel que fa a l'oronímia costanera, hem pogut detectar la presència d'una variada tipologia de genèrics, circumscrita en bona part al sector més accidentat del litoral –o sigui, la meitat occidental: part del terme de Mont-roig i tota la línia de costa de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

C) La tendència a l'expressió del matís com a característica bàsica de la hidronímia

Tot i que el Baix Camp és una comarca sense una xarxa fluvial d'envergadura, i on els corrents fluvials tenen un caire intermitent i un règim típicament mediterrani, l'aprofitament de l'aigua

per part de l'home hi ha tingut sempre una importància molt gran. Això explica que determinats tipus d'hidrònims, sobretot els relacionats amb aquests aprofitaments, hi tinguin una gran importància. Podem dir, en una perspectiva de síntesi, que la hidronímia de la comarca tendeix a reflectir d'una forma molt ostensible i evident els múltiples matisos que té l'ús de l'aigua en el pla local. En aquest sentit, i a semblança del que succeïa amb certs aspectes de l'oronímia, hem pogut constatar que en l'àmbit estudiat la hidronímia té una importància més qualitativa que no quantitativa. Si més no, en una part força significativa de la comarca.

Tot seguit assenyalarem els aspectes geogràficament més rellevants d'aquesta hidronímia:

- a) Hi ha una presència força escassa del genèric *riu*, enfront d'una presència més regular i més sistemàtica del genèric *riera*. El terme *riu*, de fet, apareix a molt pocs municipis, i sempre aplicat a corrents d'aigua modestos –com ho són, de fet, tots els de la comarca.²⁹ Al seu torn, el terme *riera* és present a gairebé tots els municipis, per bé que el nombre habitual d'ocurrències se situa entre una i tres; en qualsevol cas, és inexistent al sector central de les Muntanyes de Prades, i va apareixent a mesura que ens apropem a la plana del centre de la comarca o al litoral.
- b) *Barranc* és el genèric més habitual a la hidronímia comarcal. Apareix a tots els municipis, amb l'única excepció de Vilaplana. La seva difusió és força homogènia, tot i que hi ha indrets on apareix amb una profusió superior a la mitjana; per exemple, als termes de Prades, Riudecanyes, Reus, Vandellòs i Riudecols.
- c) *Rasa* és el terme més usat a l'hora de fer referència als cursos de cabal més modest; o sigui, de rang inferior al *barranc*. Tot i això, la seva distribució és menys homogènia que la d'aquest darrer terme. Altres genèrics hidronímics, com ara *torrent*,

²⁹ Convé tenir present que el llatí *RIVUS* –terme del qual procedeix el mot “riu”– significava originàriament “rec”, “rierol” o “canal”; cf. COROMINES, 1979-1991: vol. 7, p. 339. Des d'aquesta perspectiva, podríem dir que el sentit geogràfic dels rius del Baix Camp es correspon força amb el sentit etimològic del terme.

xaragall, *córrec* o l'arcaic *aigua*, tenen una implantació purament testimonial.

- d) Quant als elements hidrònims de tipus puntual, hem constatat a la comarca una gran diversitat de formes de nominació. Un dels genèrics més freqüents i de distribució més homogènia és el *toll* –amb un sentit equivalent a “gorga”–, mentre que la resta de genèrics sol presentar una difusió molt més irregular i aleatòria.

D) Els noms dels paratges i les partides de terra, un àmbit semànticament polivalent

Aquest apartat, d'ubicació ambivalent entre la toponímia “al·lusiva al medi físic” i la “relativa a l'activitat humana”, ofereix en el cas del Baix Camp unes possibilitats d'interpretació prou riques i diverses –que, en part, es fonamenten en la importància quantitativa que tenen aquests noms respecte al conjunt de la toponímia comarcal. Resumim a continuació les característiques que, a la nostra anàlisi, hem assenyalat com a més rellevants:

- a) Es detecta, com a principi general, que els noms dels paratges i les partides de terra tendeixen de forma predominant a expressar les característiques del medi físic. L'expressió d'aquestes característiques no és uniforme arreu del territori comarcal, sinó que es mostra més desenvolupada allà on el medi físic presenta una configuració més abrupta i, en general, més complexa.
- b) Per sota del principi que acabem d'assenyalar, és destacable la tendència dels noms de paratges i partides de terra a al·ludir a antics usos del sòl i a activitats econòmiques pretèrites –generalment, de caràcter agrícola, ramader o forestal. Des d'aquest punt de vista, hem constatat que és un tipus de nom d'un gran interès com a “indicador historicogeogràfic” del territori al qual fa referència.
- c) Hi ha una elevada freqüència d'al·lusions a la titularitat jurídica i a eventuais divisions o a formes d'adjudicació de la terra. Sovint, aquestes al·lusions es resolen en el pla toponímic amb l'aparició de *sèries* de noms; és a dir, denominacions que tenen en comú una determinada arrel

- o un determinat nom, sobre els quals s'ha desenvolupat un ventall de determinatius o d'afegitons nominals que, en alguns casos, arriba a ser molt divers.
- d) Hi són importants, també, les referències de tipus locacional. En aquests casos, els topònims, més que expressar les característiques generals del medi, descriuen ubicacions concretes –mitjançant la referència a factors com la posició o la distància, i per regla general en relació, explícita o implícita, amb un element donat.
- e) L'empremta dels noms dels camins, i de les vies de comunicació en general, també té en aquest tipus de noms un pes molt significatiu. Es tracta de referències que tendeixen a reflectir un ús o una utilització pretèrita del territori, d'una forma semblant al que succeïa en relació amb determinades pràctiques d'ús del sòl o en relació amb activitats econòmiques pretèrites.
- f) La freqüent referència a *boscós* en els noms de paratges i partides d'un nombre elevat de municipis fa pensar que l'activitat forestal, en temps pretèrits, havia tingut una importància digna d'esment en moltes explotacions agràries de la comarca. Un altre sentit s'ha de donar, tanmateix, als noms dels *arbres* individualitzats – presents, en un nombre més gran o més petit, a gairebé tots els termes municipals del Baix Camp–; aquí més aviat es tracta de referències de caràcter locacional, o al·lusives a un determinat aspecte simbòlic o afectiu de l'element en qüestió.

E) Els noms relacionats amb els aspectes humans: l'apartat quantitativament més important, però de contingut més uniforme i menys variat

Els noms directament relacionats amb la fesomia i amb els aspectes humans han estat, en la nostra anàlisi, els més rellevants en termes quantitativament. Com assenyalàvem a l'inici de l'epígraf, han significat una mica més de les dues terceres parts del total de topònims de la comarca. Hem considerat que aquesta proporció era totalment lògica, en el context d'un territori poblat d'antic i amb un patró de distribució dels assentaments força regular.

Toponímicament això s'ha traduït en un predomini molt destacat dels noms relatius als elements del poblament individualitzats, i amb una presència també important –tot i que força més secundària– de l'odonímia, en especial dels noms de carrers i de camins en general. En conjunt, però, aquest apartat presenta un grau de diversitat semàntica i conceptual molt més pobre i limitat que l'apartat relatiu al medi físic. La nostra interpretació és que la toponímia centrada en els aspectes humans sol respondre arreu a un esquema molt similar, sense altres variacions, per regla general, que les derivades de la diferent grandària i del caràcter més urbà o més rural dels municipis.

D'altra banda, hi ha un tret complementari en relació amb aquest apartat que val la pena assenyalar. I és que, en una perspectiva general, es detecta una dualitat molt marcada entre l'esquema de nominació “tradicional” i el “modern”. Parlem de dualitat, bàsicament, en el sentit que els noms que conceptuem com a “tradicional” presenten amb caràcter general una certa tendència a l'estabilitat –com a tals noms–, mentre que els que qualifiquem de “moderns” tenen en molts casos un grau de variabilitat remarcable. Això darrer té conseqüències importants per a l'anàlisi toponímica, sobretot perquè dificulta la sistematització dels noms i l'aplicació de mètodes d'anàlisi comparatius.

F) Els noms dels nuclis de població. Resultats d'una anàlisi onomasiològica

Entre els noms tradicionals, els que fan referència als nuclis de població –exclosos els que tenen un origen recent– han estat analitzats en una perspectiva de conjunt, considerant-ne l'“homogeneïtat semàntica” –ja que en la major part de casos al·ludien en un primer moment a característiques de tipus geogràfic– i la persistència que han tingut a través del temps. Aquest tipus d'anàlisi, que hem anomenat “onomasiològica”, ens ha portat a distingir a la comarca set grups diferents de noms:

- a) Els noms relacionats originàriament amb algun aspecte o característica de tipus físic –relleu, topografia, altitud–: *Gallicant, la Mussara, Fatxes, l'Argentera, Escornalbou, Colldejou, Vilaplana, la Selva, Vandellòs, l'Arbocet.*

- b) Els noms relacionats amb algun tret de tipus hidrogràfic: *Riudecanyes, Riudoms, Riudecols, Duesaigües, Capafonts, les Irlles, l'Albiol.*
- c) Els noms vinculats amb aprofitaments agrícoles i econòmics, o amb l'ús del sòl: *Prades, Pratedip, l'Aleixar, les Borges, Cortiella, Cambrils, l'Aleixar, Almofter, Vinyols.*
- d) Els noms que tenen origen en assentaments de població individualitzats: *Maspujols, Mascabriers, Masriudoms, Masboquera, Masvalentí, Gavadà.*
- e) Noms relacionats amb la xarxa de camins i amb les comunicacions en general: *Reus, Alforja, l'Hospitalet de l'Infant, Bonretorn, les Voltes.*
- f) Noms d'origen antroponímic –*Arbolí, Botarell, els Arcs, Remullà*–, o amb algun element de tipus antroponímic –*Montbrió, Mascabriers, Maspujols, Masvalentí, Gavadà.*
- g) Noms relacionats originàriament amb elements de caire defensiu: *Castellvell, Montbrió, Mont-roig, Castelló.*

Figura 16. El poble de Riudecols (Baix Camp). La previsible al·lusió originària del topònim als còdols de la llera fluvial fa pensar en la vigència, en aquest cas, del principi de significativitat territorial. Joan Tort

G) Els topònims dels assentaments de població moderns: els noms de les *urbanitzacions* com a paradigma

Els noms dels àmbits de desenvolupament urbanístic més recent –sectors d'eixample dels antics nuclis i noves implantacions–, coneguts genèricament com a “urbanitzacions”, conformen el paradigma de l'esquema de nominació “modern” a què ens hem referit fa dos apartats. A la comarca, en relació amb aquest camp hem distingit dues pautes de comportament força diferenciades: la dels nuclis de l'interior i la dels municipis del litoral. En aquest darrer sector, pel fet d'haver tingut una ocupació intensiva a les darreres dècades, i relacionada directament amb el turisme, és on la presència del referit esquema de nominació “modern” és més ostensible. Les pautes que es poden subratllar en relació amb aquest tipus de noms són, en una perspectiva de conjunt, les següents:

- a) Als nuclis de l'interior predomina la tendència a un tipus de nominació de caire tradicional, o sigui, conforme als usos lingüístics que es poden qualificar d’“establerts històricament”. Exemples d'aquest tipus els trobem a *Picarany* [Almóster], *la Sort* [l'Argentera], *els Domenges* [Botarell], *el Mas de la Tia Anna* [l'Aleixar], *el Mas del Gerro* [Botarell].
- b) Als tres municipis del litoral, on hi ha un gran nombre d'implantacions urbanístiques d'aquest tipus, es detecta un tipus de comportament diferenciat. D'una banda, hi són presents també –tot i que amb un caràcter clarament minoritari– els mecanismes de nominació “tradicional”: *l'Albereda*, *el Mas d'en Bosc* [Cambrils], *els Masos d'en Blader* [Mont-roig], *l'Almadrava* [Vandellòs]. Del'altra, i en un nombre de casos clarament majoritari, apareixen topònims que són simples denominacions comercials o creacions bàsicament artificioses: des de noms en aposició –*Cambrils Badia*, *Cambrils Mediterrània*, *Mont-roig Badia*, *Mont-roig Mar*– fins a noms formats per sigles –*Proacosa*, *Urcavisa* [Cambrils]; *Etersa*, *Maikao*, *Maynou* [Mont-roig], *Hifrensa* [Vandellòs]–, passant per denominacions que responen purament a modes puntuals i a criteris pseudopublicitaris –*Pino Alto*, *Rustical Mont-roig*, *Solemio* [Mont-roig], *El Calamar* i *La Margarita* [Vandellòs] i *les Províncies* [Cambrils].

- c) El cas de Reus mereix un comentari a part. Hi hem detectat, al nostre estudi, divuit noms d'urbanitzacions, que bàsicament es corresponen amb sectors diferenciats d'eixample de la ciutat. El conjunt d'aquests noms, però, mostra un grau elevat de coherència i d'adequació lingüística –en la línia dels exemples dels municipis de l'interior citats abans. A més, i també en relació amb els assentaments de població de caràcter col·lectiu, hi hem detectat set noms de *barri* i nou de *raval*, a més de sis denominacions genèriques com ara *Xalets del Cros*, *les Cases Barates* o *les Colònies Massó*.

H) Apunt sobre els noms dels elements de poblament individualitzat

En els noms dels elements de poblament individualitzat –del tipus *mas*–, hem detectat una marcada preeminència de les construccions amb *cal* o *ca la*, i una utilització secundària del genèric *mas-masos*.

Com a exemple del comportament que podem qualificar de majoritari, tenim els casos de l'Aleixar –192 topònims amb *cal/ca la* i 35 amb *mas*–, d'Alforja –on la relació és de 221 a 56–, de les Borges –de 79 a 49–, de Mont-roig –de 495 a 23–, de Prades –de 225 a 19– o de Riudoms –de 253 a 128. En el sentit contrari, o sigui, com a excepcions al comportament general, tenim els cas de Cambrils –amb 38 topònims amb *cal/ca la*, i 122 amb *mas*–, de la Febró –de 14 a 14– i de la Mussara –de 26 a 42.

Pel que pertoca a Reus, el fet més rellevant és la importància toponímica de l'introduïdor *mas*: hem detectat 668 topònims amb aquest genèric. Una xifra excepcionalment elevada, però que es pot considerar proporcionada a la grandària demogràfica i a l'estructura del poblament –en part concentrat i en part dispers– que ha tingut la capital de la comarca al llarg de la història, i que continua tenint actualment. En aquest punt, assenyalarem que a la nostra recerca no hem entrat a considerar amb detall els noms de formació predominantment antroponímica. Essencialment, perquè hem cregut que una anàlisi d'aquesta naturalesa s'apartava dels continguts geogràfics que hem adoptat com a prevalents.

I) Els topònims relacionats amb aspectes complementaris del poblament i amb les activitats econòmiques: predomini dels noms que testimonien el passat agrari de la comarca

Tot i la tendència que acabem d'anotar, que té un valor gairebé general al conjunt del Baix Camp, la “diversificació toponímica” d'aquest apartat és força notable. Farem, en conseqüència, una referència detallada als camps que ens han semblat –des de la perspectiva estricta dels noms de lloc– més significatius.

- a) En els noms de les edificacions auxiliars, predomina el genèric *caseta* sobre el genèric *maset*. Alguns exemples il·lustratius són els de l'Aleixar –on trobem 26 *casetes* i 2 *masets*–, Arbolí –19 i 1– i Prades –12 i 2.
- b) Les *basses*, les *fonts* i les *mines* es configuren com uns elements complementaris del poblament d'una importància cabdal –segons la rellevància d'aquesta toponímia respecte al total de noms. Els tres genèrics esmentats, de fet, al·ludeixen a uns conceptes que han tingut plena vigència a una gran part del territori comarcal –almenys, fins que els sistemes de proveïment d'aigua moderns els han substituït o relegat a una funció secundària. Les *fonts*, d'una banda, concepte rellevant a gairebé tot el territori comarcal, presenten el màxim nombre d'ocurrències als termes muntanyencs del nord –Prades, 66; la Mussara, 63; l'Albiol, 40; la Febró, 34–; el fet de parlar d'un àmbit geogràfic abrupte i amb una menor disponibilitat d'aigua, en general, que als municipis de la plana ens fa pensar de nou en la vigència del principi toponímic d'“excepcionalitat” o de “negativitat relativa”.³⁰ D'altra banda, també cal ressaltar la importància de la *mina*, un concepte –parcialment equiparable a *font*– que havia tingut un gran arrelament a les terres baixes de la comarca i que presenta uns registres significatius a Mont-roig –amb 29 ocurrències–, a Riudoms –23– i, sobretot, a Reus –140. Pel que fa a les *basses*, finalment, assenyalarem que la seva presència és força més baixa que la de *fonts* i de *mines*, i la seva distribució geogràfica és molt irregular.

³⁰ Vegeu les consideracions que fèiem en tractar el terme *pla* –punt j) de l'apartat sobre oronímia–, en relació amb la vigència d'aquest principi.

- c) Entre els topònims que en algun sentit reflecteixen aspectes de l'activitat econòmica, l'al·lusió a aspectes –múltiples i diversos– del món agrari hi és clarament preponderant. Hi contribueix el fet que el corpus de toponímia bàsica sobre el qual hem treballat reflecteix, en línies generals, el territori del Baix Camp al llarg dels darrers trenta anys.³¹ Aquesta preponderància es manifesta, entre altres aspectes, en la persistència d'una determinada tipologia de noms genèrics d'uns municipis a uns altres. Una tipologia que comprèn noms com ara *artiga*, *botiga*, *corral*, *era*, *granja*, *hort*, *mallol*, *pallissa*, *parada*, *parellada*, *plantada*, *prat*, *safranar*, *salera*, *sínia*, *sort*, *terra*, *tros* o *vinya*. Hem pogut constatar que l'ús d'aquests termes –en algun cas, veritables arcaïsmes dialectals– varia força d'un sector a un altre de la comarca. Tot i això, hi ha prou base per pensar que unes quantes dècades enrere tenien una projecció clarament general. Això explicaria, a la pràctica, l'elevat nombre d'ocurrències que presenta aquest apartat temàtic en relació amb el conjunt.
- d) Pel que pertoca a la resta d'activitats econòmiques, les variacions quant a tipologia toponímica entre uns municipis i uns altres arriben a ser força considerables. Aquestes variacions pensem que es poden atribuir, d'una banda, a la mateixa diversificació i dispersió d'activitats; d'altra banda, en part també són fruit de la diferent manera de sistematitzar aquests noms en cada recull onomàstic. Així i tot, la tipologia de noms genèrics més comuns seria en aquest cas la següent: *adoberia*, *bar*, *barberia*, *bòbila*, *càmping*, *celler*, *estanc*, *fàbrica*, *forn*, *hostal*, *impremta*, *mina*, *molí*, *nevera*, *olla*, *pedrera*, *polígon*, *premsa*, *trencadora*.

³¹ Hem d'afegir que en la confecció del corpus de toponímia bàsica vam considerar també la toponímia procedent de cartografia –bàsicament, a escala 1:5.000. Tanmateix, a la pràctica vam constatar que, semblantment al que succeïa amb els inventaris integrals d'onomàstica, a les fonts cartogràfiques la toponímia presenta un biaix molt marcat cap a tot el que fa referència al món agrari.

J) L'odonímia, o noms de les vies de comunicació, en les seves diverses modalitats

Com a apartat final de la nostra síntesi ens centrem en el camp dels noms de les vies de comunicació. Un àmbit que hem pogut constatar que era particularment desenvolupat, gairebé en el conjunt de la comarca, i que presenta una diversitat de matisos també prou considerable. A través de tres grans enunciats resumirem aquí la diversitat de comportaments detectada:

- a) En línies generals, el *camí* és al conjunt dels municipis del Baix Camp un dels “objectes de nominació” preferents. Tant si estem en un terme de muntanya, en un del pla o a la zona intermèdia, és habitual que aquest apartat toponímic hi estigui ben representat. Exemples remarcables en aquest sentit són els de Reus –amb 102 noms de camins– o el de Prades –amb 76–: en el primer cas, el fet de parlar de la capital de la comarca podria ser una explicació de la preeminència; en el segon cas, ens podem remetre al paper històric que ha exercit la vila com a “centre” d’una demarcació comtal. Altres casos dignes d’esment són els de Riudecols –amb 76 noms–, Riudoms i Cambrils –amb 69 cadascun–, Mont-roig –amb 58– Vilanova d’Escornalbou –amb 54– i Riudecanyes –amb 47. Temàticament, aquests noms solen al·ludir a quatre tipus de concepte: un altre nucli de població, una partida de terra, un mas o una característica pròpia del mateix camí.
- b) Els noms de *carrers* constitueixen un altre camp particularment significatiu respecte al conjunt de la toponímia comarcal; però és una toponímia de desenvolupament lent i subjecta d’altra banda a criteris de tipus administratiu. Els topònims d’aquest grup tenen una gran rellevància, com és lògic, als termes on existeix una trama urbana densa. Tanmateix, convé fer notar que a molts municipis la xifra de noms de carrers se situa força per sota de la xifra de noms de camins. Per exemple, a Arbolí hi ha 11 noms de *carrers* i 12 de *camins*. A les Borges, la proporció és de 18 a 26; a Alforja, de 15 a 45; a Prades, de 13 a 76; a Riudoms, de 50 a 69. Reus, de la seva banda, mostra en aquest àmbit la seva condició de *ciutat* amb tots els atributs: a més de 314 noms de *carrers*, presenta 24 noms d’*avingudes*, 4 de *rambles*, 5 de *travessies*,

24 de *carreteres*, 23 de *passatges*, 6 de *baixades*, 6 de *pujades* i 16 de *corredors*.

- c) Tot i que tenen un abast quantitatiu menor, i en gran part circumscrit a les àrees rurals, convé no menystenir en aquest camp els noms de passos i punts concrets relacionats amb les comunicacions. Aquí, entre els genèrics utilitzats d'una forma més persistent podem esmentar els *graus* –força remarcables a l'Albiol, Arbolí, la Febró i la Mussara–, com també els *portells* –a l'Albiol, Colldejou, la Mussara, Pratedip i Riudecanyes. Sovint, allò que és objecte de nominació és l'encreuament de dues o més vies de comunicació: és el cas de noms com ara *l'Empalme* [les Borges i Prades], *els Quatre Cantons* [Almóster i Riudecanyes], o fins i tot *els Cinc Camins* [Reus]. Amb caràcter puntual, resten testimonis dels noms dels revolts pronunciats dels camins: els quatre *tombs* registrats a la Mussara i els cinc d'Arbolí, entre altres casos puntuals. Finalment, entre els elements de construcció més complexa, observem que els *ponts* solen tenir una denominació arrelada, amb independència que siguin més importants o menys; n'hem registrat vuit a les Borges i a Vilanova d'Escornalbou, i set a Vilaplana i a Mont-roig del Camp, com a ocurrencies més destacades.

5. ELS NOMS DE LLOC I EL TEMPS: LA TOPONÍMIA DES DE LA HISTÒRIA

ELVIS MALLORQUÍ

Els noms de lloc, com hem vist en capítols anteriors del present llibre, ens apopen a la parla dialectal d'una zona determinada i ens deixen entreveure com era el medi físic que existia en el moment en què van néixer.¹ En el fons, però, els topònims ens transmeten la manera com els homes i dones de segles enrere percebien un territori determinat, perquè, en efecte, el territori era –i continua essent avui– el suport de les pràctiques socials d'un moment històric determinat i s'hi enregistrava –i encara s'hi enregistra– la història dels homes que l'han poblat. En aquest context, els topònims, no només són els noms d'uns punts de referència que ens permeten situar en l'espai, sinó també unes fites que ens assenyalen les diferents etapes de la història:

*Le territoire en effet contient l'histoire des hommes qui l'ont fait et en vivent. Tacitement il la narre; les Anciens s'y accordent, et la verbalisent. Les jeunes apprennent d'eux que le territoire est récit. ... Un territoire implique mémoire longue: les toponymes en marquent les repères.*²

En les pàgines que segueixen, centrarem les reflexions a l'entorn de tres qüestions essencials, creiem, en la relació entre la toponímia i la història. En primer lloc, analitzarem les aportacions, que ja vénen de lluny, de la toponímia al coneixement de l'evolució del poblament d'una regió o comarca al llarg de la història. A

1 Es tracta d'una constatació repetida per molts autors, entre altres: cf. FIELD, 1993: p. 29; CORREDOR, 1999: p. 73-79.

2 ZUMTHOR, 1993: p. 79.

continuació, explorarem les possibilitats de la toponímia per a la reconstrucció dels paisatges antics, especialment els de l'època medieval, període per al qual disposem de fonts documentals que poden proporcionar reculls prou complets d'una mateixa localitat, municipi o parròquia. La tercera qüestió per tractar, que és segurament la primera en ordre d'importància, neix de l'aparent contradicció entre la transmissió oral dels topònims i el seu enregistrament per escrit: quines conseqüències té el fet que, des de l'edat mitjana fins avui, els noms de lloc, essencialment orals, hagin estat conservats per escrit en capbreus, cadastres i amillaraments i en fons notarial, patrimonials i parroquials? Finalment, prendrem el cas de Sant Mateu de Montnegre com a exemple del que la toponímia local pot explicar de l'evolució històrica de la parròquia, ara integrada al municipi de Quart –el Gironès.

5.1. TOPONÍMIA I HISTÒRIA DEL POBLAMENT

Des de l'antiguitat, cada cultura ha vinculat els topònims del territori que ocupava amb els seus mites fundacionals que n'explicaven els orígens: Atenes té el nom de la deessa Atenea i Roma pren el nom del seu fundador, Ròmul. Les primeres recerques en toponímia, que, per l'absència de rigor científic, no haurien de merèixer aquesta qualificació, es fonamentaven en la deducció –o simplement invenció– d'etimologies més o menys fantasioses que explicaven l'origen del nom de les ciutats. Un exemple el tenim en l'obra que Juan Antonio de Estrada va publicar el 1748, *Población general de España*, en què atribuïa unes etimologies farcides de referències mítiques als noms de cadascuna de les principals ciutats d'Espanya.³

A finals del segle XIX, un millor coneixement de les llengües anteriors al llatí, com les cèltiques o el basc, i d'aquelles que van portar els invasors germànics, nòrdics o àrabs a les diferents parts d'Europa van permetre que la toponímia comencés a ser utilitzada com a font principal per datar les diferents fases

3 ESTRADA, 1748; GALMÉS DE FUENTES, 2000.

d'ocupació del sòl. A partir d'estudis etimològics més sòlids que els de segles anteriors, Wilhelm Arnold a Alemanya i Arbois de Jubainville i Auguste Longnon a França van proposar una classificació dels topònims majors –els que es refereixen a nuclis de població– segons el seu origen lingüístic, segons si eren preromans, gal·loromans, germànics i romànics o medievals; això, creien, havia de permetre observar, després de cartografiar les aportacions toponímiques de cada període, l'evolució històrica del poblament d'un territori.⁴ Als anys 30 i 40, Marc Bloch ja alertava del perill d'extreure conclusions massa ràpides de la datació dels topònims per la lingüística: era conscient que els noms dels nuclis habitats anteriors a l'any 1000, encara que fossin d'origen germànic, eren més recents que les invasions dels segles V i VI, però també sabia que la concentració de topònims d'un mateix origen lingüístic en un territori suggeria una influència considerable de l'arribada de nous pobladors.⁵ Així, més que establir una cronologia del poblament, la toponímia permet elaborar mapes de difusió lingüística: és el cas dels topònims escandinaus a Anglaterra i França, que indiquen l'extensió de la colonització vikinga, entre els segles IX i X, en el conjunt d'ambdós països.⁶ Però, a la vegada, la toponímia aporta informacions útils per a reconstruir l'evolució del poblament de moltes regions: entre molts altres exemples que podríem citar, la representació cartogràfica dels noms de lloc francesos acabats en *-y*, *-é* o *-ac* i dels topònims bascos en *-ain*, que deriven del sufix llatí *-ACUM*, poden assenyalar l'extensió del domini romà, igual com la geografia dels noms derivats d'*essart*, *artiga*, *treytur* o *noval* representen l'abast de les rompudes de terres a l'alta edat mitjana.⁷

En bona part, el recurs a la toponímia per estudiar la història de l'ocupació del sòl es devia al fet que les aportacions de l'arqueologia, fins als anys 70 del segle XX, eren poc significatives i, sobretot,

4 DAUZAT, 1946 i 1951; ROSTAING, 1965; BLOK, 1988: p. 37-41; ZADORA-RIO, 2001: p. 2-3. Vegeu també: MORAN, 1995: p. 23-26.

5 BLOCH, 1934, 1940 i 1978: p. 71.

6 BLOK, 1988: p. 40; ZADORA-RIO, 1987: p. 9-10, i 2001: p. 3-4.

7 BLOK, 1988: p. 41-47; *Toponymie...*, 1988; MORAN, 1995: p. 9-16; DURAND, 1998: p. 189-193; LARREA, 1998: p. 171-183.

proporcionaven unes informacions fàcilment comparables a les de la toponímia: les dades arqueològiques –procedents de moltes descobertes fortuïtes de jaciments i d’unes poques excavacions complertes, censades en les cartes arqueològiques– podien ser representades fàcilment com uns punts sobre el mapa que, igual com els noms de lloc, eren atribuïts, de manera genèrica, a la prehistòria, al període gal·loromà o a l’alta edat mitjana. A més, tant lingüistes i historiadors com arqueòlegs compartien la idea que la història del poblament seguia de prop les migracions de pobles, vagament documentades pels textos escrits. Ara bé, a partir dels anys 80 i 90, la prospecció arqueològica de superfície i l’increment de les intervencions arqueològiques preventives han permès a l’arqueologia fer un gran salt endavant que ha desacreditat la toponímia com a eina per poder datar les fases de l’ocupació del sòl: les datacions proporcionades per l’arqueologia són molt més fiables que les dels noms de lloc i, a la vegada, l’elevada densitat de jaciments coneguts permet constatar que no s’han produït grans ruptures en la continuïtat de l’hàbitat d’una zona des de la protohistòria fins a l’actualitat. Recerques efectuades a Dinamarca han arribat a la conclusió que les informacions toponímiques no poden datar els hàbitats actuals –que no solen ser anteriors al segle XI–, sinó només indicar l’antiguitat de l’ocupació d’un territori.⁸ De manera semblant, a les terres de Castella la toponímia havia servit tradicionalment per explicar els processos de despoblament i repoblament vinculats a l’ocupació musulmana i a la posterior conquesta cristiana del territori; ara bé, més recentment s’ha pogut constatar que els topònims anteriors a l’any 1000 no tenen res a veure amb les migracions de grups colonitzadors, sinó amb el moment –en el context del creixement agrícola medieval– en què moltes terres esdevenen definitivament conreus.⁹

A Catalunya, el retard de la recerca arqueològica del període medieval, en relació a d’altres parts d’Europa, fa que la toponímia encara sigui una eina útil per a entendre l’evolució del poblament. En l’obra seva més difosa, *Els nostres noms de lloc*, Enric Moreu-Rey classifica els topònims de l’àmbit lingüístic català segons el seu origen, és a dir, entre noms catalans, aràbics, llatins i prellatins;

8 ZADORA-RIO, 2001: p. 5-8.

sempre, però, té la prudència de no fer deduccions massa agosarades per a la història del poblament de Catalunya a partir de la presència o absència d'un d'aquests grups de topònims.¹⁰ A més, la riquesa de la documentació escrita anterior a l'any 1000, que conté centenars de topònims referits als comtats catalans,¹¹ permet realitzar estudis sobre el poblament d'aquest període històric amb una alta fiabilitat de la datació dels topònims conservats en la documentació. Així, la seva representació cartogràfica ha pogut esdevenir una guia per a l'avenç de la recerca històrica i arqueològica. Vegem-ne diversos exemples:

- la constatació que els termes castrals o demarcacions carolíngies del comtat d'Osona tenen com a centre un lloc que duu un nom preromà –*Besora, Torelló, Orís, Voltregà, Gurb, Tona, Seva, Tagamanent*, etc.– ens fa creure que aquests indrets haurien exercit, des d'època romana i potser des d'abans, una sèrie de funcions de govern, administració, refugi i mercat sobre els seus respectius territoris;¹²
- els topònims que acaben en –à, molt més nombrosos a l'Empordà que no pas a Osona i més freqüents a les terres planes del comtat de Besalú que a les de muntanya, poden ser un magnífic índex de la romanització del país; convé, això sí, relacionar-los també amb els jaciments arqueològics romans i amb indicis de centuriacions efectuades a l'ager de les ciutats properes;¹³ i

9 PASTOR, 1996: p.69-76.

10 Per exemple, l'absència de noms aràbics a Andorra no ha de ser interpretat com que aquest país pirinenc no va ser mai ocupat pels musulmans en la seva expansió del segle VIII; cf. MOREU-REY, 1982: p. 126-127.

11 Jordi Bolós i Víctor Hurtado n'han cartografiat més de 400 per al comtat de Besalú, més de 250 per als d'Empúries i Peralada, uns 325 per al de Girona i més de 700 per al d'Osona; cf. BOLÓS-HURTADO, 1998, 1999, 2000 i 2001. Prop del 40% dels topònims recollits en els atles d'aquests comtats carolíngis no s'han pogut identificar amb noms actuals, però sí que molts d'ells s'han pogut situar de manera aproximada per relació amb d'altres noms de lloc. A part de la documentació llatina, cal fer una relectura d'altres fonts, les aràbigues per exemple, que es refereixen a les terres catalanes; cf. BRAMON-LLUCH, 2002.

12 BOLÓS-HURTADO, 2001: p. 32 i p. 70-71; BOLÓS, 2002: p. 1022.

13 MORAN, 1995: p. 9-16; BOLÓS-HURTADO, 1998: p. 35, 1999: p. 332, i 2001: p. 33; BOLÓS, 2002: p. 1023-1024.

- relacionant els noms derivats de PALATIUM o de PALATIOIUM –*Palau, Palou, Palol*, etc.–, molt freqüents en la toponímia catalana i identificats per Pierre Bonnassie com a béns del domini públic d'època visigòtica, i les *almúnies* d'al-Andalus i amb les vies de comunicació que van seguir les tropes musulmanes al segle VIII, es pot aventurar que uns i altres formarien part de l'organització bàsica de l'emirat de Còrdova en els primers temps del domini musulmà de la Península.¹⁴

De totes maneres, cal tenir clar, com ja deia Marc Bloch, que la toponímia sola no podia resoldre els problemes del poblament: a part de l'arqueologia, calia estudiar a fons les pràctiques jurídiques, els costums agraris, el llenguatge i el vocabulari agrari referent als tipus de conreus, a les formes d'explotació i a les eines utilitzades.¹⁵ Així, podem descobrir que el nom d'*illa* no es troba només en sectors marítims, sinó també terra endins per designar poblacions o indrets on, a través de canals, s'ha pogut regar les terres properes a rius i rieres.¹⁶ En els segles XIII i XIV, la majoria dels masos de la Catalunya Vella tenien un nom que coincidia amb el dels seus habitants; l'estudi de l'origen d'aquest fet onomàstic ens duu al segle XII, el moment en què el mas va esdevenir un element central dins l'organització del territori i de les senyories feudals i, a la vegada, en la base de l'enquadrament de la pagesia dintre la societat feudal, a través de les pràctiques de servitud.¹⁷ Els topònims dels segles XVII i XVIII, alguns dels quals s'han conservat fins l'actualitat, han permès als historiadors rastrejar la importància de les principals activitats econòmiques d'aquell període: a les terres tarragonines, per exemple, s'ha rastrejat la presència de la ramaderia transhumant i de les neveres o pous

14 MARTÍ, 1999: p. 67-68; BOLÓS, 2002: p. 1022. El mateix Ramon Martí està desenvolupant, amb d'altres investigadors, un projecte de recerca sobre les *almenares*, torres de senyals en alçada, que corresponen, en terres catalanes, als llocs designats amb el nom de *far*. La recerca es completa amb l'excavació d'algunes torres, com la de Santa Coloma de Farners, que ha conservat materials ceràmics del segle VIII; cf. LLINÀS, 2004.

15 BLOCH, 1978: p. 98.

16 MARTÍ, 1988: p. 113-114; BOLÓS, 2002: p. 1028.

17 TO FIGUERAS, 1999.

de glaç;¹⁸ a les comarques gironines, alguns noms de veïnats i de cases de pagès, com *Pocafarina* o *Serramagra*, recorden la “fam de terres” dels segles XVIII i XIX: l’extensió de conreus, provocada per un fort creixement demogràfic, en zones on els sòls eren molt pobres.¹⁹

5.2. TOPONÍMIA I RECONSTRUCCIÓ DEL PAISATGE MEDIEVAL

Per a Marc Bloch, la història rural havia de tenir com a objectiu principal l’elaboració, per a cada poble, d’uns croquis topogràfics on es representés l’emplaçament del poble i dels llocs, els límits de la terra conreada, els mercats, els centres senyoriais i eclesiàstics, les divisions de la terra conreada, la distribució dels conreus, pastures, boscos i terres comunals, els tipus de sòls i alguns exemples de la morfologia de les explotacions.²⁰ Una de les eines amb què comptem els historiadors per reconstruir, encara que sigui d’una manera aproximada i no del tot completa, el paisatge rural de la Catalunya Vella dels segles XIII i XIV són els capbreus senyoriais.²¹ Es tracta de reculls, més o menys extensos, de declaracions de pagesos al seu senyor directe en les quals figuren les terres i béns sotmesos al pagament de diversos drets corresponents al domini directe: censos, parts de collita, taxes de

18 MANENT, 1980; AMIGÓ, 1987; PEREA, 1998: p. 43.

19 De veïnats de la *Pocafarina*, se’n troben a Maçanet de la Selva, Riudellots de la Selva, Arbúcies, Vilobí d’Onyar, Maià de Montcal, Begudà, les Planes, les Preses, Sant Privat de Bas, Sant Joan les Fonts i Vilademuls, mentre a Sils es documenta el veïnat de la *Serra Magra*; cf. *El nostre poble...*, 1988: p. 37-38.

20 BLOCH, 1978: p. 50.

21 La majoria d’estudis històrics a partir dels capbreus s’han dedicat a l’anàlisi de l’estructura social i de l’organització de les senyories feudals. Per això, encara són poques les localitats d’on s’ha estudiat el paisatge a través d’aquesta font: a les terres de Girona, podem comptar amb els casos de Vilobí d’Onyar [la Selva], el Sallent [la Garrotxa] i Cruïlles [Baix Empordà]; cf. MARQUÈS, 1984; BOLÓS, 1995; MALLORQUÍ, 1999. També existeixen diversos estudis toponímics parcials realitzats a partir d’aquesta font documental: Palau-sator entre els anys 1670 i 1671, Vila-romà i Palamós entre els segles XIV i XVII i Osor al segle XVIII; cf. CORREDOR, 1999; TRIJUEQUE, 2000; BRUGUERA-ESCORIHUELA, 1993, 1995, 1996 i 1999. La riquesa dels capbreus, però, no ha de fer oblidar l’interès dels pergamins medievals; cf. CUADRADA, 1987.

mutació, etc. Aquesta font documental sol proporcionar almenys tres dades importants per a l'estudi del paisatge: l'enumeració de les parcel·les de terra, la menció més o menys clara del conreu que s'hi practica i la localització dins la parròquia amb el nom de la partida o lloc on es troba i amb les afrontacions; alguns capbreus, a més, també enregistren l'extensió de les peces de conreu. Abans, però, d'entrar a analitzar les seves possibilitats per a l'estudi del paisatge, convé deixar clares les limitacions que presenten.

A la Catalunya Vella, el marc territorial a què fan referència els capbreus no coincideix gairebé mai amb tota una parròquia o un terme municipal, que són les unitats que se solen prendre en consideració a l'hora d'emprendre una recerca toponímica. Per això, per tal d'obtenir el ventall més ampli d'informació sobre una localitat, cal contrastar els capbreus amb altres fonts coetànies, com els capbreus d'altres senyors o els registres notariais; però també podem determinar el grau d'exhaustivitat d'un o més capbreus si comparem el nombre de declaracions de pagesos d'una parròquia que contenen amb el total de focs determinat, és relacionar-lo amb els fogatges de la segona meitat del segle XIV.²² El cas de Riudellots de la Selva és prou indicador: segons els fogatges dels anys 1358-1378, la població, situada a la plana selvatana i amb un terme de 13,28 km² –el municipi actual coincideix amb la parròquia medieval–, tenia entre 39 i 69 focs.²³ El nombre dels habitants, però, havia de ser força més elevat als volts del 1300 perquè encara no s'havia produït la crisi demogràfica derivada de la Pesta Negra de 1348; malgrat tot, en els cinc capbreus que hem conservat referents a Riudellots, que descriuen les senyories de l'Almoina del Pa els anys 1256 i 1329, de l'abat de Sant Pere de Galligants el 1314, de l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona el 1315 i de l'abadessa de Sant Daniel els anys 1320-1323, només recullen 64 caps de família: 27 d'ells declaren ser homes propis d'un o altre dels senyors capbrevadors, però els 37 restants devien ser homes propis d'altres senyors feudals que hi havia a la

22 SOLDEVILA, 1995: p. 296-297; MALLORQUÍ, 2002: p. 346-349.

23 Riudellots tenia 53 focs el 1358, 69 els anys 1365-1370 i 39 focs el 1378; cf. IGLÉSIES, 1962; PONS GURI, 1963-1964; REDONDO, 2002. La variabilitat dels focs en aquests anys es deu més a la natura de la font i, sobretot, a les exigències fiscals que feien redactar el fogatge, que no pas a variacions reals en la demografia del lloc.

localitat, dels quals només en tenim notícies indirectes, però no capbreus.²⁴

L'exemple de Riudellots de la Selva és molt corrent a les terres de Girona. Per això, abans d'encetar una recerca toponímica, convé tenir molt clara quina era l'estructura senyorial de la localitat a l'època medieval. No fer-ho ens pot crear perspectives errònies de la toponímia en temps reculats, perquè si no tenim documentats tots els homes ni totes les senyories d'una parròquia, tampoc no en tindrem ni les terres ni els noms de lloc. Un altre cas: el recull de topònims de Vilablareix, al Gironès, utilitza els registres dels pergamins de l'Almoina del Pa de la seu de Girona a l'hora de cercar els noms medievals del terme –eren els únics disponibles en el moment de la redacció del treball–, però a la parròquia hi havia, entre els segles XIII i XIV, almenys set senyories més.²⁵

Per sort, sempre hi ha algun cas excepcionalment ben documentat. El tenim a Cruïlles, al Baix Empordà, on els dos senyors més importants de la localitat, el castell de Cruïlles i el prior del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, van decidir redactar el 1264 un primer “capbreu general” dels més de 70 masos de la parròquia i, cinquanta anys després, el 1319, un nou capbreu amb declaracions de 163 persones de Cruïlles, que eren segurament tots els caps de casa de la parròquia.²⁶ El motiu d'aquesta tasca era, simplement, aclarir els drets que tenien sobre tots els habitants de la parròquia, tot i que no eren els únics senyors de la parròquia.²⁷ Per això, coneixem amb detall l'estructura del poblament de la

24 Entre aquests senyors, n'hi ha nou d'eclesiàstics –la pabardia de Cassà, el Ferial, l'altar de Sant Llorenç i el cabiscol de la seu de Girona, l'Hospital Nou de Girona, l'altar de Sant Silvestre de Franciac i els monestirs de Sant Martí Sacosta, Santa Maria de Ridaura i Sant Miquel de Cuixà– i dos de laics –el ciutadà gironí Bernat de Banyoles i Pere Berenguer Estruç de Campllong.

25 GISPERT-SAÜCH, 1986 [44]. Es tracta de cinc senyories eclesiàstiques –la seu de Girona, l'altar de Santa Anastàsia de la seu, l'ardiaca de la Selva, el monestir de Sant Martí Sacosta i l'església de Santa Maria de Farners– i dos de laiques –els Sitjar i els Bellmirall.

26 MALLORQUÍ, 1999.

27 Entre els senyors eclesiàstics, hi trobem els monestirs de Santa Maria d'Ullà, Sant Martí Sacosta i Sant Daniel de Girona; entre els laics, els cavallers Ferrer de Cruïlles, Ferrer de Corçà i Ramon de Mont, i una persona que no era noble, en Ramon sa Figuera. D'aquests, en conservem un capbreu del 1322 de Sant Daniel, un del 1356 de Sant Martí Sacosta i un altre de Ferrer de Cruïlles inclòs en el text del 1319.

parròquia: la meitat de les famílies –81– vivia en masos aïllats en els diversos veïnats de la parròquia; la resta es repartia entre els tres nuclis de població concentrada del terme, és a dir, entre el castell de Cruïlles –40–, la vila de Sant Miquel –32– i la “salvetat de Rabioses” –11. Cada declarant, en els diversos capbreus del terme, enumera les terres que té per un o altre dels senyors de la localitat, amb la qual cosa es compten 1.120 parcel·les, la major part de les quals –705– eren camps, feixes, peces o quadres on s’hi conreaven cereals; la vinya –200 peces– exercia també un paper important en l’economia agrícola de Cruïlles; també cal subratllar l’existència d’espais on es practicava una agricultura més intensiva, al voltant de les cases dels masos o a prop dels cursos d’aigua per tal de ser regats –178–; finalment, encara hi havia algunes mencions a boscos i erms –28–, sovint en peces on també hi havia altres conreus.

La utilització dels topònims aporta moltes més dades sobre el paisatge medieval. En un primer moment, ens podem fixar en el seu significat: els noms de lloc del 1319 destaquen elements físics del paisatge –*Riba, Lacuna, Lac*–, es refereixen a la cobertura vegetal –*Fenolledes, Rovira, Cervera*–, assenyalen l’ús agrari d’alguns espais –*Favars, Erms, Prat, Pradell*–, descobreixen altres activitats econòmiques –*Pedrera, Forn de ses Teules, molí Rater, molí Nou*–, estan relacionats amb les vies de comunicació –*Carreres, Coll de Monells, Vies Forcades, Pontarró*– o subratllen detalls puntuals –*Bell Auçell, Vaca Morta*. Però això no és suficient. Hi ha una altra via, més complexa, per extreure encara més informació dels topònims medievals. Es tracta, en un primer moment, d’intentar situar els noms de lloc que es refereixen a elements del paisatge que hagin sofert poques alteracions al llarg del temps, com els cursos d’aigua, els camins i els masos. A Cruïlles, només uns pocs torrents i rieres del 1319 s’han pogut identificar amb els actuals: es tracta del *Daró*, la *riera de Pastells* –l’actual *riera de can Molines*–, la *riera de la Deixesa* o de la *Ganga* –l’actual *riera del Vilar*– i el *torrent de Sangosta* –avui, *torrent d’Esperança*. Mentrestant, dels camins, tot i aparèixer contínuament en les afrontacions de les peces de terra, només en podem esbossar el recorregut: els camins més importants i antics, que haurien donat nom a les vil·les altmedievals de *Cruïlles*

i *Carrereres*, duïen a les poblacions veïnes de Sant Miquel, la Bisbal, Corçà i Monells; a més, es documenten el *camí de sa Losa* que vorejava el Daró, un camí que anava directament de Rabioses a la Bisbal i la *carrera mercadera* que venia de Monells, passava pel mig de la vila de Sant Miquel i travessava el Daró pel *Pontarró*, on es bifurcava entre el camí de Tapioles i Sant Cebrià de Lledó, el de Pastells i Sant Cebrià dels Alls i el que creuava el veïnat de Rabioses en direcció al coll de la Ganga. I, pel que fa als masos, n'hem pogut resseguir l'evolució fins a l'actualitat gràcies a unes dades clau: el mateix capbreu del 1319 recull, en unes anotacions al marge del text de les declaracions, el nom dels masos als segles moderns; a més, un capbreu de finals del segle XVII enregistra, a més dels masos existents en aquest moment, els noms que havien tingut anteriorment, que solen coincidir amb un o altre dels noms medievals; i, finalment, un estudi sobre la població de Cruïlles al segle XVIII identificava els masos d'aquest moment amb els actuals. D'aquesta manera, hem pogut situar bona part dels masos medievals de Cruïlles, alguns dels quals encara estan dempeus i altres ja han desaparegut.

Els camins, els masos i les rieres ens proporcionen un conjunt de punts i línies sobre el mapa. Així, en un segon moment, si els relacionem amb les afrontacions del capbreu, podem situar la resta de topònims amb una precisió que, si bé no és absoluta, sí que és suficient com per delimitar unes quantes zones al terme de Cruïlles. Repartint les parcel·les de terra esmentades en el capbreu en cadascuna d'aquestes zones, obtenim uns resultats prou il·lustratius:

- a la plana del nord del Daró, a les zones del *pla de Cruïlles* i de *Salelles*, el predomini de les terres cerealícoles és absolut;
- els entorns dels nuclis del castell de Cruïlles i de la vila de Sant Miquel eren plens d'horts, tries, farraginals i closos, espais conreats intensivament a través de la irrigació i de l'aportació continuada de treball;
- en els turons propers al nucli de Cruïlles, situats a les zones del *Coll de Monells*, *Vaca Morta* i *Carrereres*, la presència de la vinya era considerable, tot i que no superava mai les feixes i els camps de terra;
- a l'altre marge del Daró, el meridional, la reconstrucció del

paisatge és més imprecisa perquè el territori estava menys poblat. Amb tot, també s'hi constata un predomini dels cereals a les parts baixes i planes, un protagonisme més destacat de la vinya a les parts altes de *Rabioses*, *Valloquera* i *Pastells*, fruit de desboscaments realitzats al segle XIII, i l'existència d'*illes*, espais de conreu irrigats per les aigües dels recs dels molins de les rieres de la Deixesa i de Pastells.

Aquesta imatge del paisatge medieval de Cruïlles, tanmateix, és incompleta. El territori de Cruïlles el 1319 no era exactament tal com l'hem descrit, perquè el capbreu parteix d'una deformació inicial: reflecteix per damunt de tot l'espai agrari, el que més interessava als senyors, mentre només recull d'esquitllentes espais dedicats a d'altres activitats com la ramaderia, en primer lloc, i l'explotació forestal als boscos de les parts més muntanyenques. En relació a aquestes tasques, segur que hi havia una colla de noms que no han quedat enregistrats pels capbreus medievals, a semblança del *bosc del castell de Cruïlles*, situat al veïnat de Pastells, que només es documenta pels censos de glans que els pagesos de la zona prestaven al senyor del castell per alimentar el seu ramat de porcs i el porquer. A més, amb l'aprofitament dels topònims com a guia per ubicar les parcel·les de conreu del terme de Cruïlles, no hem esgotat totes les possibilitats que ens ofereixen. Com s'ha fet en d'altres regions, els topònims, que remarquen les anomalies observades pels pagesos, poden ser uns magnífics indicadors de jaciments arqueològics. I si comparem els noms de lloc relatius a la vegetació i a la fauna amb els resultats d'anàlisis paleobotàniques o arqueozoològiques, podem tenir uns indicis prou reveladors de la cobertura vegetal de la localitat, tot i que sempre cal ser prudents per no confondre els noms amb la realitat que els degué originar.²⁸

Però això no és tot. El conjunt de topònims d'una localitat es pot estudiar, des d'una perspectiva etnohistòrica, com un sistema de representació de la realitat per tal d'entendre com percebien el seu territori les persones que el van poblar en una època determinada i com, al llarg del temps, els topònims són

28 ZADORA-RIO, 1987: p. 10-11, i 2001: p. 8-9.

permanentment reactualitzats, recomposats i transformats.²⁹ Un estudi sobre la comarca de Langres, a Borgonya, ha posat de relleu els complexos mecanismes de formació dels topònims referits a la vinya. L'autora, Blandine Vue, conclou amb l'afirmació següent: "là où on la trouve, on ne la nomme pas; là où on la nomme, on ne la trouve pas", és a dir, els noms referits a la vinya es troben en indrets on no gairebé no hi ha vinya, mentre que als llocs on ara hi ha grans plantacions de vinya, creades a l'època moderna després de grans treballs col·lectius d'aterassament, els noms no hi fan cap referència explícita. Cal, doncs, no refiar-se de la informació que aporta la toponímia si no la contrastem des d'altres dades, com les dels llocs on els pagesos prestaven els serveis en treball als senyors –*corvées*–, la ubicació de les terrasses i l'estudi del parcel·lari que s'ha conservat.³⁰ Ara bé, també és a través de la precisió que aporten els arxius locals i els documents senyoriais a Anglaterra, que s'ha pogut constatar la gran continuïtat dels *field-names* medievals malgrat la transcendència del tancament de finques al llarg de l'època moderna –les *enclosures*–; aquí, els noms de lloc han estat una eina essencial per poder estudiar l'estructura i les característiques dels *common fields* abans que fossin esquarterats i repartits entre uns quants propietaris.³¹ I és que, com s'ha destacat en l'estudi de la toponímia de Pourrières, a la Provença, el sistema de noms de lloc d'una població no és només la traducció de les formes d'explotació del territori, sinó sobretot "l'expression d'une répartition sociale de la terre, des espaces agricoles pastoraux et forestiers, et la projection du régime de la propriété foncière".³²

Aquests darrers exemples ens col·loquen al davant dels nostres ulls la dimensió temporal dels topònims. Certament, els topònims han nascut com una eina d'una societat per dominar l'espai que controla i és per això que tots contenen referències, més o menys

29 ZADORA-RIO, 2001: p. 14.

30 VUE, 2001: p. 80-81; ZADORA-RIO, 2001: p. 10.

31 FIELD, 1993: p. 10-28. Fins ara, en els estudis sobre els tancaments de terres a Girona, no s'ha pres massa en consideració la vessant espacial d'aquests profunds canvis socials i econòmics del món rural, ni tampoc se'ls ha vinculat a la toponímia; cf. BOSCH-CONGOST-GIFRE, 1999.

32 MARTINELLI, 1982: p. 12.

clares i evidents, a l'espai que han de designar. Però, un cop han estat creats, els topònims evolucionen, individualment i en conjunt, amb el temps. Segons Bruno Martinelli, la toponímia no ha de ser una finalitat en si mateixa, sinó que ens ha de fer interrogar sobre les maneres en què la comunitat pagesa s'oposa als problemes d'apropiació de la terra, de l'aigua, de les pastures i dels boscos, als canvis tècnics, econòmics i demogràfics i a les formes de diferenciació social derivades d'aquests canvis.³³ Per aquest motiu, cal tenir ben present la manera com s'han anat transmetent d'una generació a l'altra.

5.3. ELS NOMS DE LLOC, ENTRE L'ORALITAT I L'ESCRITURA

Un complet estudi sobre els cartorals medievals del Llenguadoc conclou amb la idea que “les hommes du Moyen Âge construisent par l'écrit la réalité dans laquelle ils vivent”, és a dir que a través de l'escriptura es defineixen els espais, els grups socials, les xarxes de poder i els models de relacions socials.³⁴ No es tracta d'un fet nou, ni molt menys. Ja en els temps dels sumeris, a l'antiga Mesopotàmia, l'escriptura estava lligada a la justificació de l'estat monàrquic: les llistes de reis s'associaven a mites que explicaven l'origen diví de la reialesa, el prestigi de la classe sacerdotal i l'organització de la societat que va produir aquests textos.³⁵

El poder de l'escriptura, des d'aleshores, no és ni ha estat absolut. Al llarg de la història hi ha hagut altres maneres de transmissió de la cultura i de justificació del poder. I, de fet, a la mateixa edat mitjana la pràctica de l'escriptura encara no s'havia emancipat de l'oralitat: “jusqu'au XIIIe siècle, partout en Occident, l'écriture n'avait régné que sur des îlots (géographiques et culturels) isolés dans un océan d'oralité ambiante”.³⁶ En concret, pel que respecta a la toponímia, la tradició oral de pares a fills ha tingut un paper molt més determinant per a la conservació

33 MARTINELLI, 1982: p. 29.

34 CHASTANG, 2001: p. 146-147.

35 FONTANA, 1982: p. 16.

36 ZUMTHOR, 1987: p. 127-128.

dels noms de lloc que no pas el seu enregistrament per escrit. En les societats preindustrials, lligades estretament al treball de la terra, l'aprenentatge dels noms de lloc era un element important en la formació dels infants, no només perquè amb els topònims aprenien les vivències, les impressions i els records dels seus avantpassats que hi estaven lligades, sinó també perquè els calia anomenar i distingir les terres pròpies de cada casa, que eren els indrets on es duïen a terme la majoria d'activitats quotidianes en els temps tradicionals.³⁷

Tanmateix, els noms de lloc van ser escrits en un moment o altre. Molts d'ells, referits a elements menors del territori d'una localitat, van ser enregistrats de l'edat mitjana ençà en diversos tipus de documents que, cap d'ells, havia estat concebut per a aquesta finalitat concreta. La fixació per escrit dels topònims en els capbreus i altres documents medievals servia per recordar els llocs on els senyors directes de la terra tenien els seus drets. En aquest sentit, val la pena consignar un plet originat per una confusió toponímica que va arribar a mans del jutge reial Bernat de Vic l'any 1265: els procuradors dels feus del rei Jaume I i del noble Gastó de Bearn, senyor del castell de Fornells, van denunciar la venda de “septem mansos seu dominium ipsorum in parrochia Sancti Stephani de Riuolutorum in loco uocato Rayl” que havia fet el cavaller Arnau de Vilademany al clergue gironí Guillem Gaufred, el qual, en tant que eclesiàstic, era una “personam prohibitam” per posseir béns en feu de nobles i del rei. Al final, però, Guillem Gaufred va poder conservar la seva adquisició després de demostrar, per mitjà de testimonis de la mateixa parròquia –un dels quals ho havia sentit dir “a patre suo et matre et auia istius testis”–, que els set masos no es trobaven al lloc esmentat, sinó “in loco uocato Ribolta”.³⁸

37 La transmissió de grans quantitats i formes específiques d'informació oral al llarg de les generacions, que requereix molt de temps i d'esforç mental, ha de tenir un propòsit transcendent: la reproducció de la pròpia estructura social. Així, algunes comunitats africanes es traspassen, de generació en generació, llargues llistes de noms per defensar els seus drets sobre el territori; cf. VANSINA, 1966: p. 163-164; FONTANA, 1982: p. 15; PRINS, 1993: p. 153.

38 ADG (Arxiu Diocesà de Girona), Almoïna, Riudellots de la Selva, pergami n. 69a (1265.12.14)

Aquest exemple prova que no eren els senyors qui anomenaven els espais que tenien dintre les seves senyories, sinó que eren els pagesos els qui ho feien; i també dirigien ells mateixos les seves explotacions, tal com ho provaven els capbreus i totes les transaccions de terres dels segles medievals. Aquests eren, doncs, els que pronunciaven oralment els noms dels llocs davant dels notaris que els enregistraven per escrit incloent sempre expressions com “in loco vocato ...”, “in loco que vocant ...”, “in loco dicto ...”, entre d’altres. I ho continuaven fent als segles XVII i XVIII, per bé que en aquesta època es detecta una certa interferència, potser inconscient, de l’escrit sobre els testimonis orals de persones analfabetes,³⁹ tot i que, almenys en relació als topònims, hauria provocat el contrari de l’erosió i l’oblit dels noms orals. Ho veurem millor analitzant el cas concret de Sant Mateu de Montnegre.

Quatre capbreus del monestir de Santa Maria de Cervià recullen els noms de bona part del veïnat de Montnegre: en tenim 53 citats l’any 1314, 70 el 1356, 46 l’any 1516 i 94 el 1744. D’aquests últims, del segle XVIII, 37 noms –prop del 40%– ja figuraven en els dos capbreus medievals, però per quin motiu es van conservar? En realitat, hi ha moltes raons que ajuden a explicar-ho: la continuïtat del vocabulari feudal en les relacions de propietat entre els grups socials del món rural –senyors i pagesos–, la pervivència d’un mateix model de poblament i explotació del territori –el mas– i la inalterabilitat de la font documental –el capbreu–, al llarg del temps. Però també hi hagué canvis en el territori i en la designació dels llocs enregistrats a través de la toponímia: la major precisió en la nominació dels camins es deu a una major vinculació de la parròquia muntanyenca de Sant Mateu de Montnegre amb els mercats de l’exterior; i els canvis de nom d’alguns masos es deu al destí desigual dels grups familiars que hi vivien per culpa de vendes, endeutaments i matrimonis.⁴⁰ Però en el capbreu del segle XVIII ens trobem amb molts casos de doble designació d’un mateix indret: al costat del nom modern, hi figura un nom antic que potser ja no era d’ús comú en aquest moment, però

39 PRINS, 1993: p. 169.

40 MALLORQUÍ, 2003 [59]: p. 238-240.

que havia quedat fossilitzat en els capbreus medievals i que els notaris, per garantir la continuïtat dels drets de propietat, havien de tornar a enregistrar. Al veïnat de Montnegre hi trobem, per exemple, “lo lloch vuy dit Fontanas y olim Lentisclar”, “lo lloch dit vuy Ayguabona y antes Auladell” i “lo lloch anomenat vuy la Rabassada d'en Jaques y antes Fontenella dels Gallerans”.

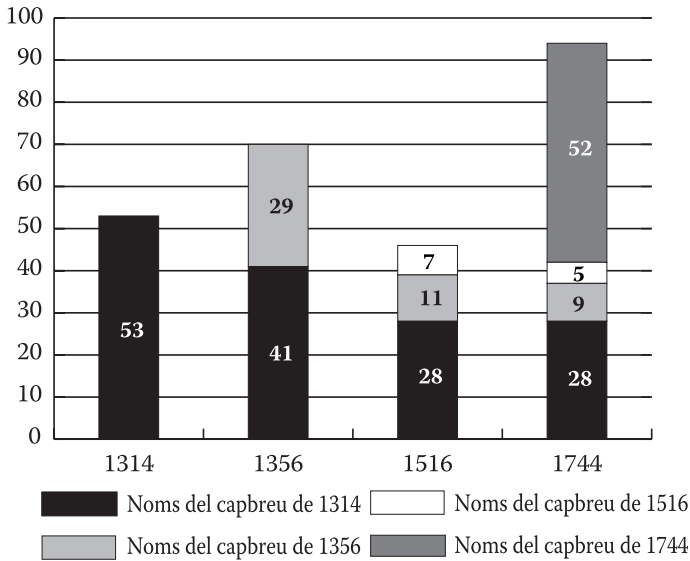

Figura 17. Els topònims dels capbreus de Santa Maria de Cervià (1314-1744)

La continuïtat de la font documental, el capbreu, hauria permès que els topònims subsistissin tot i romandre latents durant llargs períodes, fins que els notaris, a l'hora de redactar un nou capbreu, els recuperessin i els reinserissin en el record dels homes i dones del lloc. A la Mallorca medieval, l'endemà de la conquesta catalana, els notaris tingueren un paper cabdal per a la conservació d'una petita part de la toponímia andalusina: l'esclavització i persecució de la població indígena i la progressiva arribada de colons continentals, al llarg del segle XIII, va anorrear tota la toponímia menor andalusina i bona part de la major.

Només es van conservar els noms originaris de les alqueries i rafals –convertides en les unitats de referència per al repartiment del territori entre els conqueridors– en els documents notariais on s'enregistraven els traspassos de les propietats; però molts dels noms andalusins escrits al segle XIV havien estat substituïts, en la pràctica oral, per noms catalans que s'hi esmenten al costat.⁴¹

A França, Blandine Vue ha observat una transformació similar, si bé no tant traumàtica, en els seus estudis sobre l'evolució dels topònims del *terrier* del bisbe de Langres de l'any 1334 en la documentació notarial d'època moderna; aquí, però, és la fabricació del cadastre napoleònic a càrrec de geòmetres estrangers a la regió i al món rural la que va portar una forta ruptura entre els noms de lloc que s'hi van consignar i els d'èpoques precedents.⁴² A casa nostra, segurament, la confecció dels cadastres i dels amillaraments a partir del segle XIX va comportar una alteració similar en els topònims menors de la majoria de poblacions. Tenim algunes xifres sobre Sant Mateu de Montnegre: si comparem el nombre de topònims de la parròquia enregistrats en els tres períodes de què tenim més informació, el segle XIV, el XVIII i el XX, observem que, mentre al segle XVIII es conservava la meitat dels noms medievals, només una cinquena part dels del Set-cents han arribat al segle XX.

A aquest fort canvi toponímic hi degueren contribuir tant les alteracions polítiques i econòmiques de la societat rural a partir del segle XIX, com el canvi en les fonts documentals: dels 145 noms dels segles moderns, una part important –94– procedien de capbreus, mentre una cinquena part –30– provenen dels dos arxius patrimonials que hem pogut consultar de la parròquia; en canvi, els fons municipals dels segles XIX i XX i la cartografia elaborada al llarg de l'últim segle són els que aporten més noms de la població.⁴³ L'elaboració d'aquestes dues fonts, però, no continuava la tradició dels capbreus senyorials: la concessió als ajuntaments de la recaptació de la contribució territorial corresponent a l'Estat liberal, a mig segle XIX, va exigir el repartiment de les quantitats assignades a cada municipi entre

41 MAS, 2002: p. 321-323 i p. 329-330.

42 ZADORA-RIO, 2001: p. 9-10.

43 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 248-249 i p. 257.

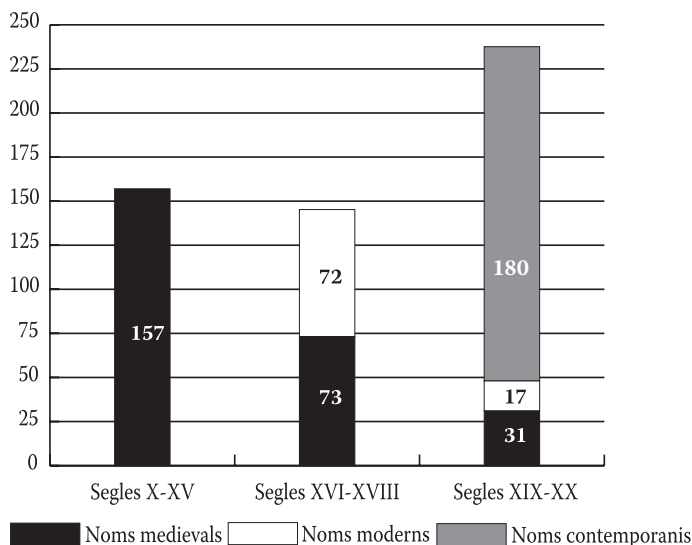

Figura 18. Cronologia dels topònims de Sant Mateu de Montnegre

els veïns, segons el criteri de qui més té, més paga. Així van néixer els *amillaramientos*, en què cada propietari, acompanyat d'uns testimonis, declarava les seves propietats, la situació, l'extensió, la valoració i la relació dels propietaris confrontants; el sistema, és clar, permetia un alt grau d'ocultació de les terres, perquè no existia cap elaboració de cartografia per acompanyar les declaracions. Per aquest motiu, el 1906 es va aprovar la creació d'una base cartogràfica general per a tot l'estat, per bé que a Catalunya no es va començar fins el 1928 i no va concloure fins els anys 60 del segle XX.⁴⁴ I encara en els mapes de l'*Instituto Geográfico Nacional*, d'escala 1:25.000 i 1:50.000, hem pogut constatar alguns errors en la situació i l'escriptura d'alguns noms i, menys sovint, la invenció d'alguns noms –de formes de relleu, normalment– per part dels cartògrafs que realitzaven l'aixecament topogràfic. La precisió de la situació dels noms, la seva transcripció correcta i l'increment de topònims consignats

44 ALBÀ-TORRES, 2001: p. 45-47.

als recents mapes a escala 1:10.000 han estat els principals encerts de les obres de l'Institut Cartogràfic de Catalunya al llarg dels anys 90 del segle XX.

En resum, doncs, l'anàlisi de les condicions en què s'enregistren per escrit els noms de lloc al llarg de la història, sobretot, des de la baixa edat mitjana fins l'actualitat, és, o hauria de ser, una qüestió essencial de l'elaboració dels reculls toponímics, que, en bona part, demanen el recurs a la documentació escrita. Perquè quan hom troba un topònim escrit en un text antic, hauríem de pensar en la tradició oral que l'ha originat i que, al llarg del temps, l'ha pogut modificar, oblidar o substituir per altres noms. De fet, és el que succeeix encara ara quan, en la confecció d'un recull de noms de lloc, accedim a testimonis que han après, per via oral, els noms de la seva població a través dels seus pares i avis. Certament, ells ens fan descobrir la veritable funció històrica dels noms de lloc i el motiu que s'han anat transmetent de generació en generació: els noms indiquen els espais –cases, camps, boscos, camins, fonts, etc.– on es desenvolupaven totes les activitats dels pobladors d'aquestes terres. Però el sol fet d'anotar els noms que ens diuen, amb la finalitat que no s'oblidin ni desapareguin, ja ens diu moltes coses dels profunds i transcendents canvis, segurament també irreversibles, que tenen lloc en el tot el territori català, que van des de l'abandó al bosc de moltes zones de muntanya, a la creació d'urbanitzacions, a l'ampliació de polígons industrials i al desenvolupament del sector turístic en sectors de la plana i del litoral.

5.4. UN EXEMPLE: ELS TOPÒNIMS I LA HISTÒRIA DE SANT MATEU DE MONTNEGRE (QUART)

La parròquia de Sant Mateu de Montnegre, situada en el municipi de Quart, al Gironès, està situada a les parts més altes del massís de les Gavarres, a la part superior de les capçaleres de quatre rieres, dues de les quals –el Rissec i la riera Boscana– es dirigeixen a llevant, cap al Daró i la plana empordanesa, i les altres dues –el Celrà i el Bugantó– van a ponent, cap a l'Onyar i la plana de la Selva. Per a l'estudi dels noms de lloc de la parròquia, hem tingut en compte un conjunt divers de documentació. Per a les

èpoques medieval i moderna, hem recorregut fonamentalment als capbreus, per bé que cal tenir present que el cas de Sant Mateu de Montnegre és el més corrent de les terres de Girona: de les 15 senyories que hi havia, com a mínim, a la població, només en tenim quatre de ben documentades gràcies a capbreus. Es tracta dels dominis del prior de Santa Maria de Cervià, el dels reis d'Aragó o dels seus feudataris, el del cavaller Guerau de Torrent i el del cabiscol de la seu de Girona.⁴⁵ A més, hem utilitzat els fons de pergamins i llibres conservats en dos arxius patrimonials de dos masos de la parròquia, el mas Vinyoles d'Amont i el mas Montalt, que contenen moltes informacions dels segles XVI-XVIII. Entre els fons de l'Ajuntament de Quart destaca l'amillament del 1949 i en els de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, el llibre d'estat d'ànimes dels anys 1947-1962. Finalment, hem completat la recerca amb tots els mapes existents entre les escales 1:50.000 i 1:5.000 i amb les entrevistes a uns informants d'edat avançada que han viscut tota la vida a la parròquia gavarrenca.⁴⁶

En total, hem reunit 421 noms de lloc de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre. Segurament, no són tots els que hi ha hagut, perquè algunes parts del terme han estat menys documentades que d'altres. Un altre inconvenient s'hi afegeix: només 122 topònims dels segles XIX i XX, que equivalen al 53,5% dels noms d'aquest període, han estat recollits en algun dels diversos mapes del terme parroquial, la qual cosa converteix els pocs testimonis orals de la parròquia en guardians d'unes valuoses informacions heretades d'una llarga tradició que remunta uns quants segles enrere. Per a

45 Del prior de Santa Maria de Cervià tenim capbreus dels anys 1314, 1356, 1516 i 1744, llevadors de censos dels anys 1713 i 1744, el fons de pergamins del monestir i un llibre del segle XVIII amb l'inventari de les escriptures del priorat; dels feudataris dels reis d'Aragó hi ha un capbreu del 1431 i un llevador dels inicis del segle XIX; de Guerau de Torrent tenim un capbreu del 1315 i del cabiscol, un capbreu parcial del seu domini, referit a la cellera de Sant Mateu, de l'any 1325. A més, però, sabem que hi havia 3 senyors eclesiàstics més –l'altar de Santa Margarida del monestir de Sant Martí Sacosta, el monestir de Sant Pere de Galligants i l'altar de Sant Joan de Sant Mateu de Montnegre– i 8 laics, 3 famílies de cavallers –els Escala, Bernat de Bellmirall i Arnau de Ribera– i 5 pagesos amb drets sobre algunes terres –Arnau sa Buïga, Berenguer Sabet, Pere Vallfreda, Guillem Gil i Ramon Ginestet.

46 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 41-60.

èpoques més reculades, el percentatge de noms representats als mapes es redueix al 27,6% per als segles XVI-XVIII i al 19,1% per als de l'edat mitjana.⁴⁷ Això fa que l'estudi del paisatge històric de Sant Mateu de Montnegre perdi bona part de l'exactitud i precisió necessària per a qualsevol recerca geogràfica actual; de totes maneres, si seguim els canvis de denominació d'un element i si relacionem els noms mal situats amb elements més estables del paisatge –camins, masos i rieres–, arribem a situar de manera aproximada el 66,9% dels topònims moderns i el 62,4% dels medievals.

L'elaboració de l'inventari dels noms de lloc de Sant Mateu de Montnegre, però, només representa una fase de l'estudi de l'evolució històrica de la població. A través dels noms, obtenim molta informació sobre la llengua dels habitants de la parròquia i sobre la visió que tenien del medi natural on vivien. De fet, el gran nombre de noms referits al relleu i als cursos d'aigua ja ens permet intuir que ens trobem davant d'un territori de muntanya i, com es dedueix del propi nom de *Montnegre*, cobert de suredes, als vessants de migdia sobretot, i d'alzinars als de tramuntana, per bé que en els marges de les rieres la vegetació predominant és tota una altra; a més, alguns detalls evocats pels topònims –l'erosió en alguns punts, la sequera estival i la incidència del vent– ens recorden les característiques mediterrànies del clima del lloc. La presència humana a Montnegre es fa evident per mitjà del gran nombre de noms de cases aïllades, els masos, que han estat incorporats en els noms de molts elements propers, com boscos, camps, fonts, camins, etc.⁴⁸

L'estudi geogràfic de la parròquia, però, podria completar-se si prenem una perspectiva temporal: recordant la cronologia de la primera menció escrita de cadascun dels topònims, els podem intentar relacionar amb la història de Sant Mateu de Montnegre que, a grans trets, segueix tres etapes ben diferenciades. En la primera, entre els segles X i XIV, els masos, unitats d'explotació fonamentalment agrària corresponents a una família i, al mateix temps, unitats bàsiques d'organització de les senyories feudals, es van multiplicar fins a un màxim, prop de quaranta, a la primera

47 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 240.

48 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 233-235.

meitat del segle XIV. La segona etapa va començar amb la davallada de població provocada per la Pesta Negra del 1348 que, amb l'extensió dels boscos a les Gavarres, va reorientar l'economia del massís, controlada més pels habitants dels masos que pels senyors feudals, cap a la producció de materials complementaris –primordialment, fusta i carbó– a les economies agrícoles de les planes de l'Empordà i de la Selva i a les necessitats dels habitants de la ciutat de Girona. I, finalment, la tercera etapa, la que ocupa els segles XIX i XX, està caracteritzada per una clara recuperació de la població a tot el massís, que coincideix amb l'auge de l'explotació del suro i amb la màxima expansió de la indústria surera a les viles que envolten les Gavarres; ara bé, la crisi del sector forestal i de l'agricultura tradicional van portar l'abandó, sobretot als anys cinquanta, de les explotacions i de molts masos del massís.

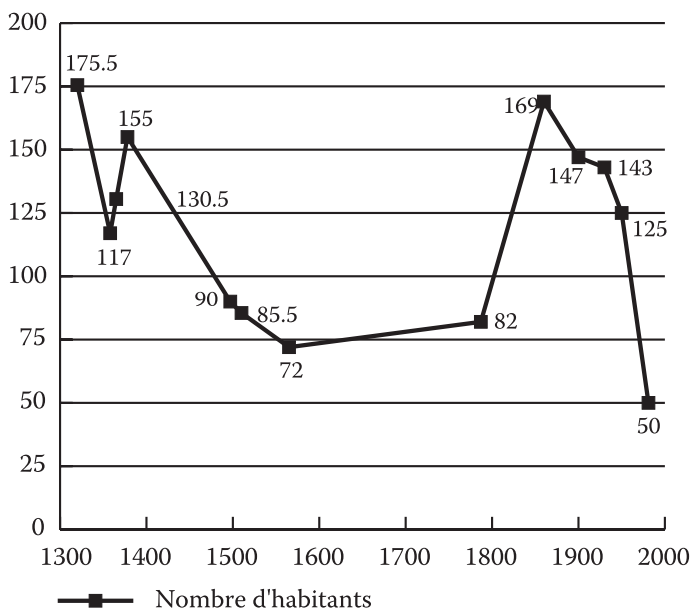

Figura 19. L'evolució de la població de Sant Mateu de Montnegre

Dels temps medievals, el fet onomàstic més rellevant és, sense dubte, la coincidència entre els noms dels 37 masos de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre amb els dels cognoms de les famílies que hi residien.⁴⁹ Això era així a principis del segle XIV i té molt a veure amb la difusió, entre els segles XI i XIII, de la servitud entre els habitants dels masos de la Catalunya Vella. A la vegada, però, la transmissió hereditària dels patrimonis dels pagesos a un sol fill, l'hereu, generava uns excedents de població que no podien quedar-se en els masos d'origen: per això, almenys durant un temps, es van crear noves explotacions a partir de les primeres –els masos *d'Amont* i *d'Avall*– i, a finals del segle XIII i a principis del XIV, van créixer uns petits nuclis de població concentrada als voltants de les esglésies de la parròquia, la *cellera de Sant Mateu* i la *de Santa Maria*. Deixant a banda els noms referits a elements del poblament, la gran majoria de topònims medievals servia per situar les terres de conreu a l'interior de la parròquia. En alguns casos, n'arribem a deduir l'ús agrícola de l'indret –vinya, hort, prat, eixart, avellaneda–, el pagament de censos –*tascal de Cuirei*– o l'extensió de les parcel·les –*Saiols*. Però cal deixar clar que la major part de les terres dels masos no es trobaven a prop de la casa, sinó que estaven repartides en diferents indrets de la parròquia segons les condicions de cada conreu: les illes i els horts, prop de cursos d'aigua; els camps i les feixes de cereals, tant aviat a prop dels camins, fonts i aigües com també en punts més elevats i més difícils per a la pràctica agrícola; i les vinyes, a inicis del segle XIV i arrel de la pressió demogràfica, s'estaven estenent en perjudici del bosc. Precisament els boscos, tot i que diversos topònims delaten l'existència de suredes, rovires i pins, devien ser més nombrosos i extensos perquè els capbreus senyoriais estudiats prioritzen les activitats agràries sobre les ramaderes i sobre l'explotació dels recursos forestals que, de ben segur, ja es duïen a terme en aquesta època. Finalment, tot i que el pes de la religió cristiana sobre la societat medieval era ben evident, només hi fan referència directa els noms dels temples i dels cementiris, que eren, és clar, els centres més importants del terme.

49 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 241-249.

Figura 20. La capella de Santa Maria de Montnegre (Quart, Gironès). La capella, construïda en estil romànic al segle XI, era el centre d'una petita senyoria depenent del priorat benedictí de Santa Maria de Cervià. Al segle XIV va aplegar al seu entorn un petit nucli de població, *la cellera de Santa Maria*, que va desaparèixer durant la crisi baixmedieval. Des d'aleshores, ha conferit una personalitat pròpia al veïnat de Montnegre, un sector de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre format per uns quants masos, els habitants dels quals s'enterraven al petit cementiri de la capella. *Elvis Mallorquí*.

La sotragada demogràfica dels segles XIV i XV va tenir un fort impacte sobre el poblament de la parròquia, tal com recorda la toponímia: les dues celleres van desaparèixer i van ser substituïdes, primer, per uns nous masos medievals –el *mas Cros* i el *mas Preses*– i, després, per cases de jornalers que s'hi establiren al segle XVIII –*ca l'Escolà* i *can Jaques*–; pel que fa als masos, només 20 van sobreviure i van incorporar les terres dels altres 17 masos rònecs. Per això, els propietaris dels masos van passar a

ser els principals actors de la vida de Sant Mateu de Montnegre: molts noms de cursos d'aigua, boscos i prats, a partir d'aquesta època, inclouen com a part específica el nom d'un mas; a més, sembla detectar-se una progressiva especialització dels boscos –aulets, suredes, castanyers– que aniria lligada a l'increment dels noms de camins que unien la població amb el santuari dels Àngels i els mercats de Monells, la Bisbal i Girona.⁵⁰

Al llarg del segle XIX la demografia de Sant Mateu de Montnegre assoleix un nou màxim que coincideix amb un elevadíssim nombre de noms de cases, 68 en total, tot i que només hi havia 37 cases habitades el 1894 i 29 el 1947.⁵¹ Això es pot deure al fet que moltes cases tenen més d'un nom perquè les diverses famílies de masovers que hi han viscut han pogut deixar el seu cognom o el seu malnom al topònim. En relació als noms dels altres elements del paisatge –boscos, rieres i torrents, peces de conreu–, n'hi ha molts que, sobretot a la segona meitat del segle XX, han incorporat el nom d'un mas com a element específic per la rapidesa de l'abandó de la major part de cases del terme. Un llibre d'estat d'ànimes de la parròquia recull el tancament de cinc cases entre el 1949 i el 1961 i l'establiment de famílies immigrades d'Andalusia, Extremadura o Galícia per allargar, a vegades només durant uns pocs anys, la vida d'altres cases; de fet, només *can Riera* i *can Marcó* han estat habitats contínuament per la mateixa família al llarg del darrer mig segle. Per això, s'ha produït un tall profund en la majoria de noms de lloc de la parròquia: la desaparició de la gent que els coneixia, la seva ràpida substitució per gent vinguda de lluny i l'abandó de la majoria de les explotacions i conreus ha tingut com a conseqüència que molts noms dels mapes actuals hagin estat creats *ex novo* per tal d'anomenar uns indrets situats a prop de les cases que, encara dempeus o mig enrunades, encara són visibles.

50 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 249-255.

51 MALLORQUÍ, 2003 [58]: p. 255-259.

6. ELS NOMS DE LLOC I LA CULTURA POPULAR: LA TOPONÍMIA EN L'IMAGINARI DE LA SOCIETAT TRADICIONAL

FRANCESC ROMA

6.1. EL LLENGUATGE INSTITUEIX LA REALITAT

Les darreres tendències en geografia cultural s'afanyen a reivindicar que el nostre accés a allò que considerem real no és un accés directe, i que en aquest procés de mediació, el llenguatge en sentit ampli hi és molt important. D'altra banda, des d'una ciència del llenguatge, ja fa temps que s'ha acceptat la dualitat significant/significat proposada pels més insignes sociolingüistes. El fet que la idea i la manera d'expressar-la formin dues cares de la mateixa moneda, tal com proposa la sociolingüística, suposa que una societat pot posar un nom diferent a una idea que comparteix amb un altre nom.

D'exemples n'hi ha molts, pel que fa a varietats lingüístiques i dialectals. Però dins d'una mateixa cultura, la lingüística històrica ensenya que el pas del temps també ha consolidat sentits diferents per a les mateixes paraules. Per exemple, els estudiosos de la llengua castellana a l'edat mitjana estan d'acord a afirmar que en castellà la paraula *montaña* volia dir superfície coberta d'arbres –*monte* o *matorral*–, cosa que té relativament poc a veure amb la idea contemporània de muntanya.¹

1 CEJADOR, 1990; BOGGS-KASTEN-KENISTON-RICHARDSON, 1946.

El llenguatge col·labora en la institució de la realitat i la dóna a veure, perquè el llenguatge és, fonamentalment, una forma de comunicació i, per tant, de relació social. Les relacions entre grups socials es manifesten, construeixen i modifiquen en relació al llenguatge. En aquest sentit, el topònim ajuda a donar a veure la realitat, en general, i la realitat social, en concret, a través de la realitat física. Així, el llenguatge, en tant que discurs, acaba convertint-se en acció. Seguint algunes de les darreres tendències en el terreny de la geografia cultural, es podria afirmar que els topònims poden ser vistos com a discursos i com a textos o com a empremtes i matrius.²

6.2. EL TOPÒNIM COM A EMPREMTA I COM A MATRIU

Els topònims són les paraules amb què designem una part de la realitat geogràfica, i com a tals tenen significat i significat. Des de la geografia cultural, els hem de pensar alhora com a empremtes i matrius de sentit: empremta perquè són el resultat d'una societat que els ha construït o els ha donat sentit;³ matriu, perquè donen sentit a la realitat geogràfica purament física.⁴ Per això es pot afirmar que la toponímia contribueix a explicar el "món" real, a donar-li sentit i a provocar certes reaccions culturalment definides.

Dit això, també hem de dir que les evolucions històriques del significat i del significat que formen tot topònim poden seguir ritmes diferents. La lingüística històrica i la sociolingüística han aportat moltes proves del canvi en el primer sentit. Alguns treballs permeten demostrar que també ha estat així en el terreny del significat.

Així, el topònim *Santa Linya*, un lloc que semblaria fer

2 BERQUE, 1990: p. 44 i ss.; BARNES-DUNCAN, 1992.

3 Podem trobar-ne un exemple en el cas del *sot de l'Infern* de Vilalba Sasserra: aquest nom li vindria del fet que era poblat per un bosc on el treball resultava molt dur; cf. GARCIA-PEY, 2003 [41].

4 En passar per aquell lloc de l'antiga carretera nacional 152 conegut com *el Purgatori*, qualsevol conductor prudent havia d'extremar la precaució per por de patir alguna desgràcia.

referència al nom d'una santa desconeguda, en realitat sembla derivar del llatí *SALTUS* –bosc– i *ILEX* –alzina–, perquè l'any 1167 apareix referenciat com “de saltu elzinie”.⁵ En el mateix sentit, del *GUAD* –riu o riera– àrab i d'una capella dedicada a santa Anna apareix Santa Galdana, una altra santa que no apareix en cap santoral. Segurament el nom de Santa Pau derivi de *PAGO* –indret rural–, i que un *villar Mansaldi* del segle IX s'hagi convertit en Sant Marçal.

Empremta o matriu, significant i significat, el cas és que els topònims tenen una relació molt estreta amb la cultura i la societat que els ha produït. En aquest sentit, segons els documents escrits, el topònim del santuari de Nostra Senyora de *Paret Delgada* hauria adquirit el nom a partir de les parets “delgades” que delimitaven les propietats de diferents senyors.⁶ Però no tothom li atribuïa el mateix origen: per a les classes culturalment més humils, el topònim vindria del nom del pastor que va trobar la verge Maria entre el brancatge d'una alzina. Segons l'etimologia popular, aquest pastor es deia *Peret Delgada*.⁷ Lingüísticament, cap diferència no hi ha entre una “paret” i un senyor que es digui *Peret*, si es fa una neutralització de les vocals àtones. És precisament aquesta homofonia el que permet que entre el topònim i la cultura que en parla s'estableixi una relació trajectiva.⁸

La història de la interpretació d'aquest darrer topònim ens deixa veure un cas d'enfrontament entre dues cultures, la de l'elit i la del poble, cultures que li donen interpretacions diferents, una basada en documents escrits i l'altra, en la tradició oral. Una pot posar l'estat com a prova del rigor i l'altra, la religió popular. En el mateix sentit, caldria parlar d'una anotació que fa Enric Moreu-Rey segons la qual, una “pedra aguda” hauria donat lloc a l'*Apareguda*, de la qual fins i tot s'haurien explicat llegendes.⁹

5 MOREU-REY, 1982: p. 112.

6 Bernat Desclot fa servir la paraula *delgat* per descriure el rei Jaume I: “havía llonch cos e delgat”; els documents antics es refereixen a aquest santuari com a “parietes delicatas” o com a “parietes graciles”; cf. MONTOLIU, 1915: p. 9; *Catalunya...*, 1984-1998: vol. 21, p. 252.

7 Joan Amades proposa “Peret Delgadu”, però es podria tractar d'una errada tipogràfica; cf. AMADES, 1989: p. 309.

8 Sobre el concepte, cf. BERQUE, 1990.

9 MOREU-REY, 1982: p. 158.

Figura 21. El Ras de Conques (Alt Urgell). Segons la llegenda, eren els minairons els que van apilonar les pedres del bosc al capdamunt de la collada. D'aquesta manera s'ha explicat tradicionalment, a l'Alt Urgell, l'existència de tarteres enmig de prats o boscos. Francesc Roma.

Sembla clar, doncs, que la descodificació del significat es fa en funció de la cultura del moment històric concret: per això molts dels exemples anteriors donaven lloc a noms de personatges sants. Per dir-ho d'una manera molt simplista: no s'entén el topònim –significant– i s'interpreta com es pot –se li dóna el significat que es pot. Anotem que es podrà creure l'expressió anterior si es té en compte que no hi ha una manera “correcta” d'interpretar el topònim, sinó que el mateix mot ha estat, és i segurament serà interpretat de manera diferent al llarg del temps.

S'ha dit que la pràctica etimològica neix a Grècia i que les elits medievals i modernes han utilitzat les etimologies com a maneres d'explicar-se el funcionament, la forma, l'origen i altres aspectes de força coses, entre les quals els fets geogràfics. Després, les interpretacions etimològiques es varen convertir en un afer d'especialistes i varen adquirir un aire científic. En canvi, la cultura popular segueix utilitzant l'etimologia com a forma explicativa fins ben entrat el segle XIX, quan ja les elits no en fan gaire cas. Als pagesos del segle XIX, o fins i tot del XX, una etimologia “clara”

els permetia accedir fàcilment a l'evidència de les coses. El nom torna evident l'essència dels llocs i, d'aquesta manera, dóna a veure el món i els valors que cal llegir en ell. Aquest procediment que encara es troba a vegades en les classes populars era el mateix que havia fet servir Isidor de Lleó a principis de l'edat mitjana en projectar els seus propis valors sobre els noms de les coses.

6.3. TOPONÍMIA I CULTURA

D'aquesta manera, en afirmar que no hi ha una única interpretació del topònim i que la prevalent no té perquè ser certa –científicament–, ens serà útil de recordar el conegut teorema de Thomas: “les coses que es defineixen com a reals tenen conseqüències reals”.¹⁰ En aquest sentit, és possible que, com planteja Joan Coromines, el topònim *paradís* tingui el seu origen en alguna forma d'enterrament –cementiri, per exemple–, però també sembla clar que a l'edat mitjana aquest mot ja era utilitzat com un topònim per referir-se a indrets agradables. És precisament en aquest sentit que apareix en el diccionari Alcover-Moll, en el qual se cita un document de 1561 que diu: “la vila y tot son terme, que pareix un paradís ameno y regalat”; i, de manera semblant, Clara Arbués ha documentat aquest topònim al segle XIV, un moment en què era utilitzat per referir-se a un salt d'aigua a *Músser* [Cerdanya].¹¹ En canvi, l'*infern* podria fer referència a un lloc inferior, però en alguns moments de la nostra història està clar que s'ha utilitzat per parlar de llocs on el treball del bosc o del camp era molt penós.¹²

10 W. I. Thomas (1863-1947), sociòleg vinculat a l'Escola de Chicago, interpreta les situacions com a fets socials en què intervenen dades de tipus objectiu (externes), actituds preexistents de les persones i les definicions de les mateixes persones. D'aquesta manera, estableix que les persones no responem directament als fets objectius, sinó que ho fem a partir de la nostra interpretació de les dades objectives. Les situacions així definides acaben condicionant la nostra acció.

11 ALCOVER-MOLL, 1926-1962; ARBUÉS, 1998; ROMA, 2004: p. 43 i ss.

12 No descartem que aquest topònim pugui tenir algun tipus de relació amb el nom de lloc *los Enferms*, documentat a Osor l'any 1731, que estaria relacionat amb les institucions d'ajuda a les persones malates o *enfermes*; cf. BRUGUERA-ESCORIHUELA, 1995: p. 370-392.

El topònim ha estat constituït en una cultura o societat concreta i amb el pas del temps arriba a nosaltres que vivim en un món culturalment diferent –fins i tot lingüísticament diferent. D'aquí que moltes vegades se'ns faci molt difícil interpretar en un sentit o en un altre certs topònims. Per exemple, la relació entre el nom de *Granollers* i la presència de granotes en aquell espai avui dia no es fa gens evident, però geològicament és clar que aquesta ciutat ha crescut sobre una plana formada per una superfície de sedimentació de materials quaternaris, sobre la qual alguns cursos hídrics han anat serpentejant històricament.

Un exemple interessant en el mateix sentit, l'aporta la folklorista Maria de Bell-lloc quan parla de la *riera del Tenes* [Vallès Oriental].¹³ Segons aquesta font d'informació, a finals del segle XIX, a Bigues es parlava d'una llegenda que explicava l'origen d'unes runes dient que corresponien a una antiga ciutat anomenada Atenes.¹⁴ Se suposa que aquesta vila hauria donat nom a la riera, però de fet ja és fàcil de veure que la realitat havia d'haver anat de manera força diferent: l'existència d'una vila a la Grècia clàssica que portava aquest nom va ser el que va permetre projectar aquest topònim sobre aquest curs hídric vallesà. De fet, calia la presència de les ruïnes i del topònim perquè l'intercanvi simbòlic que suposa aquesta llegenda –la “trajectió”– pogués tenir lloc. Però a més a més, també calia una cultura que fos capaç de conèixer la ciutat d'Atenes i la seva importància per al món occidental.

En el mateix sentit i en el mateix àmbit geogràfic, caldria esmentar el cas del topònim de Sant Miquel del Fai, que la cultura popular faria derivar de *fai* –faig– i no de *fall*, és a dir, cascada. El llegendari justificava aquest origen suposant que les fagedes havien estat molt esteses en aquest marc geogràfic en èpoques passades. I per acabar de reblar el clau, s'adduïa el nom de Sant Quirze de Safaja, l'arrel etimològica del qual era prou transparent.¹⁵

13 BELL-LLOC, 1882.

14 BOADA-CASAS-CAMPDEPADRÓS, 1993: p. 61.

15 BOADA-CASAS-CAMPDEPADRÓS, 1993: p. 10.

Des d'un punt de mira estrictament positivista, es podria pensar que els pagesos i les pageses han recorregut gairebé sempre a una etimologia que, des del punt de vista científic, resulta falsa: és clar que *Gallicant* deriva de pedra i no de gall, que *Fai* ho fa de *fall* i no de faig, etc. Però, des d'un punt de vista trajectiu, i en concret per a la teoria de la "mediança", aquesta forma d'etimologia no és ni millor ni pitjor que la que proposen els grans lingüistes. Al contrari, resulta tant o més reveladora de la realitat del medi que certs grups socials habiten. A través seu es fa realitat la idea que la natura és alhora un fet natural i cultural.

6.4. ELS TOPÒNIMS ES CONSTRUEIXEN PER CONSENS, PERÒ TAMBÉ PER CONFLICTE

Hi ha força altres casos en què el topònim com a empremta mostra la no coincidència de sentit entre la cultura popular i la cultura de l'elit; és a dir, que actua alhora com una matriu de sentits diferents. En el cas de la *Coma Ermada* [Ripollès], el topònim genèric *-coma-* fa referència a un prat que es troba en un lloc elevat, de forma més o menys plana i ric en pastures. L'adjectiu *ermada*, per la seva part, fa referència a un lloc no conreat o amb vegetació de poca alçada. Una visita al lloc acaba de convèncer de l'origen humà d'aquest espai. Però al costat d'aquesta interpretació científica, l'etimologia popular *confon* el mot *ermada* amb el seu homòfon *armada*. És llavors que el seu sentit canvia radicalment: es passa de la idea de l'esterilitat a una referència al fet d'estar armat. Per a la cultura popular, d'ençà de llavors, és possible que estigui fent referència a una batalla i això permet l'ancoratge de la llegenda del Comte Arnau i la seva lluita contra els àrabs.

Figura 22. La Coma Ermada (Ripollès). Segons la llegenda, el comte Arnau hi va tenir una important batalla amb els àrabs. Aquesta interpretació, però, és fruit de la confusió fonètica entre *armada* i *ermada*, el nom originari que deriva d'*erm*. *Francesc Roma*

A les Guilleries, es diu que el poble d'*Osormort* fa referència a un ós que s'hi mor; que a *Querós* aquell mateix ós va ser considerat *asquerós*. A l'Urgell, el poble de *Rocallaura* va prendre el seu nom del fet que un pagès que anava al tros va veure el seu ase morir sota una pedra que es despenya de la muntanya. Com que no tenia altra alternativa, només se li va ocórrer dir *roca he de llaurar*, d'on hauria sortit el nom del lloc.

Com es veu en aquests exemples, les paraules –actuant com a matrius de sentit– serveixen per institucionalitzar la realitat. Així, l'etimologia –científica o no– ajuda a construir la societat des del moment en què construeix la realitat geogràfica que l'acull. L'etimologia popular va fer comprensible per a bona part de la població uns topònims que no els semblaven clars i, per fer-ho, en la majoria del casos, va haver de transformar una mica la forma del mot original i deformar-ne radicalment el seu sentit: la major part dels topònims esmentats no aguanten les més mínimes proves de l'etimologia científica. Així, quan es perd el sentit original d'una *rocallada* es canvia el topònim per *la Roca Lladra*, expressió sense sentit, però el significat dels mots de la

qual és, com a mínim, comprensible. En un altre lloc, *Sa Gran Mola* esdevé el coll de *Sa Gramola*!

D'una banda, sembla clar que hi ha unes regles d'etimologia popular que caldria aprofundir molt més i, de l'altra, sembla que en força casos la forma del medi ambient és molt important. Segurament, tal com planteja Joan Tort, siguin els aspectes més excepcionals o/i els més transparents els que ajudin a explicar els orígens de la majoria de topònims. La natura no era encara la "*res estensa*" que plantejarà la mediança de la modernitat, i per això els llocs que s'imaginaven com a especials rebien un tractament especial. La natura, com la vida humana o el calendari, tenia moments sagrats i moments profans, llocs excepcionals i llocs sense massa interès. I els topònims ens haurien d'ajudar a entendre aquesta distinció.

La interpretació de molts dels topònims que hem vist fins ara ha estat feta en clau religiosa. I no és estrany, si es té present la gran importància que històricament ha tingut aquesta religió en el nostre àmbit cultural i geogràfic. Però la importància de la societat senyorial, més o menys idealitzada, també es deixa veure en les etimologies populars.

Un primer cas el trobem en el *coll de Iera de Maça* –al sud de Vidrà, just al peu de Bellmunt. Segons la llegenda, el lloc pren el seu nom d'una revolta contra el senyor de Besora que, de tan tirà com era, va aixecar les ires dels seus vassalls. Aquests, finalment, s'haurien reunit al *camp del Mal Consell* i l'haurien matat al lloc esmentat. En aquest cas, veiem clarament com l'etimologia, el topònim i el llegendari serveixen igualment per instituir la realitat. L'enjoc etimològic permet entendre la gran analogia que existeix entre esferes de realitat diferents: l'etimologia serveix per donar compte de la realitat i per a donar-nos-en compte.

En un sentit semblant hauríem d'interpretar la llegenda del drac de Sant Llorenç del Munt i de topònims vinculats a aquest relat mític com ara la *cova del Drac*, el *cingle dels Cavalls*, etc. En definitiva, dues llegendes que ens parlen d'una societat senyorial.

6.5. TOPONÍMIA I LLEGGENDÍSTICA

Un altre cas prou interessant que ens explica la natura ecosimbòlica de la geografia mítica el trobaríem a l'Empordà. Allà hi hauria hagut un cim anomenat *puig de la Figa* –impossible de localitzar geogràficament.¹⁶ Segons la llegenda, en aquest lloc hi havia hagut un monestir femení que va ser castigat a causa de la luxúria de les monges que l'habitaven. Com a resultat d'aquest càstig, el sòl del lloc seria ple de fòssils amb forma de vagina –*figa*.

Es tracta d'un magnífic exemple en què el medi natural i els seus elements –els fòssils– ens recorden una història amb un sentit moral molt clar. Però fixem-nos que aquesta llegenda i les idees socials i morals que porta associades també se'ns fa accessible a través del topònim. Aquí veiem clarament l'analogia entre el medi ambient, la llegenda i el nom del lloc, és a dir, entre elements objectius i subjectius o culturals. Per accedir als valors de la societat que va instituir aquest nom de lloc podem començar per qualsevol de les tres parts que acabem d'esmentar.

Com acabem de veure, tot i que el topònim és molt important, no és l'única font per entendre l'imaginari de la societat rural. Entre altres coses, hi ha les llegendes, que a vegades tenen una relació més o menys gran amb la societat tradicional.

De manera que si volem estudiar la relació entre les societats i el seu medi ambient, haurem de fer servir estratègies múltiples i complementàries. Acotant una mica més aquesta idea, direm que cal analitzar alhora el llegendari i les etimologies vinculades a certs topònims. Tant per una via com per una altra, podrem arribar a entendre les relacions medials i socials més importants de les societats que estiguem estudiant. En altres llocs, a aquest tipus de relacions els hem anomenat relacions d'analogia, pel fet que semblen respondre a les mateixes lògiques. D'aquesta manera, alguns topònims i algunes llegendes ens permeten arribar a certes idees morals i socials –que en un altre lloc hem qualificat com *economia moral*. Així, el nom d'un lloc ens porta a la llegenda, i la llegenda a la moral; i, com que els llocs tenen

16 PLA CARGOL, 1946; AMADES, 1951: p. 92, i 1954: p. 18.

noms i a vegades llegendes, al seu darrera s'hi pot trobar algun tipus d'idea moral.

En aquest sentit, es podria suposar que altres topònims menys transparents –si més no per a nosaltres– també haurien contribuït a donar sentit a algunes parts del món. Coneixent la llegenda que explica el nom del *sot de Vilamala* [Solsonès] dient que, a conseqüència de no haver acollit un passavolant, l'indret es va convertir en una zona coberta de pedres i improductiva, també ens podríem demanar si una cosa semblant no podria haver passat amb els topònims de l'infern o del purgatori.

Figura 23. El sot de Vilamala (Solsonès). El topònim ha fet pensar en una vila maleïda per no haver acollit uns viatgers i que va ser enrunada a causa d'una allau de pedra i terra. Només una casa es va escapar del càstig: la masia de Sòvol.
Francesc Roma

6.6. UNS EXEMPLES: L'INFERN, LA CARITAT I LA POR EN LA TOPONÍMIA

A) Els topònims de l'infern

En aquest sentit, una primera aproximació pot donar pistes interessants: la major part dels llocs en què el topònim conté el mot *infern*, són llocs humits, tancats, ombrívols, hostils a la acció humana agrícola, etc. Com diu el diccionari Alcover-Moll, l'infern és un lloc obscur i profund; llunyà i de difícil accés.¹⁷ En aquest cas, sembla que ens trobem davant de topònims que ens informen de la representació dels llocs, però no disposem de llegendes que ens acabin de confirmar el trajecte llegendari. Ara bé, sabem que a l'edat mitjana la idea de paradís s'associava a llocs frescos, verds i agradables.¹⁸ En altres llocs hem demostrat que la imatge que les elits catalanes tenien a mà per referir-se al Montserrat agradable era la del paradís.¹⁹ Si és cert que els inferns sempre són relatius a la cultura que els habita, segurament els inferns catalans eren en la seva major part llocs hostils a la conquesta agrícola.

En tot cas, el que hem de remarcar aquí és que el mot *infern* no només és un topònim, és a dir, un substantiu, sinó que alhora fa la funció de qualificatiu. No es tracta només d'un lloc concret, sinó d'un lloc connotat, associat a idees i representacions que serveixen per donar-li sentit i que participen d'una construcció social més àmplia. L'infern, com molts altres topònims, és una empremta de la societat sobre el medi que l'acull, empremta que actua també com a matriu en dotar a les persones que s'hi afronten d'unes orientacions sobre el sentit del lloc i la manera com cal sentir aquella part del món real. El *sot de l'Infern* no és només un lloc concret com Barcelona o París, sinó un lloc *com* l'infern, un lloc fet a imatge dels indrets del càstig i la tortura i dels quals res de bo no es pot esperar. En aquest cas, fins i tot podria semblar que una anàlisi etimològica fóra supèrflua: per a certes cultures no cal demanar-se què vol dir aquest nom, perquè

17 ALCOVER-MOLL, 1926-1962: vol. 6, p. 656-657.

18 ROMA, 2001 i 2004.

19 ROMA, 2001.

el seu significat és ben transparent. El mot constitueix la cosa, institueix el lloc. Transforma el planeta i la biosfera en ecumene. I aquestes transformacions són més fàcils en la mesura que el mite que hi ha al darrere del topònim és comprensible per a la major part del món occidental cristià. Però quan es treballa amb mites locals, com en els casos de Vilamala o de la Maladeta, les coses deixen de ser transparents. Ara bé, sigui fàcil o difícil, hauríem d'acceptar que aquest exercici, més que possible, és indispensable per comprendre la *realitat* geogràfica.²⁰

Possiblement no sigui agosarat dir que tant les llegendes com els topònims sempre intenten parlar-nos de la societat que els ha produït. Aquest seria el cas de la *Maladeta*, una muntanya que per als habitants de les valls de Benasc o d'Aran voldria dir maleïda. Aquest nom, junt a la llegenda que n'explica l'origen, contribueixen a fer veure la realitat: sabent com es diu la muntanya, no es pot fer altra cosa que preguntar-se les raons d'aquesta maledicció. La morfologia glacial del lloc²¹ adquireix sentit quan es coneixen els fets que se suposa que hi varen tenir lloc –llegenda–, però també quan se sent pronunciar el seu nom. El fet que alguns estudiosos plantegin la possibilitat que aquest topònim derivi d'un radical MAL- d'origen indoeuropeu que faria referència a una paret vertical, muntanya o pedra, no fa altra cosa que recordar-nos el que dèiem més enrere: que significant i significant poden evolucionar a ritmes diferents i que cultures diferents descodifiquen de manera diferent el mateix topònim –i les cultures diferents poden coexistir temporalment o no.

B) El cas de *caritat*, o com la societat forma part del paisatge i del topònim

A casa nostra tenim tota una sèrie de topònims *de la caritat* que se situen en un marc geogràfic molt concret que ràpidament definiríem com el conjunt Osona-Ripollès, tenint en compte que un d'ells se situa, per molt poc, dins de la comarca del Bages. Es

20 En aquest article, definim la realitat, seguint Berger i Luckmann, com la qualitat pròpia d'aquells fenòmens que no podem fer desaparèixer amb la nostra voluntat.

21 En el terreny de la geologia també es parla de roques amoltonades per referir-se a les masses arrodonides i transportades per les geleres.

tracta de llocs com el *puig de la Caritat*, el *turó de la Caritat* o el *pla de les Caritats*.

Pel que fa a la interpretació de l'origen d'aquests topònims, una recerca que vàrem dur a terme l'any 1998 va posar de manifest que, com a mínim a Sant Martí de Surroca [Ripollès], el *puig de la Caritat* –1.203 m– i la *collada de la Caritat* deuen el seu nom a què una dècada enrere encara s'hi feia un aplec en què es reunia la gent del poble, celebraven missa al cim i després es repartia el pa de la caritat als assistents.

Figura 24. El *puig de la Caritat*, a Sant Martí de Surroca (Ripollès). El puig va rebre aquest nom per l'aplec que s'hi celebrava en què, després de la missa, es repartia el pa de la caritat als assistents. *Francesc Roma*

Pel que fa a la resta de topònims, no es va poder trobar de manera directa cap explicació del seu origen. Però no deixa de ser simptomàtic el fet que a Pardines [Ripollès], en preguntar per aquest topònim, un home esmentés el *torrent de Donapà* com a possible associat al *pla de la Caritat*. El topònim es relaciona amb un aplec que se celebrava a principis del mes de maig, normalment per la Santa Creu, el dia 3, tot i que en alguns casos varen referir el dia 1. En el transcurs d'aquest ritual catòlic es repartien *caritats* i es beneïa el terme. Les caritats no eren

altra cosa que petits panets. Llavors era el moment de sembrar, quan la collita era a punt de brotar i créixer i calia protegir-la. Per això es procedia a la benedicció dels termes. Les tempestes, les pedregades, la pluja o la neu fora de temps posaven en perill l'anyada, però també la comunitat: la fam podia desencadenar la misèria, la malaltia, l'odi entre els veïns, etc. Calia refermar els llaços entre els membres de la comunitat, i calia assegurar-se algun sistema de control del medi ambient.

El dia de la Invenció de la Santa Creu era el més utilitzat per fer la benedicció del terme. L'assistència a aquest ritual afavoria les collites i a més a més els panets rituals que s'hi repartien, en alguns pobles, eren posats a les finestres o a sobre de la teulada els dies de tempesta per aturar el mal temps.

La col·lectivitat es defensava de les possibles amenaces reunint-se en un lloc elevat, un cim o una carena, i repartia un pa que, menjat o guardat per a casos de mal temps –sempre, però, beneït– simbolitzava la unió dels qui estaven al mateix costat. La comunitat havia de conjurar els seus enemics potencials o, pres des de l'altre angle, havia d'assegurar-ne la cohesió social. El llonguet reunia les dues vessants: d'una banda protegia dels enemics i, de l'altra, acostava els veïns, els més pobres i els més rics que menjaven junts.

Com hem vist, en alguns casos, la relació entre la toponímia i la llegenda és clara. Tant a través de l'una com de l'altra es fixen els valors, els fets i les històries sobre el sòl: la realitat és instituïda. El medi esdevé així un text que pot ser "llegit"; però alhora aquest medi adquireix també un sentit que li ve del discurs social. Com a tòpics que són, els topònims i les llegendes, serveixen per donar sentit al món i coherència a la societat. El món és instituït alhora que es construeix la societat. El medi físic esdevé *ecumene* i, a través dels valors que vehicula, ajuda a afaïçonar la societat local: la gent participa d'una lògica i d'una sèrie de valors iguals que els converteixen en col·lectivitat.

El cas dels *Encantats* [Pallars] esdevé molt il·lustratiu. La imatge dels dos caçadors encantats que se suposa que es veuen a prop del cim ajudava a fer comprendre un valor –hi ha moments en què cal ser a missa i no caçant. Precisament el mateix valor

que ens volia transmetre la llegenda. I encara més, el mateix valor que els rituals socials més importants del curs de l'any en aquell indrets repetien sistemàticament. Entre aquestes diferents esferes –medi físic, llegenda, ritual, mite, topònim, etc.– s'estableix una relació d'analogia que en conjunt ens fa veure la realitat del món.

C) El topònim en la relació entre humanitat i natura

La geografia mítica popular que hem tractat s'entén quan se sap que es basa en la idea que les persones, els animals i les plantes estan en una relació directa entre ells. Per això podem entendre que antigament s'haguessin exorcitzat les plagues d'insectes que devoraven les collites o que alguns animals hagin estat sentenciats per jutges humans. En el mateix sentit, sempre està oberta la possibilitat que alguns animals siguin en realitat bruixes o bruixots. Aquest intercanvi entre el món i el Nosaltes, per tant, no era ni rar ni insensat. L'any 1561 Caterina Reig, de Taradell [Osona], va ser jutjada per la Inquisició perquè era tinguda per bruixa capaç de fer sortilegis. Com que la seva filla patia mal d'orella, una altra dona li havia aconsellat que agafés un bri de gavarrera, que n'enterrés la punta a terra i que li posés un roc a sobre. Els seus problemes havien d'acabar després de dir tres oracions al Pare Nostre i d'amenaçar la planta dient-li que no l'alliberaria fins que la seva filla es curés.²²

La relació entre plantes i persones era força estesa. Al Vallès, per exemple, quan naixia un nen es pensava que també naixia un arbre. La vida d'ambdues criatures era analògica i el que li passés a una també passaria a l'altra. A Osona, segons Amades, en el moment del part, es plantava un arbre que simbolitzava l'infant i que era tractat de la mateixa manera que la persona.²³ En altres llocs es creia que quan una dona moria es trencava una branca de roure o de figuera. Els infants eren curats passant-los a través d'un forat fet a l'arbre. En altres casos, la placenta era enterrada sota un arbre per assolir la força del roure o la

22 PLADEVALL, 1986: p. 107.

23 AMADES, 1955: p. 1-2.

bellesa del roser. La falguera produïa petits homenets.²⁴ Sembla que cal tenir present aquest tipus de relació entre el medi i la col·lectivitat per entendre el funcionament de les etimologies populars, perquè aquestes responen a la mateixa lògica.

Figura 25. Els pallers de pedra de l'Aranyó (Segarra). Aquestes roques recorden la maledicció d'un pobre sobre els habitants del mas d'en Roca, que li van negar l'acolliment a la casa. Francesc Roma

El llegendari català tampoc no mostrava massa distància entre els morts i els vius. Un cop mortes, algunes persones retornaven demanant misses o altres favors per anar al cel; també podia ser que tornessin per acabar alguna feina incompleta. Alguns llocs han quedat atrapats en aquest enjoc i han estat formalitzats en forma de pors, talment com alguns dies especials es dedicaven a aquestes ànimes errants. Hi ha llocs en què la *por* s'apareix als homes i a les dones; en altres casos, els morts fan sorolls o llums per cridar l'atenció dels vius. La presència en la nostra geografia de topònims com el *collet de la Por* o la *Creu Vermella* [Osona] ens recorden aquestes pors rurals.

24 AMADES, 1955: p. 2.

Figura 26. La Roca de Pena, al Lluçanès. Aquí, de nit, se sentien gemecs i plors que, un cop passada la roca, es convertien en rialles. Ara bé, és probable que el nom originari del lloc no fes referència a la pena de les ànimes, sinó a una penya. Francesc Roma

L'estudi del que en alguns casos s'ha dit la geografia mítica ha estat poc aprofundit fins al moment, però segurament serà un dels camps de més interès epistemològic en el futur proper. Entendre els topònims com a manifestacions de la vida social i col·lectiva ens ha de permetre sobrepassar l'estadi inicial de simple recollida de topònims.

No és poca la feina que queda per fer, per no dir que encara queda tota. Però, sense oblidar el treball de camp i les arplegues de topònims, ja va sent hora de començar a pensar els noms de lloc en clau d'interpretació. Entendre'ls com a manifestacions analògiques de la cultura que els ha produït pot ser una primera pista.

7. CONCLUSIONS

ELVIS MALLORQUÍ

Un dels objectius del present llibre era que cadascun dels capítols que el formen ens conduís al complex món de la toponímia per un camí diferent. Alguns camins són coneguts des de fa temps i molta gent els ha trepitjat; d'altres, en canvi, gairebé continuen verges perquè pocs s'hi ha aventurat. Un cop arribats al final del recorregut, però, és l'hora de fer balanç i d'oferir unes conclusions que puguin ser útils per a futurs treballs i estudis en matèria toponímica.

1. La confecció dels reculls integrals de toponímia, per municipis, ha progressat decididament des dels anys 90 del segle XX i continua en auge en el començament del segle XXI. Aquests resultats són fruit de l'enorme esforç de difusió realitzat per la Societat d'Onomàstica, a través dels més de 30 col·loquis que ha organitzat i del centenar de butlletins interiors publicats.¹ De manera similar, s'han celebrat molts cursets, seminaris, jornades i congressos que han aplegat les recerques i les reflexions de molts investigadors en toponímia. Alguns d'ells, a més, han reunit representants de les diferents disciplines científiques vinculades amb la toponímia. Destaca, en primer lloc, el completíssim *Mestratge en Toponímia*, organitzat per la Universitat de València i dirigit per Vicenç Rosselló i Emili Casanova entre els anys 1990 i 1991;² tot i que l'estructura del curs tenia presents les implicacions de la toponímia per a la

1 AMIGÓ, 1989: p. 18; ROMÀ, 1998: p. 39-40. Precisament en el XXX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, celebrat el 2003 a Tortosa, es va reflexionar sobre el futur de l'onomàstica catalana en els anys vinents; cf. CASANOVA, 2003: p. 3-5; TORT, 2003b.

2 CASANOVA-ROSSELLÓ, 1995.

filologia, la geografia i la història, la major part de les sessions i dels crèdits es van dedicar a aspectes lingüístics, molt d'acord amb alguns objectius del Mestratge: formar investigadors i experts en normalització toponímica i intentar establir una metodologia de treball en les feines de recollida oral i de valoració històrica i documental. Amb posterioritat, també han estat molt interessants, per la varietat de continguts i d'enfocaments, el *Curs d'introducció a la toponímia* organitzat per la Societat Catalana de Geografia el 1994, el *Congrés Internacional sobre Toponímia i Onomàstica Catalanes*, celebrat a València l'any 2001, i les *Primeres Jornades de Toponímia Catalana*, organitzades l'any 2003 per la Comissió de Toponímia de Catalunya a Bellver de Cerdanya.³ A més, les publicacions de caire metodològic d'Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Xavier Terrado, entre molts altres, han animat molts investigadors a iniciar aquesta mena d'inventaris i els han guiat en la llarga i feixuga tasca de realització.⁴ I la divulgació del valor i de les possibilitats de la toponímia a través d'exposicions itinerants encara hi pot contribuir molt més.⁵ En aquest sentit, la jornada sobre *Toponímia i paisatge rural* celebrada a Girona el setembre del 2004, que ha acabat convertida en aquest llibre, venia a sumar-se a aquestes activitats de difusió de la toponímia que, afortunadament, han sovintejat en els darrers anys.

2. Tot i el fort i ràpid progrés de la publicació de reculls integrals de toponímia, convé assenyalar una clara i greu mancança: el desigual repartiment geogràfic de la recerca efectuada fins l'actualitat en terres catalanes.⁶ Així és, el Camp de Tarragona, zona d'origen del principal grup d'investigadors que, encapçalats per Ramon Amigó i sota el guiatge d'Enric Moreu-Rey, han difós

3 TORT, 1994; TURULL, 2002; MARCET, 2004.

4 MOREU-REY, 1982; AMIGÓ, 1994 i 1999: p. 29-39 i p. 155-165; TERRADO, 1995 i 1999: p. 26-55 i p. 57-68. Vegeu també els criteris per a la redacció i publicació de reculls de toponímia en la col·lecció "Treballs de l'Oficina d'Onomàstica", a càrrec de la Societat d'Onomàstica; cf. *Criteris...*, 2003. En relació a les Illes Balears, cf. ORDINAS, 2001: p. 26-28.

5 Es tracta de l'exposició *Mots amb arrels* organitzada per la Fundació Caixa de Sabadell i la Comissió de Toponímia de Catalunya; cf. AVELLANEDA, 2005.

6 MANENT, 2003; TORT, 2003b: p. 18.

la disciplina de la toponímia a Catalunya, és el sector, al qual es pot afegir la comarca veïna del Priorat, on es concentren més treballs en el conjunt de Catalunya. Recentment, s'hi comencen a afegir altres comarques catalanes: les terres de la Ribagorça, gràcies a la iniciativa del grup de la Universitat de Lleida dirigit per Xavier Terrado, i el Vallès Oriental, per la tasca incansable d'Enric Garcia-Pey. En contrast, queden molts sectors de Catalunya gairebé sense treballs. Un dels més destacables és el buit de recerques toponímiques existent a les terres de Girona. És possible que, en aquestes comarques, no s'hagin trobat els millors canals per difondre, entre els estudiosos locals, les enormes possibilitats que ofereix la toponímia per al coneixement de la realitat, històrica i actual, de cada localitat. De totes maneres, alguns autors sí que han destacat la vàlua de la informació que contenen els topònims, sobretot els més antics, però la gran quantitat de documentació escrita conservada des de l'època medieval, la forta fragmentació de les senyories i el gran nombre d'arxius patrimonials podrien haver-los desanimat d'emprendre la confecció, i posterior publicació, d'alguns aplecs integrals de toponímia més. Per això, cada cop es fa necessària una planificació per part de les institucions públiques, des de la Generalitat de Catalunya fins als municipis, de la tasca de salvaguarda i enregistrament –amb una base de dades per a tot el país– de la toponímia i onomàstica pròpia de cada localitat.⁷

3. Una segona mancança fonamental en els reculls integrals de noms de lloc és la seva relativa indefinició metodològica que fa que acabin essent considerats poc *científics* per part de la comunitat universitària. El problema, però, no rau exactament en el fet que la majoria dels investigadors que elaboren aquests reculls toponímics són erudits locals i que ho fan de forma molt sovint amateur; de fet, Ramon Amigó ha considerat aquestes persones com les més idònies per a aquesta tasca, perquè la proximitat al territori i a la seva gent –sobretot als de més edat,

⁷ Aquesta reclamació no és nova: fa més de quinze anys, en el *Mestratge de Toponímia* de la Universitat de València, dels anys 1990-1991, Ernest Querol la va expressar de manera ben clara; cf. QUEROL, 1995: p. 71-72.

que solen ser uns bons informants— garanteix la precisió que convé a les recerques toponímiques.⁸

Més transcendent sembla haver estat la manca de reflexions sobre la metodologia de recerca en toponímia a Catalunya, en part provocada per les circumstàncies polítiques dels anys 30 ençà, que han impedit un desenvolupament normal de la disciplina; a hores d'ara, a part d'alguns treballs d'Antoni Griera, Enric Ribes, Joan Coromines, Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Xavier Terrado, no es troben aportacions de massa interès ni en les tesines universitàries —que, com a molt, només expliquen les fonts d'informació utilitzades— ni en els articles del *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, dedicats més a inventariar i transcriure topònims, tant si procedeixen de documents escrits com d'informants orals, que a estudiar-los pròpiament.⁹ Actualment, la forma més acceptada de presentar els noms de lloc en un recull integral és ordenar-los de manera alfabètica per l'element específic de cada topònim —no pel genèric—; a més, se sol deixar clar si és de procedència oral o si s'ha obtingut a través de la recerca documental i arxivística dels noms d'una localitat; i, finalment, l'inventari sol incloure un mapa amb la localització precisa de tots i cadascun dels topònims, a excepció dels que no s'han conservat fins l'actualitat.¹⁰

Aquesta perspectiva de recollida i classificació dels topònims respon adequadament a les necessitats d'estudi lingüístic dels topònims i, sobretot, a l'anàlisi de les etimologies corresponents, amb les quals alguns estudiosos han intentat reconstruir les capes històriques superposades que formen la toponímia i que coincidirien amb les diverses etapes de poblament al llarg de la història.¹¹ Ara bé, aquest enfocament, diguem-ne, *etimologista* oblidava que la toponímia és “una disciplina que estudia un

8 AMIGÓ, 1999: p. 7-10.

9 QUEROL, 1992: p. 50, i 1995: p. 64-66.

10 AMIGÓ, 1998 i 1999: p. 23-27. A més, en les *Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana*, es van proposar unes normes de caire lingüístic per als reculls de topònims actuals; cf. MARCET, 2004: p. 693.

11 DAUZAT, 1946: p. 13-23, i 1951: p. 1-6 i p. 87-184; i, en especial, el capítol sobre “*La toponymie et la mise en valeur de la Beauce*”, cf. DAUZAT, 1946: p. 39-67. Aquesta metodologia també ha tingut ressò a la Catalunya Nord; cf. PORTET, 1983; BASSEDA, 1990.

material que conté tantes informacions que poden existir innombrables maneres de recuperar-les i que cap d'elles ha de bandejar les altres".¹² I, per exemple, l'ordenació alfabètica dels noms en els reculls onomàstics per municipis acaba menystenint el component geogràfic dels topònims i dificultant l'ús de la informació des de la perspectiva específica de la geografia.¹³ Per això, potser convindria que en els reculls integrals de toponímia afegeixin a la presentació alfabètica dels topònims un llistat complementari dels mateixos noms ordenats amb criteris geogràfics, distingint sobretot entre els noms referents al medi físic i els que descriuen les activitats humanes, i, com a mínim, un altre d'elaborat amb criteris històrics, és a dir, que reculli la vigència cronològica del topònim per saber si ha desaparegut o si continuen vius en la memòria oral.¹⁴

4. La superació de les mancances esmentades en la confecció de reculls integrals de toponímia només es podrà produir si la toponímia entra de ple en els estudis superiors de les universitats catalanes¹⁵ i, sobretot, si es té ben clar que no és patrimoni exclusiu de cap disciplina en concret, sinó que es troba a la confluència de moltes ciències humanes. D'aquesta manera, qualsevol recerca en l'àmbit humanístic hauria de concedir un espai a la toponímia que, amb tota seguretat, hi aportaria valuoses informacions. Un cas paradigmàtic és el treball de Ramon Amigó sobre les neveres o pous de glaç del Camp de Tarragona, perquè, a través de la toponímia, se n'han pogut inventariar i localitzar moltes més que no pas les que figuraven a la documentació.¹⁶ Però també caldria

12 En el curs del *Mestratge de Toponímia* dels anys 1990 i 1991, Ernest Querol manifestava que a Catalunya no s'havien produït les crítiques a la insuficiència de la perspectiva etimologista en els estudis de toponímia; cf. QUEROL, 1995: p. 65 i p. 71-72. Vegeu també: TRAPERO, 1995: p. 23.

13 TORT, 2000a: p. 89-91.

14 TORT, 1999: p. 71-72, i 2000a: p. 91-97.

15 MARCET, 2004: p. 694.

16 AMIGÓ, 1987. Altres treballs de Ramon Amigó i d'Albert Manent van també en la direcció de cercar en la toponímia dades bàsiques referents a activitats econòmiques o, fins i tot, a animals pràcticament desapareguts avui dia; cf. AMIGÓ, 2000: p. 111-130; MANENT, 1980, 1988, 1990, 1995 i 2004.

promoure recerques pluridisciplinars en toponímia, basades en equips d'investigadors de diferents comarques, regions o països, que partissin d'unes coordenades de treball similars i d'uns objectius molt delimitats; aleshores, es podrien obtenir resultats tan interessants com els que han produït recerques similars sobre l'antroponímia medieval europea.¹⁷ Ara bé, tenint en compte l'estat actual de la recerca de la toponímia menor de la major part de Catalunya, potser seria més productiu començar amb la comparació dels noms inclosos en el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* amb els d'altres regions veïnes o més allunyades.¹⁸ Això, però, no significa que els inventaris de toponímia per municipis no siguin d'interès, ans al contrari. No només són unes eines que serveixen per enregistrar els noms actuals i pretèrits d'una localitat, sinó que, gràcies al fet que cadascun dels noms inventariats conté informació sobre l'espai, el temps i la gent que l'ha poblat, els reculls són la clau que ens obre la porta al coneixement del present i passat de cada localitat. En aquest sentit, la feina per fer és enorme i els camins que es poden emprendre són molts i molt diversos.

En el camp de la lingüística, per exemple, molts investigadors s'han interessat per la informació que poden aportar al coneixement de la dialectologia i, gràcies a les seves etimologies, de la formació de la pròpia llengua, però en la toponímia s'hi troben també totes les qüestions lingüístiques possibles.¹⁹ Per exemple, l'estudi de la formació de col·lectius vegetals en la toponímia catalana mitjançant sufixs ha permès entendre com els noms apel·latius referents a la vegetació, que, en principi, eren noms del lèxic comú que descrivien un cert paisatge, han pogut esdevenir topònims.²⁰ Però, els canvis que estan transformant el món predominantment rural dels nostres avis en un món essencialment urbà confereixen un paper essencial a l'estudi

17 *Génèse...*, 1990-1997 i 1994-1995; *L'anthroponymie...*, 1996; *Antroponimia...*, 1995.

18 MORAN-RABELLA, 2004: p. 701-702; MARCET, 2004: p. 694-695.

19 Per exemple, els topònims poden haver nascut d'antropònims, de noms comuns, derivats, compostos, simples, individuals, col·lectius, abstractes, concrets, etc.; cf. TRAPERO, 1995: p. 22-23.

20 BASTARDAS, 1994.

lingüístic de la toponímia: la confecció d'inventaris municipals ens permet enregistrar i preservar de l'oblit una toponímia que ha perviscut durant molts segles en la memòria de moltes generacions i que ara està a punt de perdre's per la nova manera amb què ara ens relacionem amb l'espai; però, a més, la ràpida creació de nous topònims urbans presenta greus distorsions internes i moltes deficiències lingüístiques que convé detectar a temps o corregir per tal que s'incorporin correctament al sistema lingüístic vigent.²¹

Des de la geografia, cal aprofundir l'anàlisi de la vinculació dels noms de lloc amb l'espai a què es refereixen, perquè, en realitat, la toponímia és el "lenguaje natural de la geografia".²² Els estudis sobre els elements genèrics que componen els topònims permeten conèixer la realitat geogràfica local i comarcal de diferents sectors del territori i, sobretot, la percepció que en té la gent que hi viu;²³ per exemple, el fet que els *barrancs* al Camp de Tarragona s'anomenin *torrents* a les comarques de Girona, què diu de la realitat geogràfica del país i què explica de la manera com els habitants de cada regió veuen el seu territori. Però també són molt interessants les anàlisis de les parts específiques dels topònims des de la perspectiva geogràfica: a partir dels noms dels estanys del Pirineu occidental català o dels noms dels nuclis de població del Baix Camp es poden arribar a esclarir quins han estat,

21 LAPESA, 1972: p. 22; TORT, 1999: p. 62-63; RABELLA, 2000b; FORT, 2006: p. 52-53. Al llarg de la història trobem altres moments en què es van crear nous noms de lloc, amb implicacions lingüístiques diferents: l'arribada dels colons catalans a Mallorca van substituir gairebé tots els topònims àrabs preexistents, a excepció d'algunes alqueries i rafals, per noms catalans; un altre exemple ens porta a la Catalunya de la guerra civil, on es van inventar molts noms de poblacions, eliminant les referències a sants i, en general, incorporant algun element referent a la geografia o història de l'entorn; cf. MAS, 2002; TORT, 2003c.

22 TRAPERO, 1995: p. 185-186.

23 En aquest sentit, al primerenc estudi de Manuel de Montoliu sobre els noms de riu de la toponímia catalana, hi podem afegir unes primeres reflexions de Pere Català i Roca i dos complets estudis sobre els noms de les formes de relleu de Catalunya i sobre els genèrics de la toponímia de les Illes Balears; cf. MONTOLIU, 1922; CATALÀ, 1965: p. 676-687; DOMINGO, 1997; ORDINAS, 2001. Vegeu també un treball similar sobre els noms genèrics utilitzats als Alps per referir-se al relleu; cf. BESSAT-GERMI, 2001.

en cada cas, els processos nominatius que han portat a la creació dels topònims a partir d'unes realitats espacials concretes.²⁴

Des de la perspectiva històrica, seria molt interessant aprofundir en les formes de transmissió dels topònims al llarg dels segles. En general, se sol donar més rellevància a la transmissió oral dels noms de lloc d'una població, que és la que, en el fons, ha permès que cada generació transmetés una cultura concreta i una determinada visió del món a la generació següent. Però l'enregistrament escrit dels topònims, des de l'edat mitjana ençà, no només aporta unes dades essencials per al coneixement de la seva evolució lingüística –i, en especial, de la seva etimologia–, sinó que ens posa al davant de la veritable dimensió temporal dels topònims, és a dir, que van ser creats en un moment o en una època determinada i que, des d'aleshores fins a l'actualitat, poden haver-se conservat, poden haver canviat de significat –per referir-se a un espai més ampli, més petit o diferent de l'inicial– o poden haver desaparegut del tot –potser pel desconeixement del significat originari del topònim i per la seva substitució per un topònim més integrat en la llengua–. En aquest sentit, seria de gran interès poder relacionar els canvis que s'han anat produint en cada societat amb les transformacions ocorregudes en els noms de lloc que ha anat creant al llarg de la història. La distinció entre topònims en decadència i topònims emergents, més que la separació entre noms pretèrits i noms vius, pot ser de gran utilitat per detectar tant les transformacions com les continuïtats en la relació entre un grup humà i l'espai que habita.²⁵

Per finalitzar, voldríem centrar les reflexions precedents a partir d'un cas concret de possible estudi toponímic. Des de fa temps, molts autors s'han interessat pels noms de lloc que es refereixen al cristianisme –sants, ànimes, creus, etc.– i a les seves desviacions –bruixes, dimonis, etc.–, omnipresents en

24 TORT, 2000b i 2002b. Altres treballs d'intencions similars han permès aprofundir menys en els processos de designació del territori, perquè, com és el cas de l'estudi sobre els noms dels nuclis de poblament de la Segarra, s'han centrat exclusivament en les seves etimologies i s'han fixat poc en les característiques del paisatge estudiat; cf. TURULL, 1991.

25 GARCÍA ARIAS, 1995: p. 20-22; TRAPERO, 1995: p. 158; MORALA, 1998: p. 106-113; TORT, 1999: p. 68-72.

tots els territoris de Catalunya.²⁶ Però, a hores d'ara, falta una recerca de conjunt sobre tot el país i des de diverses perspectives simultàniament per tal de poder entendre quin és o quin ha estat el paper d'aquests noms al llarg de la història. Des de la lingüística, caldria estudiar les formes concretes de cadascun dels topònims *esotèrics* i *divins* que es troben en terres catalanes, sobretot ara que recentment se n'ha publicat un primer inventari: Crist, creus, Sant Pare, bisbes, àngels, sants, ànimes, fe, misses, calvari, paradís, infern, purgatori, dimoni, diable, bruixes, etc.²⁷ El punt de vista de la geografia hauria de relacionar aquests noms amb les característiques físiques de cadascun dels llocs que identifiquen i analitzar-ne el repartiment geogràfic en el conjunt del territori català; així sabríem quins tipus de lloc corresponen a cada nom, si hi ha àrees de Catalunya amb més concentració o amb absència d'aquests noms i si alguns d'aquests indrets exerceixen una mena de centralitat sobre la rodalia immediata. La perspectiva històrica és essencial per descobrir en quin moment apareixen aquests noms i, així, poder delimitar les fases que conduïren de l'edat mitjana, època en què aquesta tipologia de topònims sembla ser molt minoritària –tot i que caldrien molts més estudis per tal de confirmar, matisar o rebutjar aquesta hipòtesi– fins als segles XVIII, XIX i XX en què aquests noms d'arrel cristiana o amb referències esotèriques esdevenen molt més comuns. Finalment, els estudiosos de la cultura popular podrien recollir les explicacions que tradicionalment s'han donat a l'origen d'un nom d'aquest tipus i relacionar-les amb la difusió d'una nova moral cristiana a partir del Concili de Trento i amb la persecució de les bruixes en aquests segles moderns.²⁸

26 Entre d'altres treballs, cf. MANENT, 1995; AMIGÓ, 2000: p. 93-109.

27 CARBONELL, 2004.

28 CARO BAROJA, 1982; PLADEVALL, 1986.

8. BIBLIOGRAFIA

9.1 BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA SOBRE TOPONÍMIA

AEBISCHER, Paul:

- (1926): *Études de toponymie catalane*, Barcelona: Institució Patxot.

AGUILÓ, Cosme:

- (2002): *Toponímia i etimologia*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Universitat de les Illes Balears.

ALCOVER, Antoni M.:

- (1904-1905): «Per què serveix la toponímia: L'article ES y SA dins la toponímia catalana», *Bolletí de Dialectologia Catalana* [Palma de Mallorca], n. 2, p. 347-360.
- (1916-1917): «Escorcolls toponímics i gentilicis. Els articles ES, S', SA dins la toponímia actual del Principat», *Bolletí de Dialectologia Catalana* [Palma de Mallorca], n. 9, p. 349-352.

ALCOVER, Antoni M. – MOLL, Francesc de B.:

- (1926-1962): *Diccionari català-valencià-balear. Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*, Palma de Mallorca: Editorial Moll, 10 vols.

ALSIUS, Pere – PUJOL, Celestí:

- (1883): *Nomenclátor geográfico histórico de la provincia de Gerona desde la más remota antigüedad hasta el siglo XV*, Girona: Imprenta de Paciano Torres.

AMIGÓ, Ramon:

- (1989): *Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica*, Reus: Edicions del Centre de Lectura.
- (1994): «Alguns comentaris sobre inventaris de toponímia», dins: Albert TURULL, ed., *Introducció a l'onomàstica: toponímia i antroponímia catalana i general. Actes del cicle de conferències "Onomàstica catalana" (Lleida, 8-11 d'abril de 1991)*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 13-30.

- (1998): «Més de 60 anys de contribucions a l'onomàstica», *Plecs d'Història Local* [Barcelona], n. 75, p. 36-38 (inclòs a: *L'Avenç* [Barcelona], n. 226).
- (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2000): *Llenguatge endins. Un recorregut històric pels noms de lloc*, Reus: Edicions del Centre de Lectura.

AMIGÓ, Ramon – MANENT, Albert:

- (1995): «Reculls d'onomàstica de termes municipals (en premsa i en elaboració)», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 62, p. 44-46.

ARNALL, M. Josepa:

- (1981-1982): «Toponímia medieval de l'Alt Empordà (municipis i agregats)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], n. 15, p. 43-123.

AVELLANEDA, Joan, dir.:

- (2005): *Mots amb arrels. Els noms de lloc ens parlen. Catàleg de l'exposició organitzada per la Fundació Caixa de Sabadell i la Comissió de Toponímia de Catalunya*, Barcelona: Fundació Caixa de Sabadell.

BADIA, Antoni M.:

- (1972): «Toponímia regional bilingüe en Catalunya», dins: *Coloquio sobre Toponímia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 55-75.
- (1999): «Dialectologia i toponímia», dins: *XXII Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Vilafranca del Penedès, 10-12 maig 1996)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 77, p. 5-15.

BADIA, Joan – BOFARULL, Benjamí – CARRERAS, Enric – Miquel-Dídac PIÑERO:

- (1988): «Consideracions sobre l'ús de la toponímia en la recerca de restes arqueològiques i arquitectòniques, fins a l'alta edat mitjana», dins: *XIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Puigcerdà, 3-5 de juny de 1988)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 33, p. 91-98.
- (1989): «Toponímia i localització de restes arqueològiques a la rodalia de Llançà», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 37, p. 21-27

BALARI, Josep:

- (1899): *Orígenes històrics de Catalunya*, Barcelona: Est. Tipografia de Hijos de Jaime Jepús. (També publicat a: Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Romànica, 1964, 3 vols.)

BALTRONS, Neus:

- (1991): «Blanes: aproximació a la seva toponímia», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 46, p. 26-45.

BARELLA, Albert:

- (1997): «Una anàlisi dels mapes antics de petit i mitjà format de les terres catalanes dels segles XVI al XVIII», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 45, vol. 12, p. 111-136.

BASSEDA, Lluís:

- (1990): *Toponymie historique de Catalunya Nord*, Prada de Conflent: Revista Terra Nostra, 2 vols.

BASTARDAS, Maria Reina:

- (1994): *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.

Beiträge...:

- (1949-): *Beiträge zur Namenforschung* [Heidelberg], publicació des de 1949.

BESSAT, Hubert – GERMI, Claudette:

- (1993): *Lieux en mémoire de l'alpe: Toponymie des alpages en Savoie et Vallée d'Aoste*, Grenoble: ELLUG.
- (2001): *Les noms du paysage alpin. Atlas toponymique: Savoie, Vallée d'Aoste, Dauphiné, Provence*, Grenoble: ELLUG.

BÉTEMPS, Alexis:

- (2002): «Toponymie rurale et mémoire narrative (Vallée d'Aoste)», dins: *Récit et Toponymie. Rives*, n. 11, <http://rives.revues.org/document116.html>.

BLOCH, Marc:

- (1934): «Réflexions d'un historien sur quelques travaux de toponymie», *Annales d'Histoire Économique et Sociale* [París], n. 6, p. 252-260.
- (1940): «Toponymie et peuplement», *Annales d'Histoire Sociale* [París], n. 12, p. 43-45.

BLOK, D. P.:

- (1988): *Ortsnamen*, Brepols: Turhnhout. (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental; 54)

BOLÓS, Jordi:

- (1995): «Onomàstica i poblament a la Catalunya septentrional a l'Alta Edat Mitjana», dins: Philippe SÉNAC, dir., *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, p. 49-69.
- (2002): «Història, cartografia i toponímia», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*, València: Universitat de València – Denes Editorial, 2002, p. 1021-1028.

BOTA, Josep:

- (1987): «Les foneres de les mars de Blanes», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 28, p. 6-17.

BRAMON, Dolors – LLUCH, Rosa:

- (2002): *Mots remots. Setze estudis d'història i toponímia catalana*, Girona: CCG Edicions.

BREU, Josef:

- (1972): «Cartografía y toponímia», dins: *Coloquio sobre Toponímia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 113-125.

BRUGUERA, Fèlix:

- (2002): «La fauna en la toponímia d'Osor», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 14, p. 209-220.
- (2004): «Etimologies populars. Uns quants exemples selvatans», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 16, p. 151-165.
- (2006): *Onomàstica osorenca. Toponímia pretèrita i present dels termes municipal i parroquial d'Osor (la Selva)*, Girona: Universitat de Girona, tesi doctoral inèdita.

BRUGUERA, Fèlix – ESCORIHUELA, Xavier:

- (1993): «Els masos d'Osor segons un llevador del segle XVIII», dins: *XVII Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Barcelona, febrer del 1992)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 53, p. 177-197.

- (1995): «Noms de lloc d'Osor en un llevador del segle XVIII», dins: *XVIII Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Girona, 22 i 23 de febrer del 1993)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 60, p. 370-392.
- (1996): «Classificació dels topònims continguts en un llevador d'Osor (la Selva) del segle XVIII», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 66, p. 49-53.
- (1999): «Els noms d'Osor segons un llevador del segle XVIII (i III)», dins: *XXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Vilafranca del Penedès, 10-12 maig 1996)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 77, p. 137-156.

Butlletí...:

- (1980-): *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, [Barcelona], des de 1980.

CAILÀ, Montserrat – ESCUDERO, Jean-Paul:

- (2005): *Història dels noms de Reiners. Les arrels d'un poble del Vallespir*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Treballs de l'Oficina d'Onomàstica; 10).

CALVET, Núria:

- (1954): *Toponímia del municipi de La Escala*, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.

CARBONELL, Vicenç:

- (2004): «Relació provisional de toponímia catalana esotèrica i divina», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 97, p. 3-21.

CARIDAD, Joaquín:

- (1995): *Toponímia y mito: el origen de los nombres*, Barcelona: Oikos-tau.
- (1997): *Els noms de Catalunya. Cultes i divinitats de la Catalunya prerromana*, Barcelona: Oikos-tau.

CARRETÉ, Ramon:

- (1989): «Toponímia i romanització a les comarques del Bages, el Berguedà i el Solsonès», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 38, p. 1-38.

CASANOVA, Emili:

- (2003): «El futur de l'onomàstica catalana: reflexions al voltant d'un qüestionari i tasques per fer en els anys vinents», dins: *XXX Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Tortosa, 29 novembre 2003)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 96, p. 3-15.

CASANOVA, Emili – ROSSELLÓ, Vicenç M., eds.:

- (1995): *Materials de toponímia (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, València: Universitat de València – Comercial Denes – Generalitat Valenciana, 2 vols.
- (2002): *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*, València: Universitat de València – Denes Editorial.

CATALÀ, Pere:

- (1965): «Aspectes i qüestions de toponímia», *Enciclopèdia de l'Excursionisme* [Barcelona], n. 2, p. 675-693.

COLLS, Josep:

- (2004): «Els noms de lloc, un llegat a estudiar», *Revista de Girona* [Girona], n. 227, p. 13-14.

COLOMER, M. Mercè:

- (1966): *Estudio toponímico de los llanos de Bas, la Pinya i Ridaura*, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.

Coloquio...:

- (1972): *Coloquio sobre Toponímia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias.

Conférence...:

- (1968): *Conférence des Nations Unies sur la normalisation des noms géographiques (Génève, 4-22 septembre 1967)*, Nova York: Organització de les Nacions Unides.

COROMINES, Joan:

- (1965): «Introducció a l'estudi de la toponímia catalana», dins: Joan COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona: Barcino, vol. 1, p. 7-30.
- (1965-1970): *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona: Barcino, 2 vols.
- (1975): «L'origen dels noms de Gistau, d'Odèn i d'altres noms de lloc catalans i aragonesos conexas», dins: *Miscel·lània Pau Vila. Biografia – Bibliografia – Treballs d'homenatge*, Granollers: Societat Catalana de Geografia – Editorial Montblanc-Martín, p. 243-248.
- (1979-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, Curial-Caixa de Pensions, 9 vols.

- (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana* (obra dirigida per Joan Coromines), Barcelona: Curial Edicions Catalanes – Caixa de Pensions “la Caixa”, 8 vols.

COROMINES, Joan – MASCARÓ, Josep:

- (1989): *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes – Caixa de Pensions “la Caixa”.

COROMINES, Joan – RIBAS, Enric:

- (1936): «Per al recull dels noms de lloc de Catalunya», *Mai enrera. Butlletí del Club Excursionista de Gràcia* [Barcelona], febrer-març 1936 (reimpressió dins: *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 28-29, p. 149-154).

COROMINOLA, Asunción:

- (1966): *Toponímia del término municipal de Santa Pau*, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.

CORREDOR, Anna M.:

- (1990): «L'onomàstica a través dels registres parroquials: buidatge d'un llibre de baptismes (1577-1657) de Pals (Baix Empordà). III. Els topònims i d'altres elements relacionats amb la toponímia», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 41, p. 78-81.
- (1994): «Topònims urbans a Pals (Baix Empordà): classificació semàntica, anècdotes i comentaris», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 58, p. 26-32.
- (1995): «Riquesa onomàstica en un inventari de 1832», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 62, p. 37-39.
- (1999): «Els topònims: una eina indispensable per a conèixer la nostra terra», dins: *XXII Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Vilafranca del Penedès, 10-12 maig 1996)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 77, p. 73-79.

COSCULLUELA, Enriqueta:

- (1955): *Toponímia menor del municipio de Montellà-Martinet*, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.

Críteris...:

- (2003): «Críteris per a la redacció i la publicació de reculls de toponímia», Barcelona: Societat d'Onomàstica, http://www.iecat.net/institucio/presidencia/OCAL/pdf/Reculls_toponomia.pdf.

CUADRADA, Coral:

- (1987): «Toponímia medieval al Maresme: el paisatge, la mà de l'home, els veïnats (1250-1350)», dins: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 27, p. 1-18.

DAUZAT, Albert:

- (1946): *La toponymie française*, París: Payot.
- (1951): *Les Noms de lieux: origine et évolution. Villes et villages, pays, cours d'eau, montagnes, lieux-dits*, París: Librairie Delagrave. (Edició original: 1932).

DE LA HERA, Manuel:

- (1972): «La toponímia en las cartas de navegació», dins: *Coloquio sobre Toponímia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 43-54.

DOMINGO, Carles:

- (1997): *Els noms de les formes de relleu*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya.

DORION, Henri:

- (1984): «Les relations entre la toponymie et les autres sciences sociales», dins: *450 ans de noms de lieux français en Amérique du Nord*, Québec: Les Publications du Québec, p. 103-108.
- (1989): «Où», conferència pronunciada a la Universitat Laval, Québec, el 5.12.1989, exemplar policopiat, p. 4.
- (1998): «La toponymie, complice involontaire de la politique?», dins: W. F. H. NICOLAISEN, ed., *Scope, Perspectives and Methods of Onomastics. Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences (Aberdeen, august 1996)*, Aberdeen, vol. 1, p. 5-19.

DORION, Henri – POIRIER, Jean:

- (1975): *Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux*, Québec: Les Presses de l'Université Laval.

DUARTE, Carles:

- (1981): *De l'origen dels mots: materials per a l'ensenyament*, Barcelona: Indesinenter.

FIELD, John:

- (1993): *A History of English Field Names*, Londres–Nova York: Longmann.

FERNÁNDEZ TRABAL, Josep:

- (1987): «Aproximació a l'onomàstica d'uns pobles del Rodal del Llac de Banyoles (1310-1605)», dins: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 27, p. 31-35.

FLORENSA, Joan:

- (1990): «Toponímia de la serra de Cadiretes», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 39, p. 67-72.

FORT, Eufemià:

- (2005): *Contribució a l'onomàstica medieval de Santes Creus* (edició a cura de Ramon Amigó), Santes Creus: Publicacions Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.

FORT, Joan:

- (2006): *Els noms de lloc*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona. (Quaderns de la Revista de Girona; 123).

GALMÉS DE FUENTES, Álvaro:

- (2000): *Los topónimos: sus blasones y trofeos (La toponimia mítica)*, Madrid: Real Academia de la Historia.

GARCÍA ARIAS, Xosé Lluis:

- (1995): *Toponimia: teoría y actuación*, Oviedo: Academia de la Llingua Asturiana.

GARCÍA BAQUERO, Manuel:

- (1972): «La toponimia en los mapas militares», dins: *Coloquio sobre Toponimia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 35-42.

GARY-PRIEUR, Marie-Noëlle:

- (1994): *Grammaire du nom propre*, París: Presses Universitaires de France.

GRAELLS, Jordi – ROMAGOSA, Mercè – VILARÓ, Francesc – XIRINACHS, Marta:

- (1999): *Criteris de traducció de noms, denominacions i topònims*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura. (També dins: <http://www6.gencat.net/llengcat/publicacions/criteri/docs/criteri.pdf>)

GUILLÉN, Julio:

- (1972): «La toponimia en las cartas de navegación», dins: *Coloquio sobre Toponimia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 25-28.

ILLA, M. Carme:

- (1987): «Toponímia de l'antic terme d'Albanyà (Alt Empordà)», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 28, p. 1-5.

JOVÉ, Ferran:

- (2001): «Bibliografia onomàstica de Ramon Amigó i Anglès», dins: *Homenatge a Ramon Amigó i Anglès. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 84, p. 17-22.

KRISTOL, Andres Max:

- (2002): «Motivation et remotivation des noms de lieux: réflexions sur la nature linguistique du nom propre», dins: *Récit et Toponymie. Rives*, n. 11, <http://rives.revues.org/document121.html>.

LAPESA, Rafael:

- (1972): «La toponimia como herencia histórica y lingüística», dins: *Coloquio sobre Toponimia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 9-23.

LLOVERA, Josep:

- (1992): *La muntanya de Baix. Toponímia del Montnegre en el terme municipal de Sant Celoni*, Sant Celoni: Publicacions del Centre d'Estudis i Documentació del Baix Montseny.

LLUESMA, Josep Antoni:

- (1998): «Toponímia de Santa Coloma de Farners», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 9, p. 139-196.

MANENT, Albert:

- (1980): «La persistència, a través dels noms de lloc, del conreu dels cereals i de la vinya i la cria del bestiar boví, oví i cabrum, als termes de l'Aleixar, Vilaplana i Maspujols», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* [Barcelona], n. 8, p. 347-352.
- (1988): «El llop, la guineu i l'escurçó en la toponímia de vint-i-set pobles del Camp de Tarragona», dins: Albert MANENT – Joan VENY, eds., *Miscel·lània d'homenatge*

a *Enric Moreu-Rey*, Amsterdam – Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes – Societat d'Onomàstica – Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 2, p. 369-376.

- (1990): «Ornitologia i toponímia als onze pobles més alts de les muntanyes de Prades», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 42, p. 30-34.
- (1995): «Toponímia i història al Camp de Tarragona», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 62, p. 1-13.
- (2003): «És molt urgent fer reculls de toponímia per municipis», dins: *XXX Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Tortosa, 29 novembre 2003)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 96, p. 29-33.

MANENT, Albert – VENY, Joan, eds.:

- (1988): *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Amsterdam – Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes – Societat d'Onomàstica – Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 3 vols.

MARCET, Jaume:

- (2004): «Primeres jornades sobre toponímia catalana», *Llengua & Literatura* [Barcelona], n. 15, p. 691-700.

MARQUÈS, Salomó, coord.:

- (1982): *Toponímia del Gironès*, Girona: Servei d'Estudis de Pòlux S.A.

MARTÍ, Joaquim:

- (2001): «La Comissió de Toponímia», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 85, p. 50.

MARTINELLI, Bruno:

- (1982): «Toponymie et société. Contribution à l'étude de l'espace communautaire en Basse-Provence», *Études Rurales* [París], n. 85, p. 9-31.

MAS, Antoni:

- (2002): «Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*, València: Universitat de València – Denes Editorial, 2002, p. 321-339.

MASCARÓ, Josep:

- (1963-1967): *Corpus de Toponímia de Mallorca: relació alfabètica de los topónimos registrados en el Mapa General de Mallorca*, Palma de Mallorca: Graf. Miramar.
- (2000): *La toponímia i cartografia antigues de les Illes Balears: cartes de navegar i texts des del segle VI abans de Crist fins a l'any 1599*, Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner.

MATEU, Joan F. – Emili CASANOVA, eds.:

- (2000): *Estudis de toponímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, València: Denes Editorial.

MOLL, Juli – TORT, Joan:

- (1985): *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.

MONTOLIU, Manuel de:

- (1915-1916): «Estudis etimològics i lexicogràfics», *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona], n. 3, p. 40-51, i n. 4, p. 61-72.
- (1922): «Els noms de riu i els noms fluvials en la toponímia catalana», *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona], n. 10, p. 1-33.

MORALA, José R.:

- (1998): «Los cambios en toponímia: evolución y arcaísmo según un apeo leonés del s. XIII», dins: Javier TERRADO, ed.: *Toponímia: más allá de las fronteras lingüísticas. Studis toponymica in memoriam Joan Coromines et Alonso Irigoyen oblata. Actes del Col·loqui Toponímia. Més anllá de les fronteres lingüístiques (Lleida, 7-9 de maig d'1996)*, Lleida: Universitat de Lleida, p. 101-122.

MORAN, Josep:

- (1995): *Estudis d'onomàstica catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1996): *Consideracions sobre l'onomàstica (Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1996-1997 de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

MORAN, Josep – RABELLA, Joan Anton:

- (2000): «Horta de Sant Joan (etimologia i grafia)», dins: *XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Ulldedecona, 25-26 d'octubre de 1997)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 82, p. 71-75.

- (2004): «El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya», *Llengua & Literatura* [Barcelona], n. 15, p. 701-707.

MORAN, Josep – BATLLE, Mar – RABELLA, Joan Anton:

- (2002): *Topònims catalans: etimologia i pronúncia*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MOREU-REY, Enric:

- (1965): *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*, Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya.
- (1974a): *Toponímia catalana: assaig de bibliografia*, Barcelona: Universidad de Barcelona.
- (1974b): *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- (1982): *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca: Editorial Moll (edició ampliada i revisada de: MOREU-REY, 1965).
- (1986): «Topònims i arqueologia. Un gran itinerari romà ignorat?», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 25, p. 8-12.
- (1988): «Novament sobre el contingut semàntic de "serra"», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 32, p. 26-28.
- (1991): *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (1992): «La Societat d'Onomàstica», dins: *XVI Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Castelló de la Plana, 12-14 abril 1991)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 48, p. 13-19.
- (1995): «Tipologia toponímica», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Materials de toponímia (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, València: Universitat de València – Comercial Denes – Generalitat Valenciana, vol. 1, p. 45-52.

NAVARRO, Francisca:

- (1963): *Toponímia menor de San Hilario Sacalm y San Pedro de Osor*, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.

Nomenclàtor...

- (1918): *Nomenclàtor de les ciutats, viles i pobles de Catalunya*, Barcelona: Mancomunitat de Catalunya – Impremta de la Casa de la Caritat.

- (2003): *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Institut d'Estudis Catalans.

Noms...

- (1994): *Noms et lieux du Québec. Dictionnaire illustré*, Sainte-Foy: Commission de Toponymie du Québec – Publicatons du Québec.

Nouvelle revue...

- (1983-): *Nouvelle revue d'onomastique* [París], des de 1983.

Onoma...

- (1950-): *Onoma. Bibliographical and information bulletin* [Leuven], des de 1950.

ORDINAS, Antoni:

- (2001): *Geografia i toponímia a les Illes Balears*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.

PAGÈS, Petronila:

- (1966): *Toponímia de la província de Gerona: Palau Sacosta, Fornells de la Selva, Llambilles*, Barcelona: Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita.

PALLÍ, Lluís:

- (1981): *Toponímia litoral del terme de Sant Feliu de Guíxols*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament.
- (1982): *Toponímia litoral del terme de Castell-Platja d'Aro*, [S.l.: s.n.].
- (1985): *Toponímia litoral del terme de Santa Cristina d'Aro*, [S.l.: s.n.].
- (1988): *Toponímia litoral del terme de Calonge*, Calonge: Ajuntament.

PALMA DE MALLORCA, Andrés de, O.F.M.:

- (1956-1958): *Las calles antiguas de Tarragona (siglos XII-XIX)*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

PAYRÉ, Didier:

- (1997): *Toponymie de Jújols*, Jújols: Réserve naturelle de Jújols, 1997.

PELEN, Jean-Noël:

- (2002): «Récit et toponymie. Introduction», dins: *Récit et toponymie. Rives*, n. 11, <http://rives.revues.org/document115.html>.

PEREA, Eugeni:

- (1998): «El fil de l'onomàstica en el laberint de la història», *Plecs d'Història Local* [Barcelona], n. 75, p. 41-44 (inclòs a: *L'Avenç* [Barcelona], n. 226).
- (2001): «Ramon Amigó: del coneixement dels noms a la passió per la cultura», dins: *Homenatge a Ramon Amigó i Anglès. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 84, p. 2-7.

PEREÑA, Mònica:

- (1994): «Les comissions de toponímia: el cas del Québec», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 81, p. 79-82.

PLUJÀ, Arnald:

- (1996): *Estudi del Cap de Creus. La costa. Diccionari toponímic, etimològic i geogràfic*, Figueres: edició de l'autor.

POIRIER, Jean:

- (1965): *Toponymie. Méthode d'enquête*, Québec: Les Presses de l'Université Laval.

PONS GURI, Josep M. – RODRÍGUEZ BLANCO, Jesús:

- (2000): *Els noms de lloc a l'Alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafoles i Tordera*, Arenys de Mar: Llibreria El Set-ciències, 2000.

PRATS, Modest – IGLÉSIAS, Narcís:

- (1994): «Toponímia del Pla de Girona en els atles francesos del segle XVIII», dins: *XVIII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Girona, 22-23 octubre 1993). Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 59, p. 31-48.

PORTET, Renada-Laura:

- (1983): *A la recerca d'una memòria: els noms de lloc del Rosselló (microtoponímia)*, Perpinyà: Publicacions del CDACC.

PUJADES, Ramon J.:

- (2002): «La toponímia litoral del País Valencià en la cartografia portolana medieval», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*, València: Universitat de València – Denes Editorial, 2002, p. 357-374.

QUEROL, Ernest:

- (1992): «La metodologia en els 10 anys d'estudis de toponímia de la Societat d'Onomàstica», dins: *XVI Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Castelló de la Plana, 12-14 abril 1991)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 48, p. 35-50.
- (1995): «La metodologia en els estudis de toponímia», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Materials de toponímia (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, València: Universitat de València – Comercial Denes – Generalitat Valenciana, vol. 1, p. 61-74.

RABELLA, Joan Anton:

- (2000a): «Aspectes problemàtics de la normalització i la protecció de la toponímia», dins: Joan F. MATEU – Emili CASANOVA, eds., *Estudis de toponímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, València: Denes Editorial, p. 415-419.
- (2000b): «Toponímia: problemes i mètodes», dins: *Actes dels Col·loquis d'Onomàstica XV de la Societat d'Onomàstica, V d'Onomàstica Valenciana i I d'Onomàstica del Camp de Morvedre (Sagunt, 26-27 de febrer de 1999)*. *Braçal* [Sagunt], vol. 21-22, n. 2, p. 551-561.
- (en premsa): «L'article literari i l'article salat: variable diatòpica o diastràtica?», *Caplletra* [València].

Revue...:

- (1949-1977): *Revue internationale d'onomastique* [Paris], des de 1949 a 1977.

RIBAS, Pasqual:

- (2001): *Atles de Castelló d'Empúries, segles XVII-XIX*, Castelló d'Empúries: Ajuntament.

RIBES, Enric:

- (1993): *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja*, Eivissa: Can Sifre.

Rivista...:

- (1995-): *Rivista italiana di onomastica*, [Roma], des de 1995.

ROMÀ, Andreu:

- (1998): «La Societat d'Onomàstica», *Plecs d'Història Local* [Barcelona], n. 75, p. 39-40 (inclòs a: *L'Avenç* [Barcelona], n. 226).

ROSSELLÓ, Vicenç M.:

- (2004), *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Universitat de València.

ROSTAING, Charles:

- (1965): *Les Noms de lieux*, París: Presses Universitaires de France.

SALA, Ernesta:

- (1994): «Toponímia dels termes urbà, terrestre i marítim de Cadaqués», dins: *XVIII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Girona, 22-23 octubre 1993)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 59, p. 49-59.

«Sobre toponímia»:

- (1996): «Sobre toponímia», dins: *Documents de la Secció Filològica III*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 157-169.

SOLDEVILA, Xavier:

- (1995): «Els capbreus senyoriais, font per a l'estudi toponímic. Torroella de Montgrí (1321-1339)», dins: *XVIII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Girona, 22-23 octubre 1993)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 60, p. 296-300.

TARRAGÓ, Salvador:

- (1991): *Horta de Sant Joan o Orta?*, Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya.

TERRADO, Javier:

- (1994): «Fonaments per a l'estudi etimològic de la llengua catalana», dins: Albert TURULL, ed., *Introducció a l'onomàstica: toponímia i antroponímia catalana i general. Actes del cicle de conferències "Onomàstica catalana" (Lleida, 8-11 d'abril de 1991)*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 53-72.
- (1995): «La encuesta oral», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Materials de toponímia (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, València: Universitat de València – Comercial Denes – Generalitat Valenciana, vol. 1, p. 767-776.
- (1999): *Metodología de la investigación en toponimia*, Saragossa: edició de l'autor.

TERRADO, Javier, ed.:

- (1998): *Toponimia: más allá de las fronteras lingüísticas. Studis toponymica in memoriam Joan Coromines et Alonso Irigoyen oblata. Actes del Col·loqui Toponimia. Més enllà de les fronteres lingüístiques (Lleida, 7-9 de maig de 1996)*, Lleida: Universitat de Lleida.

TO FIGUERAS, Lluís:

- (1999): «El nom dels masos (el domini de Santa Maria de Vilabertran en els segles XI-XIII)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, ed., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 23-42.

Toponymie...:

- (1988): *Toponymie et défrichements médiévaux et modernes en Europe occidentale et centrale*, Auch: Comité Départemental du Tourisme du Gers. (Flaran; 8)

TORT, Joan:

- (1994): «El curs-seminari d'Introducció a la Toponímia», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], n. 38, p. 215-216.
- (1995): «Notes metodològiques per a un estudi de la interrelació entre toponímia i cartografia», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Materials de toponímia (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, València: Universitat de València – Comercial Denes – Generalitat Valenciana, vol. 1, p. 75-87.
- (1999): «Algunes reflexions sobre el concepte de topònim», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 77, p. 59-72.
- (2000a): «Els noms de lloc i la geografia. La toponímia com a a eina per a la conceptualització de l'espai», dins: *Actes del Col·loqui d'Onomàstica. XXIV Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Eivissa, 10 i 11 d'octubre de 1998)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 83, p. 86-98.
- (2000b): «Toponímia y territorio. Los nombres de los núcleos de población de la comarca del Baix Camp (Tarragona), desde una perspectiva onomasiológica», *Scripta Nova. Revista electrònica de ciencias sociales* [Barcelona], n. 67, 1 juliol 2000, <http://www.ub.es/geocrit/sn-67.htm>.
- (2000c): «La geografia, els noms de lloc i la descripció del territori», dins: Joan F. MATEU – Emili CASANOVA, eds.,

Estudis de toponímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger, València: Denes Editorial, p. 491-498.

- (2001a): «Alguns aspectes comparatius de la toponímia del Baix Camp», dins: *Homenatge a Ramon Amigó i Anglès. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 84, p. 8-16.
- (2001b): «La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc», *Scripta Nova. Revista electrònica de geografia y ciencias sociales* [Barcelona], n. 86, 1 abril 2001, <http://www.ub.es/geocrit/sn-86.htm>.
- (2002a): *La toponímia del Baix Camp. Una interpretació geogràfica*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (2002b): «Els noms de lloc i el medi físic. Aproximació a l'estudi de la toponímia lacustre del Pirineu occidental català (Vall d'Aran, Alta Ribagorça, Pallars Sobirà, Pallars Jussà)», dins: Emili CASANOVA – Vicenç M. ROSSELLÓ, eds., *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*, València: Universitat de València – Denes Editorial, 2002, p. 411-430.
- (2003a): «A propòsit de la relació entre toponímia i geografia: el principi de 'significativitat territorial'», dins: Emili CASANOVA – L. R. VALERO, eds., *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Teulada, 6-8 desembre 2002)*. *Butlletí Interior de la Societat Catalana d'Onomàstica* [Barcelona], n. 94-95, p. 675-688.
- (2003b): «Toponímia i onomàstica a Catalunya a l'inici del segle XXI», dins: *XXX Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica (Tortosa, 29 novembre 2003)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 96, p. 15-20.
- (2003c): «Los cambios de nombre de los municipios durante la revolución y la guerra civil españolas (1936-1939). El caso de Cataluña», *Scripta Nova. Revista electrònica de geografia y ciencias sociales* [Barcelona], n. 133, 15 gener 2003, <http://www.ub.es/geocrit/sn-133.htm>.
- (en premsa, a): «El repte de la perspectiva transversal. L'onomàstica, un camí a la interdisciplinarietat», dins: *XXVIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Maó-Ciutadella de Menorca, 22-24 de març del 2002)*.
- (en premsa, b): «La toponímia come *metafora del territorio*. Considerazioni sulla relazione tra nomi di luogo e l'ambiente geografico», dins: *XXII Congresso Internazionali di Scienze Onomastiche (Pisa, 28 d'agost – 4 de setembre de 2005)*, Pisa: Università di Pisa – International Council of Onomastic Sciences.

- (en premsa, c): «Per a una interpretació geogràfica de l'obra etimològica de Joan Coromines», dins: *In honorem Joan Coromines. Miscel·lània d'homenatge*.

TRAPERO, Maximiliano:

- (1995): *Para una teoría lingüística de la toponimia (Estudios de toponimia canaria)*, Las Palmas: Servicio de Publicaciones de la Universidad de las Palmas de Gran Canaria.

TRIJUEQUE, Pere:

- (2000): *Toponímia de Vila-romà i Palamós. Paratges entranxyables records d'un passat*, Palamós, 2 vols.

TURULL, Albert:

- (1991): *Els topònims de la Segarra. Nuclis de poblament. Diccionari geogràfic i etimològic*, Cervera: Centre Municipal de Cultura.
- (1994): «La formació dels topònims», dins: Albert TURULL, ed., *Introducció a l'onomàstica: toponímia i antroponímia catalana i general. Actes del cicle de conferències "Onomàstica catalana" (Lleida, 8-11 d'abril de 1991)*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 73-94.
- (2002): «Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica catalanes», *Llengua & Literatura* [Barcelona], n. 13, p. 505-510.

TURULL, Albert, ed.:

- (1994): *Introducció a l'onomàstica: toponímia i antroponímia catalana i general. Actes del cicle de conferències "Onomàstica catalana" (Lleida, 8-11 d'abril de 1991)*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

VÁZQUEZ, Francisco:

- (1972): «La toponímia en el Mapa Topogràfic Nacional», dins: *Coloquio sobre Toponímia celebrado en Madrid los días 21, 22 y 23 de mayo de 1969*, Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, p. 29-34.

VENY, Joan:

- (1996): *Onomàstica i dialectologia*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VILA, Pau:

- (1979): «Qüestions de toponímia», dins: *La divisió territorial de Catalunya*, Barcelona: Curial, p. 289-330.

VUE, Blandine:

- (2001): «Microtoponymie de la vigne et archéologie des paysages: huit siècles de comparaison en pays de Langres», *Annales de Bourgogne* [Dijon], n. 73, p. 57-81.

ZADORA-RIO, Élisabeth:

- (2001): «Archéologie et toponymie: le divorce», *Les petits cahiers d'Anatole*, n. 8, 5 desembre de 2001, http://www.univ-tours.fr/lat/pdf/F2_8.pdf.

8.2 ALTRES TREBALLS UTILITZATS

AEBISCHER, Paul:

- (1963): «Contribution á la protohistoire des articles *ille* et *ipse* dans les langues romanes», dins: *Miscelánea Paul Aebischer*, Sant Cugat del Vallès, Instituto Internacional de Cultura Románica, p. 199-224.

ALBÀ, Marta – TORRES, Lluís:

- (2001): *El termenal de Llagostera*, Llagostera: Ajuntament.

ALBERCH, Xavier – BURCH, Josep:

- (1991): *Els masos fortificats del pla de Salt*, Salt: Ajuntament.

ALEGRE, Montserrat:

- (1991): *Dialectologia catalana*, Barcelona: Editorial Teide.

AMADES, Joan:

- (1951): «Piedras de virtud», *Revista de dialectología y tradiciones populares* [Madrid], vol. 7, n. 1, p. 84-131.
- (1954): «La leyenda de la aldea sumergida en Catalunya», *Tradición* [Cuzco, Perú], n. 16-18, p. 5-21.
- (1955): «Maternitat dels vegetals», *Douro-litoral* [Porto, Portugal], vol. 7-8, 15 p.
- (1989): *Imatges de la Mare de Déu trobades a Catalunya*. Barcelona, Ed. Selecta.

AMIGÓ, Ramon:

- (1987): *Neveres pre-industrials (pous de neu) al Camp de Tarragona*, Reus: Edicions del Centre de Lectura. (Edició revisada i ampliada: *El tràfic amb el fred al Camp de Tarragona (segles XVI-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

ANORO, Francesc – COSTA, Lluís – FIGUERAS, Narcís –
LLINÀS, Joan:

- (1993): *Veïnats, camins i cases de pagès. Aproximació històrica als termes de Sils i Vallcanera*, Sils: Ajuntament.

Antroponimia...:

- (1995): *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII* (ed. Pascual Martínez Sopena), Santiago de Compostela – Valladolid: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Santiago – Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Valladolid.

ARAGÓ, Antoni M.:

- (1970): «La col·lecta del bovatge del 1327», dins: *Estudis d'història medieval* [Barcelona], n. 3, p. 36-51.

ARBUÉS, Clara:

- (1988): *Els espais agraris feudals de muntanya. L'exemple de Músser (Baridà)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, treball de recerca de doctorat inèdit.

BADIA, Antoni M.:

- (1981): *Gramàtica històrica catalana*, València: Tres i Quatre.

BARNES, Trevor J. - DUNCAN, James S., eds.:

- (1992): *Writing worlds. Discourse, text and metaphor in the representation of landscape*. Londres – Nova York: Routledge.

BARAUT, Cebrià:

- (1981): «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», dins *Urgellia* [la Seu d'Urgell], n. 1, p. 11-182.

BASTARDAS, Joan:

- (1995): *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

BELL-LLOC, Maria de:

- (1881): *Llegendas catalanas*, Barcelona: Tipografia Espanyola.

BERQUE, Augustin:

- (1990): *Médiance de milieux en paysages*, Montpellier: Gip Reclus. (També publicat a: París, Éditions Belin, 2000).

BLOCH, Marc:

- (1978): *La historia rural francesa: caracteres originales*, Barcelona: Crítica (ed. original: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, París: Librairie Armand Colin, 1952).

BOADA, Martí – CASAS, Pep – CAMPDEPADRÓS, Joan:

- (1993): *Recull de llegendes de Sant Miquel del Fai*, Figueres: Edicions el Brau.

BOGGS, Ralph S. – KASTEN, L. – KENISTON, H. – RICHARDSON, H. B.:

- (1946): *Tentative dictionary of medieval Spanish*, Chapel Hill: North Carolina, 2 vols.

BOLÓS, Jordi:

- (1995): *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'Edat Mitjana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- (2001): *Cartografia i història medieval*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

BOLÓS, Jordi – HURTADO, Víctor:

- (1998): *Atles del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- (1999): *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- (2000): *Atles del comtat de Girona (785-993)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- (2001): *Atles del comtat d'Osona (798-993)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.

BOSCH, Mònica – CONGOST, Rosa – GIFRE, Pere:

- (1999): «Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (segles XVII-XIX)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, ed., *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 299-328.

CAMPS, Lluís:

- (2004): *Els castells i masos de Celrà*, Celrà: Taller d'Història de Celrà.

CAPEL, Horacio:

- (1981): *Filosofia y ciencia en la Geografía contemporánea*, Barcelona: Barcanova.

CARO BAROJA, Julio:

- (1982): *Las brujas y su mundo*, Madrid: Alianza Editorial.

Catalunya...:

- (1984-1998): *Catalunya Romànica*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 25 vols.

CEJADOR, Julio:

- (1990): *Vocabulario medieval castellano*, Madrid: Visor Libros.

CERDÀ, Ildefons:

- (1867): *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid: Imprenta Española.

CHASTANG, Pierre:

- (2001): *Lire, écrire, transcrire. Le travail des rédacteurs de cartulaires en Bas-Languedoc (XIe-XIIIe siècles)*, Paris: Éditions du CTHS, 2001.

COLÓN, Germà:

- (1993): «Visió romàntica sobre alguns "mossarabismes" del català», dins: Rafael ALEMANY – Antoni FERRANDO – Lluís B. MESEGUER, eds., *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Universitat d'Alacant – Universitat de València – Universitat Jaume I, vol. 2, p. 253-299. (També dins: Germà COLÓN, *Estudis de filologia catalana i romànica*, València – Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 349-386).

Diccionari...:

- (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Dossier...:

- (1998-2000): *Dossier Cases de Pagès*, dins: *Tosquija* [Vilobí d'Onyar], n. 44, 1998, p. 17-25 («Les masies del veïnat de Santa Margarida»); n. 47, 1998, p. 17-31 («Les masies del veïnat de la Serreda»); n. 49, 1999, p. 27-37 («Les masies del veïnat de l'Onyar»); i n. 53, 2000, p. 17-28 («Masies desaparegudes»).

DURAND, Aline:

- (1998): *Les paysages médiévaux du Languedoc, Xe-XIIIe siècles*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.

El nostre poble...:

- (1988): *El nostre poble de pagès*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva.

Els substrats...:

- (2002): *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Societat Catalana de Llengua i Literatura.

ESTEVA, Lluís – PALLÍ, Lluís:

- (1990): *El termenal de Sant Feliu de Guíxols (1354-1980)*, Sant Feliu de Guíxols, Amics del Museu Municipal - Institut d'Estudis del Baix Empordà.
- (1995): *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el monestir guixolenc (881-1199)*, Sant Feliu de Guíxols: Amics del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols – Institut d'Estudis del Baix Empordà.

ESTRADA, Juan Antonio de:

- (1748): *Población general de España; Historia Chronológica, blasones y conquistas heroycas, descripciones agradables, grandezas notables, excelencias gloriosas y sucesos memorables*, Madrid.

FONTANA, Josep:

- (1982): *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona: Editorial Crítica.

Génèse...:

- (1990-1997): *Génèse médiévale de l'anthroponymie moderne* (ed. Monique Bourin, Pascal Charille i Patrice Beck), Tours: Publications de l'Université de Tours, 5 vols.
- (1994-1995): *Génèse médiévale de l'anthroponymie moderne: l'espace italien* (ed. Jean-Marie Martin i François Menant), Roma: École Française de Rome, 2 vols.

GIFRE, Pere – MATAS, Josep – SOLER, Santi:

- (2002): *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural. (Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts; 2)

GORROCHATEGUI, Joaquín:

- (1984): *Onomástica indígena de Aquitania*, Bilbao: Universidad del País Vasco.

GRIERA, Antoni:

- (1917): «L'article en català i en llengua literària», dins *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona], n. 5, p. 50-60.

IGLÉSIES, Josep:

- (1962): «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* [Barcelona], vol. 34, p. 249-356.

INGLADA, Joan Ramon:

- (2000): *Els masos de l'Armentera, cinc segles d'història*, Figueres: Ajuntament de l'Armentera.

Lanthroponymie...:

- (1996): *Lanthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens. Actes du colloque international de Rome (6-8 octobre 1994)* (ed. Monique Bourin, Jean-Marie Martin i François Menant), Roma: École Française de Rome.

LARREA, Juan José:

- (1998): *La Navarre du IVe au XIIe siècle. Peuplement et société*, Brusel·les: De Boeck Université.

LLINÀS, Joan:

- (2004): «Excavació d'una torre àrab a Santa Coloma de Farners», (dins: <http://www.bohigas.com/Noticies/Arqueolo/N071104.htm>).

MALLORQUÍ, Elvis:

- (1999): «Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, dir., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, p. 43-89.
- (2001): «El terme de Lloret de Mar del segle XI al XVIII: una aproximació cartogràfica», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, p. 67-82.
- (2002): «Les campagnes de Gérone (Catalogne) au travers des *capbreus* de la première moitié du XIVe siècle», dins: Ghislain BRUNEL – Olivier GUYOTJEANNIN – Jean-Marc MORICEAU, eds., *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle. Actes du colloque de Paris (23-25 septembre 1998)*, Rennes – Paris: Association d'Histoire des Sociétés Rurales – École Nationale des Chartes, p. 343-360.

- (2005): «El Sobirà de Santa Creu d'Horta: del mas medieval a la masia moderna», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 17, p. 81-103.

MANENT, Albert:

- (2004): *El llop a Catalunya. Memòria, llegenda i història*, Lleida: Pagès Editors.

MARQUÈS, Josep M.:

- (1984): «Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars», *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], n. 5, p. 27-52.
- (1999): *Masos de Fornells*, Fornells de la Selva: Ajuntament.

MARTÍ, Ramon:

- (1988): «Les *insulae* medievals catalanes», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma de Mallorca], n. 44, p. 111-123.
- (1999): «Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus», dins: *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France, Xe-XIIIe s.). Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc: Université de Toulouse-Mirail – CNRS.

MOLL, Francesc de B.:

- (1991): *Gramàtica històrica catalana*, València: Universitat de València.

PASTOR, Enrique:

- (1996): *Castilla en el tránsito de la Antigüedad al Feudalismo. Poblamiento, poder político y estructura social. Del Arlanza al Duero (siglos VII-XI)*, Valladolid: Junta de Castilla y León.

PLA CARGOL, Joaquim:

- (1946): *Tradiciones, santuarios y tipismo de las comarcas gerundenses*. Girona i Madrid: Dalmau Carles – Pla.

PLADEVALL, Antoni:

- (1986): «Persecució de bruixes a les comarques de Vic a principis del segle XVII», *Monografies del Montseny* [Viladrau], n. 1, p. 93-165.

PONS GURI,

- (1963-1964): «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], n. 30, p. 323-496. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 255-449).

PRINS, Gwyn:

- (1993): «Historia oral», dins: Peter BURKE, ed., *Formas de hacer historia*, Madrid: Alianza Editorial, p. 144-176.

PUIGVERT, Joaquim M. (ed.) – MONJAS, Lluís – PEREA, Eugeni – SOLÀ, Xavier:

- (2003): *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural. (Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts; 3)

Ortografia...:

- (1999): *Ortografía de la lengua española*, Madrid: Real Academia Española.

REDONDO, Esther:

- (2002): *El fogatjament general de Catalunya de 1378*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.

ROIG, Josep M.

- (1992): *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ROIG, Arturo A.:

- (1980): «Introducció» dins: ESTRABÓ, *Geografía. Prolegómenos*, Madrid: Aguilar, p. IX-LIX.

ROMA, Francesc:

- (2001): *El paradís indicible. La representació de Montserrat a l'edat moderna*, Manresa: Centre Excursionista Comarca de Bages.
- (2002): *Llegendes de la natura. Itineraris pel nostre patrimoni cultural*, Tarragona: Edicions el Mèdol.
- (2004): *Del paradís a la nació. La muntanya a Catalunya. Segles XV-XX*, Valls: Cossetània edicions.

TEIXIDOR, Ricard:

- (2006): *Brunyola, de castell a poble i de baronia a municipi*, Santa Coloma de Farners: Ajuntament de Brunyola – Edicions la Trona.

TORRES, Xavier:

- (2000): *Els llibres de família de pagès*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural. (Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts; 1)

TRIJUEQUE, Pere:

- (1999a): *Els masos de Vila-romà*, Palamós, 2 vols.
- (1999b): *El termenal de Palamós*, Palamós.

VANSINA, Jan:

- (1966): *La tradición oral*, Barcelona, Editorial Labor.

VENY, Joan:

- (1987): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.

VELAZA, Jesús Javier:

- (1996): *Epigrafía y lengua ibéricas*, Madrid : Arco/Libros.

VIDAL DE LA BLACHE, Paul:

- (1888-1889): «Des divisions fondamentales du sol français», *Bulletin Littéraire* [París], vol. 2, p. 4.

ZADORA-RIO, Élisabeth:

- (1987): «Archéologie du peuplement: La genèse d'un terroir communal», *Archéologie Médiévale* [Caen], n. 17, p. 7-65.

ZUMTHOR, Paul:

- (1987): *La lettre et la voix. De la "littérature" médiévale*, París: Éditions du Seuil, 1987. (Traducció castellana: *La letra y la voz. De la "literatura" medieval*, Madrid: Cátedra, 1989)
- (1993): *La mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Âge*, París: Éditions du Seuil. (Traducció castellana: *La medida del mundo. Representación del espacio en la Edad Media*, Madrid: Cátedra, 1994).

ÍNDIX DE FIGURES I IMATGES

Figura 1. Cronologia dels reculls de noms de lloc de Catalunya (1936-2005) ..44	
Figura 2. Situació dels reculls de noms de lloc de Catalunya (1936-2005) 46	
Figura 3. La Trona (Siurana, Priorat) 50	
Figura 4. La roca Dreta de les Valls (Arnes, Terra Alta) 51	
Figura 5. L'Elefant i la Mòmia (Montserrat) 52	
Figura 6. Agulles de Travessani (la Vall de Boí, Alta Ribagorça) 54	
Figura 7. Un rètol de camins del Berguedà..... 59	
Figura 8. El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya 65	
Figura 9. Sarroqueta (antic terme de Llesp, Alta Ribagorça) 72	
Figura 10. El Montsec (I) 81	
Figura 11. El Montsec (II)..... 82	
Figura 12. El Montsec (III)..... 82	
Figura 13. El massís del Montseny 83	
Figura 14. Flix (Ribera d'Ebre) 83	
Figura 15. L'altiplà de les Garrigues 84	
Figura 16. El poble de Riudecols (Baix Camp)..... 93	
Figura 17. Els topònims dels capbreus de Santa Maria de Cervià (1314-1744)..... 117	
Figura 18. Cronologia dels topònims de Sant Mateu de Montnegre 119	
Figura 19. L'evolució de la població de Sant Mateu de Montnegre..... 123	
Figura 20. La capella de Santa Maria de Montnegre (Quart, Gironès)..... 125	
Figura 21. El Ras de Conques (Alt Urgell)..... 130	
Figura 22. La Coma Ermada (Ripollès)..... 134	
Figura 23. El sot de Vilamala (Solsonès)..... 137	
Figura 24. El puig de la Caritat, a Sant Martí de Surroca (Ripollès)..... 140	
Figura 25. Els pallers de pedra de l'Aranyó (Segarra) 143	
Figura 26. La Roca de Pena, al Lluçanès 144	

El Patronat Francesc Eiximenis de la Diputació de Girona és la xarxa de centres d'estudis que impulsa la recerca local i contribueix a l'estudi i a la difusió del patrimoni cultural i natural de les comarques gironines.

Centres adscrits

Institut d'Estudis Gironins
Institut d'Estudis Empordanesos
Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles
Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca
Amics de Besalú i el seu Comtat
Associació Arqueològica de Girona
Institut d'Estudis Ceretans
Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès
Institut d'Estudis del Baix Empordà
Centre d'Estudis Selvatans
Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona
Assoc. d'Història Rural de les Comarques Gironines

Diputació de Girona Patronat Francesc Eiximenis

Pujada de Sant Martí, 5
Apartat de Correus 11
17080 Girona
Tel. 972 20 57 00
Fax 972 20 80 88
E-mail: eixim@ddgi.org
Web: www.ddgi.org/eiximenis

La **Biblioteca d'Història Rural** és una coedició de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i del Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona. Té per objectiu promoure la investigació i la difusió de la història rural en el seu sentit més ampli i en els seus diversos camps, a través de la publicació de treballs de qualsevol època, des dels orígens de l'agricultura fins a l'època més recent.

En aquests moments inclou tres col·leccions: **ESTUDIS**, destinada a investigacions i monografies inèdites; **DOCUMENTS**, orientada a la reedició de textos antics i a l'edició de manuscrits, i **FONTS**, dedicada a l'exploració de tipologies documentals específiques.

POLÍTICA EDITORIAL I PROCÉS D'AVALUACIÓ

La **Biblioteca d'Història Rural** està dirigida per una **Comissió de Publicacions** que té cura de la qualitat i del rigor de les monografies i dels treballs publicats. Està integrada per dos membres nomenats per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, i dos membres nomenats pel Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona. La Comissió de Publicacions s'encarrega de valorar la conveniència de publicar els treballs presentats atenent a la seva adequació temàtica i formal amb la resta de la col·lecció, de controlar el procés d'avaluació i revisió dels manuscrits, i de gestionar tot el procés d'edició. Si l'obra proposada obté una valoració positiva per part de la Comissió de Publicacions, aquesta nomena dos avaluadors anònims i independents, que confirmen la conveniència o no de la seva publicació i proposen, si és el cas, la necessitat de fer modificacions en l'obra. Totes les publicacions són sotmeses al mateix procés d'avaluació, tant si es tracta d'encàrrecs, com d'obres proposades lliurement pels autors. Podeu veure els criteris d'edició i les normes exigides a l'adreça: <http://www.ddgi.es/historiarural/>

PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

La presentació de propostes i d'originals s'ha d'adreçar a Comissió de Publicacions de la Biblioteca d'Història Rural, per correu electrònic (ahrcg@ddgi.es) o bé per correu ordinari (Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona), especificant el nom i cognoms de l'autor/s o coordinador/s i la seva adreça de contacte i correu electrònic.

SUBSCRIPCIONS

Per subscriure-us a la Biblioteca d'Història Rural, consulteu les condicions i la butlleta que es troba a l'adreça <http://www.ddgi.es/historiarural/>

